

Bárka

XIII. évfolyam 2005/1. szám

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Tartalom

- 3 Tandori Dezső: A Pálya utca (Egy rab- és szabadszódia) *(vers)*
- 6 Molnár Lajos: Arcok Csudaballáról (Csudaballa története;
Miska, a szeptember; Rózsa Bálint meglátta az Istent)
(elbeszélések)
- 14 Barak László: kurvaanyja; topi; teca *(versek)*
- 21 Balázs Imre József: A vidra éneke útban hazafelé;
A vidra a városban *(versek)*
- 23 Balla D. Károly: A mohó elalél; Időnek előtte; Tanácstalanul *(versek)*
- 26 Selyem Zsuzsa: Monte Carlo *(elbeszélés)*
- 31 Újházy László: Suhan az éjszaka lánya; Játékos extázis; Most aztán
gonosz vagyok; Fehér csöndben (21. század) *(versek)*
- 33 Novák Éva: Közhelyek nyomában; Biztos, ami biztos *(versek)*
- 34 Both Balázs: In memoriam Lakatos István; Költözés előtt;
Balatoni töredék *(versek)*
- 36 Nagy Zopán: Egy kis (Lon-Don)kanyar *(vers)*
- 37 Pánics Ferenc: Búcsú *(novella)*
- 45 Halmi Róbert: „Ooops I did it again”; Kartonból a jászol *(versek)*
- 47 Hartay Csaba: Alkohol legyen; Űr; Program; Élmény *(versek)*
- 49 Simai Mihály: két év után; L.M.-i ösztön *(versek)*
- 50 Németh Zoltán: Állati nyelvek *(vers)*

Műhely

- 55 Elek Tibor: Az irodalmi létértelmezéstől
a közösségi felelősségtudatig
Beszélgetés Görömbei Andrással
- 68 Görömbei András: Az *Iszony* és az önismeret

- 81 Benyovszky Krisztián: Kép és fordítás
Az Aranysárkány újraolvasásához
- 89 Kovács Béla Lóránt: A börtön és a rab
Babits Mihály és Szabó Lőrinc
- 98 Körmendi Lajos: A költő, akinek a párnája is tövisből volt

* * *

- 105 Bornemisza Rozi: Békéscsaba a tervező grafika őshazája
A XIV. Országos Tervező Grafikai Biennáléről
- 111 Pataki Ferenc: Az igazság kötelezvénye
Székelyhídi Attila művészetéről

Figyelő

- 113 Babosi László: A költészet és a történelem
„szabadrabja”
Görömbei András: Nagy Gáspár
- 116 Kocsis Csaba: Elfelejtett szavak a krónikás tenyerén
Körmendi Lajos: A táltos kincse
- 119 Fekete J. József: „Unatkozni nincs idő,
mert újabb történet kezdődik”
Gobby Fehér Gyula: Újvidéki dekameron I–IV.
- 126 Bogdán László: A Vásárhelyi elégiák újabb darabjairól
Vári Attila: Sztálinvárosi idill
- 129 Vajda Barnabás: Kedves Csinszka! Drága Mis!
Babits és Csinszka levelezése 1919–1920.

E számunkat a XIV. Országos Tervező Grafikai Biennálén kiállított plakátokkal illusztráltuk. A borító 2. oldalán Kiss Ilona: Teatime / Teaidő (művészkönyv, 2003, linóleummetszet, írógép, vegyes anyagok, 70×130×10 mm; kivitelező: Kiss Ilona), a borító 3. oldalán Dina András: Buckler (plakátterv, 2003, print, 689×500 mm; megrendelő: Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete; kivitelező: Draftpress Grafikai Stúdió), a borító 4. oldalán Vágfalvi Dóra: Earth / Save the world / Békéscsaba Megyei Jogú Város fődjája (plakátterv, 2004, print, 700×1000 mm; megrendelő: Magyar Képzőművészeti Egyetem; kivitelező: Megaprint Kft.) alkotása látható

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.bmk.iif.hu/barka

Tandori Dezső

A Pálya utca

(Egy rab- és szabadszódiá)

A Pálya utcának nincs árapálya,
A Pálya utca csak a Pálya utca,
Kétfelől nyitva, hogy autó bejárna,
De fentebb végről alsóbbig ne futna,
Kanyarodna amottan csak garázsba,
Újabbanépült alagsortorokba.

Egybe-különírás ilyenvilági,
De az én Pálya utcám régi-másmi.

Kirakatban is akad sok hiánya,
Nem ékeskedik ilyképp senki-cucca,
Felirat hirdeti, neonja-tábla,
Ha valaki, itt-jövő, még bolyogna,
Nem így én, emlék vonz, koszvadtja spárga,
Bár semmi effélék nosztalgiája.

Zökken a láb, ahogy emlékezésem,
Bár két nap torlódik csak, fül bogokba.

Illír táncosnő és bicikli-kölcsön
Lehet nemesnagyi, akvinkumi,
Emerre, ha épp, más bármi cumi,
Borlap, szivarlap, ki gyújtson, ki töltsön,
Hirdeti, jólétére testet ápol,
Ki erre vágyik erre, s nem mi-máshol,
A romok már csak az egyediek,
A többi: Arany-Vojtina ideg.

Semmi dolgom, csak az emlékeimmél,
Vagy ez is csalfa, mímel.

Mímel engem, vissza öt évtizedre,
Focivébé Svájcban, a nagy veszítés,
Akkor ez utcát még védtelenebbre
Hagyták, nem volt elektromos kerítés,
De a Rákosi-korszak a körítés,

A szovjet rendszer, mely az emberek jó
Érzéseire épít, vér-ravasz szó.

(Nálunk a sport iránti lelkesültség,
Olvasom, párját ritkítja. Ez ily nép.)

Nem a népről, nem a politikáról
Szólanék itt, mind aktuálisabb,
Ami velem volt, s amúgy is, a „bátor”
Szellemeink oly racionálisak
A legtöbb esetben: a célszerűt
Párosítják, boros szivar-derűt
Kevernek öntudat-anekdotákba,
Újpárteszköznek ne lenne hiánya.

Semmi oldalt. De nem is oldalogtam.
Tisztán eszmélvén csak lábbal dadogtam,

Vigyáztam, hova lépek itt, hol
Egykor gyomorfojtó kudarc nyomán
Már-már válni akartam bármi sorstól,
Ismerjük ezt minden statisztikán,
Öngyilkos nép, igen alkoholista,
De most nélkülem itt akármi Lista,
Egzisztencialista mód Egyéni,
Amit nem lehet flaszteron lelépni:

Ez vagyok. S jobb, ha ki se mozdulok,
Csak zavarására bármi dolog.

Igen, ezt gondoltam a Pálya utcán,
Mit, „*gondoltam*”...! Emlékek színterén,
(A slágerben „hazánk derült egén”
Nekem „letűnt egén” volt, így orozván
Tévedésből poéta-ihletet,
Írta vaspista is, mit lehetett,
Azt éltük), de a többes szám kihalt,
Egzisztencialista, ott, ki dallt.

Bizony, dallottam, és kevés derűre,
S arra se, hogy kis dúltságom elülne.

Végzem. Hogy el se kezdtem, mit akartam.
Az éntudatban oly diszta a tallam,
Csak kicsit megkavarodik, az érzet
Túlság magára vonja az egészet.
Magára rántja, akár egy kredencet,
Hogy az egyén mint is akarna rendet:
Az irodalom, már ha bármi másság,
Reménytelenül véti mása-tárgyát,

De – a parknál jártam; a bokra bukszus
Ha nincs közönsége, marad a luxus:

Ha magadét mondod, fölösleges,
Ha másnak-érthetőt, idegenes,
Ezt össze is cseréled,
Hasonlít a kétféle lényeg,
És külön pályát futnak az erények,
Külön célok, mind, ahová elérnek,
És nem lehet kívül állni, az eb,
Mely a bukszus-tővel vetekedett,

Szintén hazatér, ott a szeretett
Matracon elhever,
Én is így teszem, mikor ami kell,
Egzisztencializmust lázadok,
Vagy csak egzisztenciát ápolok.
Igazán megpróbáltam, hogy befutnám
Világ-idegen pályám: telefont
– Ahogy a hont kivont

Karddal satöbbi, védték –, levelet,
Találkozásdit elvetegetek,
De ami kikel, csak az *ugyanaz*,
Járom a Pálya utcát,
S emez ég alatt
A vadmodernség is csak ódivat,
Nem téveszthetem a széltét s a hosszát,

És lelkem hiába zárná ezer ZEN,
Csak papírra vetem, s ajánlva, netán tértivevénnyel,
Postára adom versem.
Igényben járok, bár s mint nem igényel.

Molnár Lajos

Arcok Csudaballáról

Csudaballa története

Ti nem ismeritek Csudaballa történetét, hát most elmondom nektek. Hogy mióta élnek itt emberek, nem tudható, annyi bizonyos, hogy szántáskor kőbaltákat, csontfésűket és -tűket fordít ki a földből az eke. A falu nevét a Balla családról kapta, valamikor a környéket ők birtokolták. Csudaballának ezért hívják, mert időnként különös dolgok történnek. Az öregek azt mondják: a falu felett nyitva az ég, mesélik: valamikor aranyalma hullott Ballára. A krónikák szerint tizenkét-szer égett le a falu, és hétszer a Körös árvize pusztította el, de szívós nép él itt, mindig újratelepült.

A templom építéséről még ma is beszélnek. A torony most is magas, pedig egyesek szerint fele, mások úgy mondják, a harmada az építés után rögtön ledőlt. Már a tető is rajta volt, amikor északról heves, hideg szél támadt, a munkások a déli oldalon szalonnát sütöttek. Egyszer csak: zsupsz!, leomlott a torony. Csudák csudája, senkinek sem esett baja, még a tűz sem aludt ki. De a téglákat a falu végéről kellett visszahozni.

Apám gyermekkorában hallotta az öregektől, hogy régen nagyon gazdag volt Csudaballa. Ha a Körös vizébe szigonyt hajítottak, arra mindig akadt hal. A levegőben vízimadarak röpdöstek, a rétekben vadak nyüzsgöttek. Akkor még csak a magaslatokat művelték meg, inkább állattartásból éltek a ballaiak. Hatalmas ménese, gulyája, csordája, kondája, juhnyája volt a falunak. Anyai nagyapám minden őse juhászból élt. Az üknagyapám az egyik téli napon arra ébredt: éjjel valaki elhajtotta a birkákat. A hóban követte az állatok nyomát, és egy barlangban meg is találta őket. Megtudta, Rózsa Sándor bandája lopta el a jószágokat. A betyárvezér azt mondta, ha a többi közül ki tudja választani a birkáit, akkor elviheti őket. Üknagyapám úgy is tett.

Nem tudom, a ti gyermekkorotok milyen volt, nekem életem legszebb szakaszát jelenti, akkor szabadon éltem. Magunk készítette íjjal, fakarddal, csúzlival katonást játszottunk, a falu határában bóklászva vadásztunk. Gyakran birkóztunk, ma is az orromban érzem a friss tavaszi fű illatát. Vályogfalú szoba-konyhakamrás kis házban laktunk. Esténként a petróleumlámpát a falba vert szögre akasztottuk, azzal világítottunk. Ha elkormolódott az üvege, édesanyám fehér ronggyal törölte tisztára. A vízbe marhaszart tett, azzal mázolta le a földes padlót, hogy ne poroljon. Az egész napra való vizet hajnalban – míg mi, gyerekek aludtunk – hordta meg a téveszközpontból. A bádogteknőben félnapig kézzel dörzsölte a család szennyesét, akkor még nem volt hipó, ki kellett főznie a ruhákat. Hetente kenyeret sütött, a kemence szájánál vártunk a kiscipóra, hogy a konyhaajtó küszöbére ülve frissen, magába megegyük.

Először a villany érkezett meg. Arra figyeltünk föl, traktorok jönnek földfűrő-

val fölszerelve, és kiássák az oszlopok helyét. Ezek olyan mélyek voltak, ha beleugrottunk, a társunknak kellett nyújtania a kezét, hogy kimásszunk. Amikor a villanyt a házakba bevezették, szállt a por a lakásban, ahogy a szerelő a vályogfalban véste a vezeték helyét. A környéken elsőnek Kovácsék vettek tévét, kis képernyős Kékest. A jó filmnek hamar elterjedt a híre, mindnyájan odajártunk tévézni. A nagyszobában rongyszőnyegen ülve néztük Vihar lovag legújabb kalandjait. Aztán megjött a víz is. Markolóval szedték ki a csöveknek az árkot, abba jártunk az iskolába, a kiszedett földrögökkel góráltuk egymást.

Ma már alig szülnék a csudaballai nők, azt mondják: a gyerekekkel sok baj van. Helyettük inkább kutyákat tartanak, azt etetik, simogatják, sétáltatják. Az iskola bezárt, az az öt-hat gyerek a szomszédos Bozsódra jár át tanulni. A falu egyre kisebb, csak a temető nő. A fiatal párok már nem építenek házakat, valamelyik jobb állapotban lévő üresbe költöznek be. Ha szélvihar jön, és a tetőről leveri a cserepeket, nincs aki azokat megigazítsa. A falak megereszkednek, az ajtók, ablakok megvetemednek. Az ablakszárnyakat csapkodja a szél, az üvegszilánkok messze repülnek.

Százötven év múlva majd meghal Kiss Erzsébet, aki hetven év múlva fog megszületni, de őt már nem lesz, aki eltemesse, mert ő lesz az utolsó csudaballai. A házak összedőlnek, csak földhalom jelzi helyüket. A kutyák, a macskák, a patkányok és az egerek is máshová költöznek. Majd hosszú ős hajjal, esőverte zöld kabátban sétálok a romok között, és a régi falumra emlékezem.

Miska, a szeptember

Csudaballán azon a csütörtöki délutánon sűrű zápor mosta tisztára a levegőt. Este az út menti árkokban hangosan kuruttyoltak a békák. Lefekvéshez készülődve Buga Mihály kockás ingben és fekete klottgatyában ment ki bezárni a kaput. Ahogy a vékony, hegyes orrú, sötét szemű fiatalember visszafelé jött a félretaposott papucsában, bokája megbicsaklott a téglával kirakott egyenetlen járdán. A konyhaajtóban is elfordította a zárat. Bent a konyhában hallotta: Bundás, a fehér kuvasz nyugtalanul kaparja az ajtót. A falon lógó petróleumlámpához lépett, és felülről elfújta a lángot. Várt egy pillanatot, hogy szeme hozzászokjon a sötétséghez. Mikor már foltként látta az ismert bútorokat, elindult a szoba felé. Ekkor hátulról nagy pukkanást hallott, majd a széttört üvegdarabok halk koccánását a földes padlón.

Valaki meg fog halni, jutott eszébe az ismert jóslat, talán azért olyan nyugtalan a kutya. A zsákban zizegett a szalma, amikor lefeküdt. Magára húzta a dunát. Böske és a kis Miska szuszogásából hallotta, még nem alszanak. A jobb oldalára fordult, baljával átkarolta az asszonyt, így szeretett aludni.

Arra ébredt, hogy mackós külsejű férfi áll a ágya végén. Hirtelen azt se tudta, higgyen-e a szemének? Aztán összeszedte magát:

- Mit keres itt? – mondta suttogva, hogy ne ébressze föl az alvókat.
- Szombat hajnalban el kell indulnia a máriasantkúti búcsúba!

– Miért kéne elmennem?
 – Mert meg kell gyógyítania egy gonosztól megszállott embert.
 – Összetéveszt Rozgovics doktorral.
 – Magának imádsággal kell gyógyítania!
 – Nem értek hozzá! – szabadkozott Miska tovább, de az idegen férfi erre már nem volt kíváncsi, elindult a konyha felé, és kiment a zárt ajtón keresztül. Csak ostoba látomás volt, gondolta, de mégis úgy érezte, mintha nem is ágyban, hanem koporsóban pihenne.

Reggel fáradtan ébredt. Míg az udvaron ellátta a malacokat és a tyúkokat, az apró termetű, zöld mandulaszemű Böske gyors mozdulatokkal reggelit készített. A viaszos vászonterítővel letakart asztalon tojásrántottát ettek, mikor Miska elmesélte álmát az asszonynak.

– Na, és elmész Máriászentkútra? – kérdezte Böske.
 – Miért mennék? – kérdezett vissza szinte meglepetten.
 – Talán igaz az álom.
 – Még sohasem gyógyítottam, meg tudod mennyi a munka. Most búcsúba...
 Na, jó, majd meglátjuk – zárta le Miska a témát, és a piros pettyes teás bögre után nyúlt.

Abban az évben különösen szép volt a tengeri. Langyos tavasz jött, már Szent György nap előtt két héttel földbe került a mag, májusban két esőt is kapott, és mély zöld színben mutatta magát. Az ilyen tengeri pünkösöd után szokik fölfelé, menne a föltámadott Krisztus után, ezért igyekezniük kellett az ekézéssel, hogy ne törjék össze a megnőtt tengeri leveleit.

Miska az eke szarvát tartotta, apja a kantárnál fogva vezette Keselyt a sorok között, együtt gazdálkodtak a család földjén. Délben a kukoricaföld szélén álló fűzfa alatt ebédeltek. Bakóból szedték elő az ennivalót. Bal kezük hüvelyk- és mutatóujjával fogták a kenyeret, a mutató- és középső ujj közzé tették a szalonnát, a középső és gyűrűsujj közzé pedig a zöldhagymát, és a bicskával kanyarítottak mindháromból.

– Apám, pünkösdkor elmennék a máriászentkúti búcsúba – próbálkozott Miska. Csontos, ráncokkal barázdált arcú apja a bicskával a szalonnát épp a szájába tette, mozdulata hirtelen megmerevedett. Nagy szemekkel nézett Miskára, a fiú észrevette, bal oldalt egy kenyérmorzsa a bajszára ragadt.

– Nincs elég munka?! Majd adok én neked búcsút! – válaszolta apja, aztán egész nap nem szóltak egymáshoz.

Mikor a fia megnősült, az idős Buga a szomszédban vett neki házat, hogy könnyebben együtt dolgozhassanak. Este a két öreg petróleumlámpa mellett vacsorázott, Margit paprikás krumplit főzött, azt kanalzták csendben. Az ura egy szót sem szólt, felesége ezen nem csodálkozott különösképpen, máskor is megessett már ez az elmúlt három évtizedben. Tudta, a férje gondolkodik.

Éjfél körül felébredt az öreg Buga, és nem tudott visszaaludni. Eszébe jutott, biztosan sokat evett a paprikás krumpliból, no, meg kolbász is volt benne. Bár fáradtnak érezte magát, de egész éjjel csak forgolódott. A sötételő résén keresztül már fény szűrődött be, virradt. Ekkor hirtelen azt látta: az utcán kék selyemruhá

nő jön, vállán arany palást, fején aranykorona, derekán fehér öv gyémántokkal kirakva. Észrevette: mezítelen lába nem éri a járdát. Mikor befordult hozzájuk, akkor látta meg szabályos, szomorú arcát szokatlanul nagy szemével. A bezárt kapu, a konyha-, a szobaajtó mind kinyílt előtte, megállt az öreg ágyánál, ő meg azt se tudta: ébren van-e vagy aluszik?

– Dicsértessék a Jézus Krisztus, fiam szentséges neve – köszönt a nő.

– Mindörökké, ámen – fogadta Buga meg-megránduló alsó szájjal.

– Fiad hiába kért, hát most én mondom: engedd el a búcsúba, mert én is látni akarom – ennyit mondott, aztán megfordult és indult kifelé. Ahogy jött, úgy ment el. Az öreg Mihály csak azután ocsúdott fel, mikor már nem látta a nő aranypalástartó vállát. Fiatalos gyorsasággal szállt le az ágyról, a konyhában magára kapta a ruháit, és szaladt át a fiához. A bezárt kaput zörgette:

– Miska ébredj, indulj a búcsúba! – kiabálta többször is, egészen addig, míg a fia kócos hajjal meg nem jelent a konyhaajtóban. Egymásra néztek, és fejükkel biccentettek.

Böske fél kenyeret, jó darab füstölt szalonnát és egy csomó zöldhagymát készített Miska bőrtarisznyájába, amit még a nagyapjától kapott. Az asszony azt szeretete volna, ha a napsütés miatt kalapban indul útnak, de Miska ragaszkodott hozzá, hogy hajadonfővel és mezítláb menjen a búcsúba. Azt mondta, közel akarja érezni magához a földet és az eget.

Máriasantkút a kápolnával együtt Bikeri határában volt, valaha Bajkútnak hívták. Büngösdön, a szomszédos faluban a tizenkét éves vak Kereki Ferkó azt álmodta, ha a kút vizében megmosakszik, látni fog. Másnap reggel az anyja elvezette a kúthoz, a favederbe vizet húzott, azt lerakta a kútkáva sarkára. Ahogy a fiú megmosta az arcát, elkezdett ujjongani.

– Mit látsz, fiam? – kérdezte az anya.

– A kút vizében szép asszony van – kapta a választ.

Gyorsan elterjedt a gyógyulás híre. Hamar rájöttek, nemcsak a szembetegségeket, a kéz- és lábfájást is gyógyítja a víz. Kis medencét építettek a kút mellé, hogy fájós kezüket, lábukat abba áztassák a betegek. Aztán a kápolna épült meg, és évente több búcsút is tartottak. A gyógyulásoknak köszönhetően a kápolna padlása ma már mankókkal teli.

Mire Miska Máriasantkútra ért, a búcsúsokat már ott találta. Legelőször is bement a kápolnába, leült a főoltár előtti padban, és imában Máriától kérte, ha tennivalója lenne itt, azt mutassa meg. Mikor kilépett a kápolnából, látta, valakit közrefognak az emberek. Ahogy közelebb ment, akkor ismerte fel azt a férfit, aki a csütörtök éjjel megjelent neki. Izzadt, borostás arccal, csapzott hajjal kutyaként vonított, karjainál fogva két erős férfi vonszolta.

Miska megállt a gonosztól megszállott előtt, elmondta a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a Hiszekegyet. Amikor Jézus vagy Mária nevét említette, a megszállott vicsorgott és csattogtatta a fogait. Az imádságok után Miska így folytatta:

– Gonosz lélek! Jézus Krisztus nevében parancsolom, hagyd el ezt a keresztség által megváltott testet!

A megszállott erre elkezdett nyüszíteni, majd összerogyott a térde, és arccal

a földre esett. Miska odalépett hozzá, hanyatt fordította, ekkor látta meg, légy mászik ki a száján, pillanatra megáll alsó ajkán, majd elrepült. Kitapogatta a fiatalember nyaki ütőerét, az hevesen vert. Megkérte a két férfit, fektessék le a fűre a templom melletti vad fügefafa alá. Miska leült a beteg mellé. Odajött hozzá két nő, az egyik alacsony, sovány, mosolygós ősz hajú asszony, a másik meg szintén sovány, olyan madárcsontú, aggódó tekintetű fiatal nő volt. Miska megtudta, a fiatal a megszállott felesége, az idős az anyósa.

Ő mesélte el, hogy Pakacról jöttek, a legény: Kárász Pista a szomszédjukban lakott. Szorgalmas, jószívű volt, megszerette a lányukat, oda is adták neki. Két évig úgy éltek, mint a galambok, a harmadikban kislánnyal ajándékozta meg őket az Isten. Ekkor kezdődött a gond. A gonosz elhitette Pistával, hogy nem ő a gyerek apja. Egy darabig dúlt-fúlt, majd kijelentette a feleségének, tovább nem tűri a kislányt a házban, vigye, ahová akarja. A madárcsontú fiatalasszony: Kádár Zsuzsi összetett kézzel könyörgött: rajta kívül más embert nem szeret, és ő a kislány apja. Erre Pista leakasztotta a falon lévő feszületet, és letette az asztalra:

– Tegyük mindketten rá a kezünket, és esküdjünk meg! Kezdjed!

– Ha nem tőled való ez a kislány, az Úristen fosszon meg mindkét szemem világától, zsugorodjon össze a kezem és a lábam.

Pista következett:

– Ha én vagyok a kislány apja, mint veszett kutya úgy vonyítsak, menjen el az eszem, hogy mindenki csodálkozzon rajtam!

Már aznap este Zsuzsi azt vette észre rajta, hogy nyugtalanul jár-ke, sehol sem találja a helyét. Egész éjjel nem aludt. Reggel a kenyérvágó késsel a bölcső körül sündörgött. Mikor kiment a jószágokhoz, Zsuzsi a kislánnyal hazaszaladt a szüleihez, és bezárták a kaput. Pista kezében a késsel utánuk ment, zörgetett a kapun és kiabált. Erre fölfigyeltek a szomszédok, és hatan elvették tőle a kést, sőt, hogy ne csináljon bajt, meg is kötözték.

Közben a vad fügefafa alatt magához tért Pista, pislogott zöld szemével. Miska újra elmondta a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a Hiszekegyet. Amikor Pista megkérte, menjenek be a kápolnába, hogy közösen imádkozzanak, Miska úgy érezte, a különös álom óta új ember lett. Akkor még nem tudhatta, hogy ezután mindig el fog járni a búcsúba, ott már keresni fogják a betegeket, és Csudaballa környékén csak úgy fogják emlegetni: a szentember.

Rózsa Bálint meglátta az Istent

Rózsa Bálint szeretett a pirkadat derűjében ázni, mikor a kakasok jó előre jelezték a hajnal hasadását, majd valóban, kelet felől repedezett a fekete bársony, és megszólaltak a madarak is, köztük lehangosabban a feketerigók. A felkelő nap első sugara olyan tisztává tette a levegőt, hogy az erőt adott az ébredezőnek.

Csudaballán ő volt az egyetlen ember, aki nem evett húst, sőt tavasztól ősziig főtt ételt sem. Mindig talált valamilyen gyümölcsöt vagy zöldséget a kertben, és azt ette nyersen. Télen meg gabonakását, babon és krumplint élt, mindenhez fokhagymát is evett, állandóan hagymaszag lengte körül. Ha étkezése miatt meg-

mosolyogták a faluban, azt mondta: amit eszünk, azzá leszünk. A nyers kosztban van az élet, a húsban meg a halálfélelem, mert ugye megijed az állat, amikor látja, hogy le akarják vágni. Valószínű, hogy igaza lehetett, mert már százhusz éves volt, amikor gyerekkoromban megismertem. Most róla akarok mesélni nektek.

Mint mindig, most is korán ébredt, hallotta felesége nyugodt szuszogását. Az ablakokra aggatott sötételők résein már fény szűrődött be. Az ágya végén egy asszonyt pillantott meg a jobb karján gyerekkel. Csodálkozott azon, hogyan kerülhettek ide, hiszen az este bezárta a kaput és a konyhaajtót is, és nem értette, ilyen korai órában mit akarnak itt? A félhomályban erőltetnie kellett a szemét, hogy jobban megfigyelhesse a nő arcát. Rájött, az a szentképeken látott Szűz Máriára hasonlított, akkor pedig a karján csakis Kisjézus lehet. Az asszony megszólalt:

– Ne hagyj abba, sohase hagyj abba!

Csak ennyit mondott, aztán áttetszővé vált, a háta mögül kirajzolódott a falra akasztott barna keretes tükör, végül a nő teljesen eltűnt a szeme elől. Rózsa Bálint az első pillanatban nem értette az egészet, olyan volt számára, mintha zavaros vízbe tekintene. Csak néhány nap múlva érezte, hogy a kosz kezd leülepedni, és átláthat a vízen. Régóta vágyott arra, hogy meglássa mindnyájunk Teremtőjét, akinek ő is életét köszönheti, és aki tökéletes. Hogy létezik-e, az sohasem volt kétséges számára, de hogy hol, erre nem tudott választ adni. Ezek után vált nyilvánvalóvá számára, Szűz Mária arra gondolhatott, hogy Isten felkutatását sose hagyja abba.

A keresést az Isten házában, a templomban kezdte. Mivel a vasárnapi miséken sohasem látta, azt feltételezte, éjjel lehet ott. A következő este, mikor felesége már mélyen szuszogott, kilopakodott a paplan alól, a konyhában fölvette az este a zöld hokedlire készített kék kockás inget, csizmanadrágot és kis kabátot. Hogy ne törje, nagy gonddal csavarta lábára a kapcát, és úgy bűjt a csizmába.

Az éjszakai kihalt utcákon hangosan koppantak léptei, még a bőrcsizma nyirkosságát is hallotta. Széles csontú, ráncokkal rajzolt arca nyugodt volt, rajta olyan lapos orr ült, mint kiöregedett bokszolóknak. A templomhoz közelítve átvágott a ligeten, régen a Wenckheimék kastélyához tartozott. Valamikor Erzsébet királynőről nevezték el, a bejáratánál kőoszlop állott, az oldalán Sissy fehér márvány domborművével. Ma már csak egyszerűen ligetnek hívják, az oszlopból Dózsa György emlékmű lett, a márvány domborművet pedig ellopták.

A liget fái feketén bólingattak a szélben. Amíg tölgyfák lombja alatt, meg orgonabokrok mellett lépegetett, azon töprengett, valójában milyen lehet Isten? Tényleg olyan öreg és szakállas, ahogy azt általában elképzeljük? Abban biztos volt, hogy kora ellenére sem kopaszodik. Mária megjelenése után arra jött rá: az a vágya, hogy Istent lássa, hasonlít ahhoz, miként este lefekvéskor az asszonyt kívánja. Ezért a gondolatáért szégyellte is magát, hiszen Istenhez és Ilnokához való vonzódását mégsem illik összehasonlítani.

Mikor közelebb ért a templomhoz, a lombok között észrevette a kivilágított ablakokat. Valaki meggyújtotta a gyertyákat. Ki lehetett az? Női kar lassú, elnyújtott éneke szűrődött ki a templomból. Az ajtón hiába nyomta le a nagy

rézkilincset, nem tudott bejutni. Eszébe jutott, hogy a tolvajok ártatlan gyermekek levágott kisujjával minden zárat ki tudnak nyitni, de neki egyetlen tolvaj ismerőse sincs, így nem tud tőlük kölcsönkérni. Lehajolt, bekukucskált a kulcslyukon, de onnan csak a padok közötti átjáró egy részét látta. Mit tegyen? Felöltött benne, valamelyik magas fáról az ablakon át beleshetne. A templomot karcsú fenyőfák állták körül, kissé távolabb egy nagy tölgyfa terebélyesedett, ennek elérte az alsó ágát, ezen húzódkodott fel. Arra gondolt: jó, hogy százhusz éves korában is képes még fára mászni. Ágról ágra lépve kúszott fölfelé. A templom ablakain át látta az oszlopokat, a tulsó falán néhány képet a stációból, de egyetlen mozgó alakot sem talált. Mikor úgy érezte, a fa tetejéről már semmi újdonságot sem vehet észre, elindult lefelé. Virradat előtt érkezett haza, a felesége még a jobb oldalán aludt. Óvatosan visszalopakodott a dunna alá.

Rózsa Bálintnak nyolcvanéves korában halt meg az első felesége, aki öt gyermeket szült neki. A gyászév letelte után elvette Pózsár Kristófné Erzsikét, aki negyvenévesen két gyerekével maradt özvegy, a férje olyan szerencsétlenül esett le a szénakazalról, hogy rögtön meghalt. Erzsikével huszonöt évet élt együtt, aztán őt is ki kellett kísérnie a temetőbe. Így állt össze a szintén kétgyerekes Ilonkával, akinek a férjét agyontaposta a bika.

Juhászként a gazdák birkáit legeltette. Ha kellett, akkor megkörmölte őket, bűdössántaság ellen körmükre porrátört kékkövet tett, a rühességet meg kreolinnal gyógyította. A falu legismertebb dudása volt, a bál elején fölfújta bőrt, majd a dudát a falra akasztotta, és az hajnalig szólt. Hogy ezt miképpen csinálta, senkinek sem árulta el. Többen azzal magyarázták, hogy áldozáskor nem nyeli le a szentelt ostyát, hanem a bál elején a dudájába teszi, ezért szól mindaddig, míg azt nem mondja neki, hogy hagyja abba.

Rózsa Bálint egyszer fáradtnak és gyengének érezte magát, segítségért a rendelőjében fölkereste Rozgovics doktort. Félnapos várakozás után be is jutott hozzá, az orvos alig hagyta, hogy végigmondja panaszát.

– Ez azért van, mert nem eszik húst – állapította meg –, menjen haza és főzessen az asszonnyal egy finom tyúkhúslevest, attól majd meggyógyul!

Otthon Ilonka nem is tyúkot vágott, hanem a kakas került a kopasztó fazékba, mert egyre gyakrabban ment neki a gyerekeknek, meg arra is gondolt az asszony: jusson a húsból mindenkinek. Az aprólékából, csontos húsából szép sárga levest főzött, a vastagát meg kisütötte tűzdelte fokhagymával, majoránnával. Nagy izgalom volt a családban, Ilonka két gyereke: Gyurka és a kis Ilon örült, hogy nevelőapjuk is velük eszik.

Bálintnak szokatlan volt a leves fűszeres íze, egyébként kellemesnek találta. A hús mellé szedett petrezselyemgyökeret is. A sült höz köretként petrezselyemes krumplit ettek savanyú uborkával. Bálint hamar jóllakott, ebéd után kicsit lepihent, csak úgy ruhástól a konyha egyik sarkában a sezlontra. Mindig jólesett neki, ha napközben tíz percet szunyókálhatott. Előbb feszült a hasa, majd kellemetlen keserű ízt érzett a nyelve tövében, a gyomra elnehezült, mintha nagydarab kő lenne benne. A konyha elkezdett vele imbolyogni, kiverte a veríték. Asztalba, székbe, ajtófélfába kapaszkodva támolygott ki a friss levegőre. Az udvaron kiöklendezte

az ebédet. A kerekés kútnál talált fél vödör vizet, azzal száját kiöblítette, a maradék vízzel pedig megmosta az arcát, majd visszabotorkált a konyhába, és elaludt a sezlonon.

A következő pillanatban kívülről látta izzadt testét, azaz ő már nem volt benne. Olyan tökéletes nyugalmat, békét érzett, amit eddig soha. Egy sötét alagút felé kellett haladnia, abba bemennie. Az alagút végén meleg, fehér fény várta, akiről érezte, hogy élőlény, és határtalan szeretet áradt belőle. Oda akart rohanni hozzá, de a fény szó nélkül közölte vele:

– Még nincs itt az ideje, menj vissza!

A fény ezt nem mondta, mert nem volt hangja, talán a gondolatát értette meg. Ekkor az alagútban visszafordult, majd újra meglátta magát a konyha sezlonján, és visszabújt a testébe. Már szürkült, mikor felébredt. Ezek után kezdett el arról beszélni, hogy látta az Istent. Nekem gyermekoromban házuk előtt mesélt erről a sámlynál, talán vasárnap délután lehetett, azért ért rá kiülni a kapuba. Történetét nagyon érdekesnek találtam, de a felnőtteknek nem tetszett, egyszerűen bolondnak tartották szegényt. E hitük csak megerősödött, mikor azt is hozzátette, hogy a nyers gyümölcsök, zöldségek evésétől olyan tiszta akar lenni, hogy átlátszó legyen, mint az üveg. Ezután az emberek csak átnéztek rajta.

Rózsa Bálint talán még ma is él Csudaballán, mert ágya végében egyre gyakrabban megjelenik Mária, és arra biztatja, ne hagyja abba, sohase hagyja abba! Ha legközelebb Csudaballán járok, meglátogatom.

Barak László

kurvaanyja

a tengerhez készült velem
 azt mondta
 megyünk a pokolba
 mennybe
nem láttam még a tengert
 izgultam
 mi lesz
 – milennebanya
 megszokod banya
 akár az aranyat
mint a halált – banya!

aztán kilőtték mindet ottan

 uccánsevoltam
 mióta azon az estén
 ott zokogtam
 merev-hideg testén
 bementem a sehová
 a seholt
amikor kilövétek ottan mindet
 mind a tízet
 mind a tíz gyereket
pedig az enyém soha nem mószerolt
 bár névnapomra karkötőt
 akkor sem kerített
 ha jól ment a biznisz

 virágot nem hozott
 ezt tanulta meg
 ivott a rohadt apja
 kurvákra járt az átkozott
egyszer kértem csak fülbevalót tőle
 két lepkekönnyű aranykarikát
– arany kéne rohadt némben?
 leápolás után kéred?
 vagy előre?
 kapsz szaranyat

libafossal
amivel az anyád mellől jöttél
a félhatossal
nagyfaszt
azt kapsz!
ütött-vert folyvást a baromállat
.....
büdös ártány

a kölyke vágta kussba őt egy este

amit megkapott
magának kereste
fülemben van most is
minden amit akkor mondott:
– remélhettél eleget te banya
senkit csináltam belőled
riherongyot
miért hitted
hogy élned kellett volna!?
húzzunk együtt most már
szálljunk a pokolra

topi

arra gondoltunk
abban a csehóban
egy üveg zweigelt után
mi legyen velünk?
mi ne legyen velünk?
mit mondunk majd?
külön-külön
együtt
mit nem mondunk majd családjainknak?
mi lesz?
mi lehet velünk?
mit tehetünk még önmagunkért?
sós mandula is volt
teca vacsorája
az alvadt disznóvér jutott eszembe

ott
a zweigelt mellett
a disznóvér – norbert böllér elixírje
hánytam tőle mindig
ahogy a disznó vérét
a csíkos alkatraz-bögrében
a szájához emelte
mégsem volt hányhatnékom akkor
tecát kívántam csak
jobban kívántam
mint annak előtte
azóta sem fogott el
olyan birtoklási vágy
nem is fog el már soha
hiszen halottak vagyunk
teca is halott
nem láttam őt
nem láthatta őt azóta senki
hogy az édenből kitántorogtunk
a pokolból
megtestesült bennünk
ott
a végzet

én tehettem róla
hogy édennek neveztem el
azt a poklot
megjelent
ott
a buldog nemsokára
védelmi ügyben
a félelemre éhes sakálok
falhoz verték a kuncsaftokat
csak a buldog hajthatott ilyenkor a nőkre
emlővizit
ám néhány sakál is megtette olykor
titokban
aztán a berendezés
poharak a falhoz
majd a védelmet kínálták föl
néhány rongy fejében
hát bérbe adtam nekik

az édent
bérbe
hogy aztán végleg az övék legyen
egy átkozott hitel fejében
ők maguk adták nekem
két hétre
ötven százalékos zsírral
a cég felé hajtottam
már a mercivel
nem sejtettük
évezredekig tart majd
az a harminc kilométer
sötét volt
zweigeltsötét
akár az ördög valagában
így mondta a bulldog mindig
az ördög valagával nyitott akkor is
– mi van topi – szólt a mobil?
topika hová?
hová hogy a papára nagyot baszol?
mi a faszért vigyázunk itten?
mögötted bazzel! –
akár egy sikoly
megvillantak a reflektorok

amint a tükörbe néztem
megizzadtam egy másodperc alatt
mindig toprongynak nevezett
akárhányszor
geci toprongy
mindig az voltam neki
topinak szólított akkor
topinak mint előtte még soha
– az édenbe megyünk topi
most elhúzzunk ezerrel
de te ott leszel nulla perc alatt!
a csajjal együtt!
kapisgálod?
kapízi? topi!? –
büdös volt az izzadságom
mintha lehugyoztak volna
nem néztem tecára

nem voltam képes
kitapogattam a kezét
azt sem tudom
hogyan álltam meg
a város előtti kocsmánál
nem szólt ő sem
a büdös klozetban
gépies volt minden mozdulat
a körömrészelőt kértem el tőle
nem kérdezte meg
miért
fegyverként markoltam
úgy markoltam a reszelőt
mint norbert a tőrt
a bal karomba döftem
hidegen rám meredt
fölgyűrtem a szoknyáját
hogy lába közé kenjem a vért
szenvtelen voltam
mint egy böllér
a bugyijára kentem
akár a zweigelt
mélyvörös volt a vér
– nem lesz semmi baj
nem állatok ezek sem

egy havibajos asszony csak nem kell nekik
nem lehetnek ösztönlények annyira
azt mondom majd
megjött
majd megmondom nekik
elmegyek velük
ha elmúlt
ha elmúlt a menesz –
eszébe sem jutott
hogy ne menjünk utánuk
mindketten tudtuk
a kokó
meg a pija
vérebbé teszi őket
előttük az életben meg nem állunk

megölték mégis!

csak bulldog az
aki megmaradt
körözik évek óta
két görényt kilőttek
a többi eltűnt nyomtalan
talán
egy koporsó alatt rohad a szívük

teca

álomban szerettelek
asszony voltam megint – minek
nem vallhatom be ezt
már senkinek
főleg neked nem kellene
kit szeretni voltam kénytelen
mert a képzet túlhan
átrajzolt nekem
ami úgy látszott ott
itt nem úgy van
én is más vagyok
te is mást akarsz
hamis volt minden
miért lett volna igaz
a helyszín
az álombéli arc
amit hazudtunk
nem lehet többé vigasz
ha nem lettél volna te
nem lettem volna én
nem létezett volna senki se
kik öltek volna
kit öltek volna meg
a fölajzott részeg hentesek

álomban nem szerettelek
nem voltam asszonyod soha
amint a sorsom sem volt mostoha

teérted
miattad sem
hiszen miként csalódná
aki nem is remélhet
mert egyszerűen nincsen
sem ő maga
sem embere
csillaga
a világ nem létezik egyáltalán
ahol az éden ajtaján sakál matat
odabenn görény zabál
buldog képében tivornyázik ott
az aberráns halál

Endródi Katalin: Li Taj-Po (plakátterv, 2004, print, 700×1000 mm;
megrendelő: Magyar Képzőművészeti Egyetem; kivitelező: Megaprint Kft.)

Balázs Imre József

A vidra éneke útban hazafelé

A kölyköknek kell a jó táplálék
Messze fönn északon
Az asszonynak kell a barlangmeleg
Fenn az északi fok tetején

A táplálék friss legyen, mozogjon
Messze fönn északon
Az otthonom védett helyen álljon
Fenn az északi fok tetején

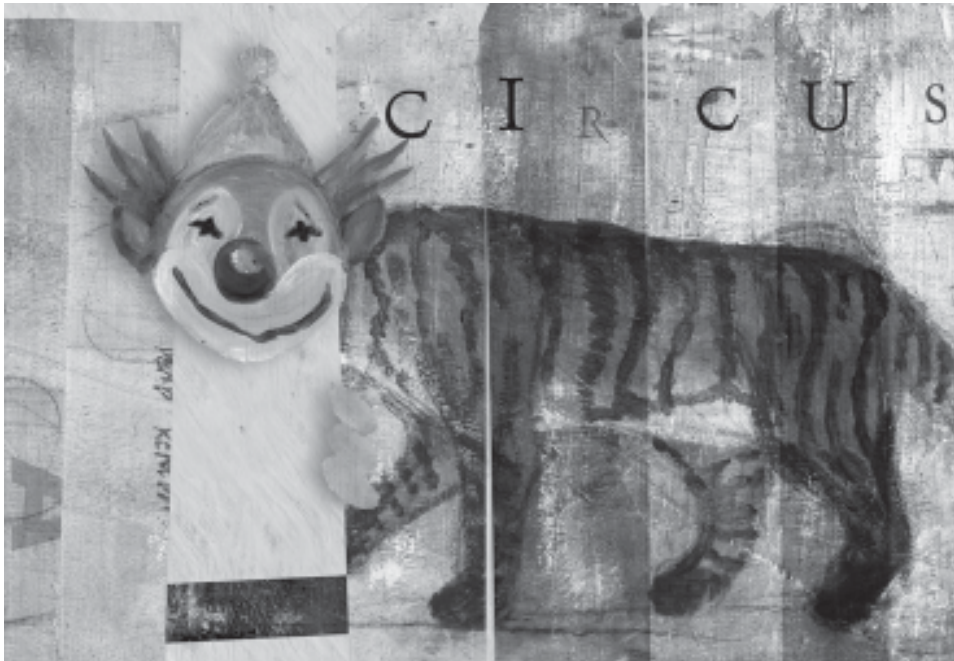
A fürge csukát gyorsan leteperjem
Messze fönn északon
A nagy vizeket hagyjuk zúgni halkán
Fenn az északi fok tetején

Amit mondok mind céljához érjen
Messze fönn északon
Amit teszek mind engem jelentsen
Fenn az északi fok tetején

A vidra a városban

Bemerészkedett olykor a vidra a városba,
csöndben úszott lefelé a folyón,
a vízen tükröződő fények
egyszerre ijesztették el
és ringatták őt mámorba.
Nem tudta, miért jön:
a halak, melyek útját keresztezték néha,
csatornaízüiek voltak és soványak.
A víz koszos volt, és bűzlött.
Az emberek zajosak voltak
és veszélyesek.
Egy alkalommal, mikor újra a városba ért,
csend és sötét vette körül.
Nem volt a városban villany,
emberek sehol,

talán otthon húzódtak meg,
Valami nagy várakozás érződött a levegőben,
mintha mostantól minden másképp lenne,
mintha hetekig nem volna áram.
Újfajta mámort érzett most a vidra,
ahogy távoli, nagytestű halak mozdulataira figyelt:
mintha több száz csuka és harcsa
kacérkodott volna a gondolattal,
hogy benépesítik újra a város vizeit.

Turny Zoltán: Cirkusz (plakátterv, 2004, print, 700×1000 mm;
megrendelő: Magyar Iparművészeti Egyetem; kivitelező: Megaprint Kft.)

Balla D. Károly

A mohó elalél

határtalan mohóságában
nem egyszerűen elhomályosítja
nem átlátszóvá vékonyítja
nem szakadóvá perforálja

hanem felemészti
nyomtalanul magába szervesíti

mintha nem is lett volna
nem is létezett volna annak előtte
semmi kontraszt
semmi kiterjedés
semmi anyagszerűség

felemészti a képet
annak a képszerűségét darálja magába
aminek nem volt elhomályosítható jelentése
nem volt elvékonyítható tartalma
aminek az állagán nem tudott lukat ütni

és miután elvette
elvonta
határtalan mohóságában
magába emésztette
a csak képpel mérhető képet

elalélt
mint egy digitális fotó
sosemvolt negatív filmkockája

Időnek előtte

Mintha nem is lett volna kétséges
nem sokkal előtte
amikor még nem volt kilátásban
amikor még lappangott
meglapult tárgyak árnyéka alatt
tükörök foncsora mögött
rejtőzött
amikor még nem látszott
fény lesz belőle vagy szín
állag vagy jelleg
talán csak alig jelzett modalitás

Mintha már akkor sem lett volna kétséges
hogy egyszer majd kibomlik a semmiségből
magára ölti a létezés apró gesztusait
reggel benyit az üres szobába
hajtogatott papírt csúsztat délben
a billegő ebédlőasztal lába alá
este óráján a késő időt nézi
az utcai lámpa fényében
megbecsül egy távolságot
vagy csak arra gondol
mit jelent az alig jelzett feltételezés
hogy hajnalra az ő kedvéért vonják fel a hidakat
kürtszó hasít a ködbe
s ő átvonul a bomló ívek alatt
a gesztusok előtti
körülmények mögötti
modalitásba

egy kicsivel
időnek előtte

Tanácstalanul

most nem vagyok itt,
nem itt vagyok most,
hanem innen sok ezer kilométerre

most nem vagyok itt
nem most vagyok itt
hanem ezer évvel korábban
ezer évvel későbben

aki itt van az nem én vagyok
aki itt van az fiatal és mohó
én vénember vagyok
aki megtanult lemondani
a fiatal ittről és a mohó mostról
aki megelégszik azzal
hogy sok ezer kilométerről
figyelje őt
és ezer év távlatából
ne adjon tanácsot neki

Selyem Zsuzsa

Monte Carlo

Nagyanyám évente egyszer elutazott Monte Carlóba, kártyázni. Nem tudom, hogyan csinálta, de nagyapám olyan természetesnek vette, hogy megy, és egyedül megy, mint azt, hogy negyvenkilenc után hajnaltól napnyugtáig tizenhárom éven át combig vízben állva rizst vág valahol Dobrudzsában.

Anyám évente egyszer elutazott Szovátára, fürdőre, mint mondta. Ezt már tudom, hogy csinálta: orvos haveri segítségével szerzett beutalót. Apám tudta, hogy anyám ilyenkor is különféle férfiakat szed fel, de illett ez világképébe.

Legfőbb ideje volna nekem is kitalálnom valamit. Pedig egészen jól beleszoktam a munkámba. Anyám már-már büszke lányára, nekem meg kitölti napjaim, hogy nem mozdulok a telefon mellől, s készülök arra, ha megszólal, könnyed legyek, vonzó és vicces, már ahogy egy intelligens férfi azt elvárja. Nem, nem a pénz miatt, inkább az idejük miatt gondolták meg százszor, mielőtt föl hívtak volna – mert bizony, messzi földről való roppant gazdag kliensekkel dolgozom, anyám öröme. Egyébként ő telefonozásban, még ha csak amatőrként is, nagyot alakított, minden pasijának más forgatókönyvet talált ki, arra az esetre, ha apám vagy én vennék föl a telefont. (Már ameddig apám is velünk élt.) Volt aki a gyógyszerterát kereste, sűrű bocsánatkérések között a tévedésért, volt aki szimpján Mónikát, volt aki a Gosztátot, és dühös volt, miért vettem föl, ha egyszer nem vagyok a Gosztát. Tévedhetetlenül eltalálta, kire milyen szerepet osszon. Akkoriban anyám, megjegyzem: méltán, egy lyukas garasra se becsülte képességeimet. Tizenhét körül lehettem, amikor az első férfiúi hívás nekem szólt, anyám kint fülelt a konyhában a szomszédasszonnyal, *nem*, ennyit hallottak, s ez éppen elég is volt, mire kimentem köztük, anyám már a konklúziónál tartott, hogy valószínűleg nem vagyok életképes.

Nem egy ígéretes pályakezdés, ez tény. De miután anyám belátta, hogy elkapartatván összes lehetséges lány- meg fiútestvéreimet, aligha áll más anyag rendelkezésére, türelmet erőltetett háborgó arcára, jól megnézett magának, szép fejében okok és okozatok váltották egymást föllebbezhetetlenül, majd szokása szerint engedve kéjes bosszúvágyának, közölte velem, hogy call-girlt csinál belőlem.

Nem számít, mit kérdeznek, mit mondanak, mit kérnek, *igen, igen, igen*. Akkor mondd, amikor alkalom adódik rá. Ha húszan kérik, húsznak mondd, *igen*. Csak ne tudjanak egymásról, ez a lényeg. Csak pillanatok vannak, érted?, pillanatok, telefontársaságok számlálta pillanatok. Egyetlen pillanatot sem szalaszthatsz el anélkül, hogy azt mondtad volna benne: *igen*. Ha gondolkodol, megette a fene az egészet. Nem számít semmi, a lényeg, hogy pénzbe kerüljön. Ha pénzbe kerülsz, létezel.

Legszívesebben örökre behúzódtam volna a vackomba olvasni a *Hárman a szekrény tetejént*. De egyre gyakrabban kellett nekem fölvenni a telefont, és

röhincselni. Rosszkor hívlak?, Á, dehogya, a legjobbkor, már vártalak. De rossz-kedved van. Nincs, hogyan is lehetne? – és hangomat próbáltam egyre fennebb srófolni. Anyám, hallva szerencsétlenkedésemet, megtanított, ne torokból, hanem hasból dolgozzam. Csak ámuldoztam, milyen bizalmassá válok egy efféle hangképzés-módosítással.

Úgy döntött, a nemzetközi szolgálatba fog be, ehhez csak jól jött nagyanyám egyetlen nevelési elve: a gyermek tanuljon idegen nyelveket. Még írni se tudtam, de angol tanárt szerzett mellém, rá egy évre kezdtem a németet, utána a franciát. Később a spanyolnak és a latinak már magamtól fogtam hozzá, a latint persze titokban csináltam, hiszen aligha volt hasznosítható pályámon. Anyám és az ő anyja mesterek voltak a pillanatnak élésben. Percre sem merült fel bennük, hogy esetleg olyan helyre kerülhetek, mint nagyanyám, na nem Monté Carlóra gondolok, hanem a rizsföldekre, ahol nem sok hasznát vette angolnak, németnek, franciának, spanyolnak. Igaz, a latinak sem. Avval sem törődtek, hogy esetleg olyan helyen fogom élni életemet, mint anyám: itt.

Volt olyan kuncsaft, akinek évekig tartó szenvedélyt jelentett a velem való telefonozás, volt aki minden két évben egyszer hívott, de annál szenvedélyesebben. Mindenikük szövege teljesen magának akarta az én válaszaimat.

Na igen, azt hiszem elkerülhetetlen, hogy mondjak valamit arról is, miről szóltak ezek a beszélgetések. Nem könnyű feladat, hiszen a huszonhármas rendelkezés szerint minden beszélgetést törölnöm kellett a memóriámból. De az, hogy most itt ülök, és titokban ezt írom, már önmagában fölborít minden rendszabályt, hát miért ne próbálhatnék meg akár emlékezni is. Egyezzünk meg abban, hogy a férfiak neve helyett a városaik nevét írom. Neveket aztán végképp nem jegyeztem meg, minek is tettem volna, hiszen szabályszerűen álnéven mutatkoztak be.

Erotikus beszélgetésekre voltam specializálva, magasan képzett, úgynevezett „véleményformáló” értelmiségi férfiak számára. Frankfurt például a hivatalosnak tűnő Guten Tag-gal kezdte, ő, de mily kevésbé volt az hivatalos, ha hallották volna, milyen kedves remegéssel hangjában köszönte a Guten Tag-ot, azonnal rájöttek volna, miféle telefonhívás is ez. Guten Tag, válaszoltam ujjongva és remegve magam is. No de meg kell szakítanom beszámolómat, mert elfelejtettem mondani, hogy kuncsaftjaimról mindent tudtam a beszélgetés ideje alatt, ki voltam képezve arra, hogy néhány objektív és több szubjektív adatból azonnal mindent kirakjak magamban partnerem személyiségéről és élettörténetéről. Objektív adat például, hogy délelőttként hív, ergo munkahelyről, tehát possesszív családra van igénye. Na, ez tényleg szimpla. De mesterem (anyám) a női intuíció olyan fokáig vezetett el, hogy hangszínből, lélegzetvétel módjából, szókincsből és elhallgatásokból többet tudtam partnereimről, mint ők magukról. Ennyi, most vissza ahhoz a Guten Taghoz. Tulajdonképpen nem kellett volna fölhívjalak – folytatja Frankfurt ellenállhatatlanul. Természetesen, nem kellett volna fölhív-nod engem, mondom én, s már egy kicsit nevetek is, mint aki érti a helyzet ambivalenciáját. Nem is tudok igazán beszélni, nagy a nyüzsgés körülöttem, na tessék, hívnak a másik vonalon, tudod, édesem, tartani egy picit?, és az édes

persze tartja, mert ugyan mi mást is tehetne, hopp, itt vagyok, de csak alig, szívem, gondoltam, csak egy percre legalább halljalak, most meg képtelen vagyok letenni, hát akkor ne tedd le, szólok közbe, ahogy kell, és már hallom is a kattantást.

Na, ezt is erotikus telefonozásnak hívják. Nem sok, de ha már olyan hamar túl van rajta az ember, örülhet, hogy mennyi ideje maradt egyébre. Persze, nem sok egyéb akadt, ha valakit csak arra tanítottak, hogyan kell ilyen beszélgetéseket levezetni. Hatalmasakat unatkoztam. Anyám próbált rászoktatni a tévészésre, de mikor látta, hogy néhány perc után kezemet tördelem, kiver a veríték, és véresre rágom a szám szélét, nagy megkönnyebbülésemre, undorodva elkergetett maga mellől. Maradt a gondolkodás, legtöbbit persze anyámon. Ezt nem tudhatta, egy nő egy másik nőt nem tud és nem akar annyira kiismerni, mint bármely férfit. Na, efféle gondolataim támadtak unalmamban. Nem nagyon állják meg a helyüket, de pillanatnyi elégtételre megfeleltek, s mint említettem, életem úgy volt kiterelve, hogy más időegység ne is létezzen számomra.

- Szia, én vagyok.
- Szia.
- Mit tetszett csinálni éppen?
- Most léptem ki a kádból.
- Ó. Csak nehogy megfázzál.
- Rajtam van a kék fürdőlepedő.
- A hajadat megtörölted már?
- Most törölöm éppen...
- Így. A füled?
- Igen, igen, megvan.
- És a nyakad, szépséges nyakad?
- Ó következik, köszöni szépen, finom volt.
- Hm. A jobb melled?
- Ó? Így? És aztán így?
- Igen, igen, alig érintve... most kicsit erősebben.
- Igen.
- És most a balt, a kisebbiket. Bevallom, mindig őt kívántam jobban.
- Igen, ügyesebb is. Nézd, hogy lúdbőrzik!
- Hasad? Köldököd? Csípőd? Itasd föl a cseppeket róluk.
- Így, jól van.
- Nedves vagy?
- Igen.
- Oda nem lehet törülközővel bejutni.
- Persze. Mi legyen?
- Édesem.
- Kösz. Most nagyon jó.
- Még.
- Még?, még?, még?, még?... Igen, megvan.

- Combodat szépen, lágyan.
- Szépen, lágyan.
- Térded, lábikrád, bokád, az a finom kék ér.
- Kedves vagy.
- Lábfejed, talpacskád.
- Oké – zsebkendő?
- Igen, megvan.
- Hát akkor szia, te bolond.
- Szia, kicsim.

Anyám nem tudta azt sem, hogy a pillanaton is sokat töprengtem, és bennem úgy alakult a dolog, hogy pillanataim nem csak úgy jöttek és mentek, jobban mondva: úsztak súlytalanul, mint szépséges anyáméi, hanem az enyémekek eleje is volt meg vége is volt, noha tényleg csak pillanat, és voltak olyan pillanataim, amelyek végén nekem is végem volt.

Szenvedni, szenvedni azt nem szabad – így szólt a tizennyolcas rendelkezés. Ne várj senkitől semmit, akkor könnyebb, tette hozzá anyám, mintha megenyhülve.

Fogalmam sincs, mi az a szenvedés, egy szó, amit nem szabad, ennyi, nem is tudom, hogy jutott most eszembe.

Na persze, Cannes. Ő tudott aztán igazán adni! Igaz, egyszer hívott csupán, de akkor mindent elmondott magáról, rólam, közös életünkről, mely úgy kezdődik, hogy ő kilép a sarokra, megveszi a napilapokat, friss baguette-et hoz a reggelihez, én addig elkészítem a kávé, melyet pompás erkélyünkön satöbbi, úszás, színházak, szegény Cannes, gondoltam magamban, szegény Cannes, nem hittem volna, hogy soha többé nem hívsz, tempérance et courage, bíztattam magam, mert nagyon hiányoztak a szavai. Ne gondoljátok – na tessék, hol magázodom, hol tegeződöm, mintha most is call-girlként beszélnék, ugyanis ez a kis játék szintén benne van a szabályzatban –, szóval ne gondolják, hogy azért hiányzott nekem Cannes, mert a szavak jelentésére ácsingóztam, hogy szerettem volna valóban baguette-et ropogatni reggelire, netán úszni az óceánban, dehogy, ez nemcsak szabálytalan lett volna (ráadásul első számú call-girl szabály, hogy a beszélgetés csak addig érvényes, bármi is hangozzék el, amíg a telefonvonalon halljuk a kattanást), de részemről teljes lehetetlenség.

Tel Aviv építész volt, beszélgetéseink idején egészen jól elboldogultam az építészeti szakkifejezések erotikus hasznosíthatóságával. Mert ő azzal áltatta magát, hogy szakmai tanácsokért hív fel engem. Minden komolyabb döntése előtt, hosszas készülődések után (szerintem még fogat is mosott) leült a telefonhoz. Munkatársai nagyokat röhögtek a háta mögött, mert ugyan kizárólag építészeti cuccokról volt szó, de hogyan, apám, hogyan!

Meséljek Berlinről? Vagy inkább New York legyen? Prága? Bécs? Párizs? Madrid? Számadás ez itt, igen, de nem teljes. Megérthetik, olykor hallgatni van kedvem.

Na igen, ez azért még föltétlenül ide tartozik: Rómával, hihetetlen ugye?, csak

hallgattunk. Szerintem latinul. Fölhívott, a készülékről leolvastam a számot, halni nem volt mit, és én sem szóltam. Minden telefonozásunk fél órát tartott. Órülten pontos volt.

Anyám kivételesen szerencsés időben született: a szépítőszerszempár mindig két lépéssel az ő természetes öregedési folyamata előtt járt. Ami annyit jelent, hogy ma, noha jócskán benne volna a korban, szebb mint valaha. Rólam jobb nem beszélni. Elég annyi, hogy anyám a maga módján bölcsen döntött, amikor kemény munkával egyetlen fejleszhető fizikai adottságomra, a hangomra koncentrált, és soha ki nem engedett az emberek közé.

De mi lesz, ha meghal? Életemben először föl kell majd hívnom valakit, a mentőket. Anyámat a halottasházba, engem ki tudja, hova visznek. Nem lesz többé telefonálás. Az is megtörténhet, persze, hogy nem hal meg soha, és én soha senkit nem fogok fölhívni, csak örökké telefonálni fogok. Na és a harmadik eset (több nincs), hogy csak én halok meg, de erre kár szót vesztegetni, ennek az égvilágán senkire semmi következménye nem lesz. Mondtam már? Én ugyan tényleg ismertem a legkisebb részletekig a kuncsaftokat, magamról – második rendelkezés – egy szót se mondhattam, így még ha netalán valakivel eljutottunk odáig, hogy meg szeretett volna tudni rólam néhány dolgot, ez nem történhetett meg. De igazán ritkán fordult elő, hogy anyámnak a konyhában szét kelljen kapcsolnia a vonalat. A telefonáló férfiaknak természetes igényük volt, hogy semmi-féle vallomás részemről ne zavarja a rólam kialakított képüket.

Hát ilyeneken szoktam töprengeni két telefonhívás között. Vagy városok térképeit nézegetem. Tudom, hogy volnának térképek, melyek feltüntetik a városok közti utakat is, de olyant soha nem rendelt nekem az anyám. Hogyan is indulhatnék? Legtöbb, amire képes vagyok, hogy elképzelem Monté Carlót. Ő lesz az utolsó végzetem.

Újházy László

Suhan az éjszaka lánya

Suhog az éjszaka fája,
hinti az álmat alája,
pislog a mécs csillagvirága,
fekete levelek éje hiába.

Zúgnak a kertek, szél jár
a bozótban, róka figyel,
haragos vizekbe ájul
piros arccal a nyár.

Ezüstök és homályos nagy kupacok.
Belülről bömböl a fül, neszek
zakatolnak a sarkok táján:
a teltidomú tér most alakul.

Nevet, és kedv aranyozza az éjt:
nevetve suhan az éjszaka lánya –
férfi figyel, sejtelve sötét (?)
hiszen kívánja.

Játékos extázis

Itt van már az a lány
sudáran, mint az „l”,
hajába tűzött
napsugár az „á”-ja,
lépte kecsesen
hozza felém, s ez „n”,
de ha lábait szétnyitom
olyan lesz ő, akár az „y”

Most aztán gonosz vagyok

Átzuhanok magamon,
átmosom magam rajtad.
Szememben még a kék ég,
de a tüllfátyol rólad
immár hulltában lebben –
megegyezhetünk ebben.

Átzuhanok az életemen,
de mindennap feltámadok
akár
a főnix-madár

Fehér csöndben (XXI. század)

Csikorgó tél volt,
hullott a hó, mint a libatoll,
s egy ágon hintázott fekete madár,
és dermesztő volt a hideg.
Deres lovak járták az országhatárt,

Hirtelen kilyukadt az ég,
s lenézett reánk az Isten.
Meglátott minket,
lehunyta szemét. –
Ki tudja, mi jöhetne még?

Novák Éva

Közhelyek nyomában

Az élőkhöz visszatérhetsz bármikor.
Egy falvédőn olvashattad ezt vagy csak
nőknek írott, neonszínekben pompázó lapokban.
Gondolsz egyet, útra kerekedsz, könnyedén
elhessentve a leselkedő faunokat
a susogó bokrok közül. Bárkivel
találkozol rámosolyogsz, ezzel is
telik-múlik az idő. Telt-múlt az idő,
meséled majd, ha odaérsz. Addig is
gyomorgörccseid percenkénti jelentkezését számolod
és hol eltűnő, hol megszámlálhatatlanul gyors pulzusod.
Lassítasz, meglep tennivalóid sokasága,
ez a találkozás nem aktuális, más érdekel,
megfordulsz, remegő lábbal,
miért te mennél hozzá, ő jöjjön el.

Biztos, ami biztos

Ma nem esett eső,
nem süttött a Nap,
néhányan mégis
kinyitott esernyővel jártak.
Egész nap vártam, hogy
bekövetkezzen, amire számítanak.
Az emberek, akikkel egy
bizonyos ország népéhez tartozom,
nem olyan könnyedek, hogy
Mary Poppinsként felemelkedjenek.
A mozgófilm korai korszakában
gyalogoltak így a szereplők,
haladás nélkül, egy helyben topogva,
bármelyik kockánál bevágható volt a vége.
Az esernyő biztonságot jelenthet.
Így talán nem érheti őket
finnyás istenek jól célzott köpése.

Both Balázs

In memoriam Lakatos István

kárminpiros tölcséren át érsz
finom gyökérzetéhez
résnyire szűkült a világ
vigyázz a bozót összevérez
szétnyílnak szárnyas oltárok
szirmokból gyöngyöz a harmat
néma kőkút bő vizesárok visz
a túlhevült falaknak
mire vársz lángpallosra
kerubra isteni szóra
minden lépésed égő
jeleket rajzol a porba
nem a vérsötét Akherón
hol bolyong százezer lélek
neked a tiszta ész fénye lesz
az utolsó ítélet

Költözés előtt

harmadnap csak a póre falak
kiálló szögek vezetékek
az összefüggéseiből kiszakadt
három évtizednyi élet

és megint csak szögek vezetékek
halott óriás szája egy szekrény
az egymásba gubancolt színes drótok
ezernyi elhalt agytekervény

számlák poharak hajcsat púder
telve eleven emlékekkel
görcsbe rándulva vonaglik
fáj egy láthatatlan idegrendszer

Balatoni töredék

hamvaskék szilva mandulák
duzzadó alma piros gömbje
részeg darázs fullánkja dőf
a túlérrett gyümölcsbe

a püspök vára szeles rom
foghíjas lépcsősorral
zengnek a bazaltsípok
és ragyog a hegyoldal

Varga Gábor: Dr. Caligari I. / Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete díja (plakátterv, 2004, print, 1000×700 mm; megrendelő: Magyar Képzőművészeti Egyetem; kivitelező: Megaprint Kft.)

Nagy Zopán

Egy kis (Lon-Don)kanyar

(„*Impro-metrika*” *Határ Győzőnek*)

I.

Gyomva-fáról közénk hullott,
Fölső textus így kívánta;
Benne szexus, Mars a vágta...;
S magvas elméje is nyílott...

(A kacat sem ártott Neki;
a dogmákat át-neveli,
az ósdit lám: jóvá teszi,
s időt-lenné dédelgeti...)

Furfangja rang, kor-társ ha-rang;
Doctus ludens a portéja
(mélyén ezer ős-portéka),
s rangja furfang, ritka visszhang...

II.

Huncut bölcs a mosolygása,
A kanyar benne egyenes,
Élet-műve is tetemes
– s egy-egy kötet: egy barázda...

(Sok múzsa: jó könyvei,
de Ő az Egyet szereti;
a filozok hű társai,
s szobája: Intra-Muros-i...)

Határán túl fénylik a tan,
látása meg-Győző tétel
(körötte káprázó lét-jel)
s elméletben: Határtalan...

*(Elhangzott Gyomán, a 90 éves
Határ Győző köszöntése okán,
2004, november 13-án.)*

Pánics Ferenc

Búcsú

„A túlélés pillanata a hatalom pillanata...”
(E. Canetti: A túlélő)

– Nem félsz majd...?

Az apja, ahogy a kiskapuban álltak, egészen közel hajolt hozzá, látta a hajszáleket is az arcán, a petyhüdt bőrt a szeme körül; nyomatéka volt a kérdésnek, annyira meglepte, hogy nem is tudott rá válaszolni, csak a fejét ingatta, miért is félne ő az anyjától, még ha mozdulatlanul fekszik is a hálósobában, akkor sem fog félni együtt maradni vele, hiszen mindig inkább az anyjához tartozónak érezte magát, és ha most hallotta volna az apját, biztosan rászólt volna, hogy már megint összevissza beszél. Az apja megígértette vele, hogy nem nyit ajtót senki-nek, amíg a temetéssel kapcsolatos papírokat intézi a hivatalokban, és hogy beriglizi a kiskaput is.

– Te vigyázol a házra – mondta búcsúzóul. Tomi nézte, ahogy apja az anyja biciklijén elkarikázik, a barna velúr zakója volt rajta, kalapot is vett, furcsán festett így.

Beriglizte a kiskaput, és megfordult. Csendes volt az udvar, a kutya sem futkosott a láncot csörgetve, mint délben, amikor hazajött az iskolából, és Herkules vad ugatással fogadta, akár valami idegent – most lustán elnyújtózva feküdt a háza előtt. Akkor az apját is otthon találta, ahelyett, hogy az üzletben dolgozott volna, mint rendszeren, és ahogy keresztanyját, Rozi ágyit is meglátta az apja mögött, a ház sarkánál, átvillant rajta, hogy valami szokatlan dolog történhetett.

– Kisfiam – mondta az apja, mielőtt ő megszólalhatott volna. – Anyával borzalmas dolog történt.

– Elvitte a mentő? – kérdezte akkor.

– Nem – mondta az apja. – Meghalt.

És Tomi érezte, a remény, mielőtt kinyílt volna, bánattá fonnyad benne.

Végigment a házuk tövében, a járdán, azt játszotta, hogy minden cementkockára csak egyszer lép; a kockák közti, úgy egyméteres, téglaberakásos részt, ami a szobája ablaka alatt húzódott, egy szökkenéssel ugrotta át. Az érzés, ami élénké tette, kettős természetű volt, a bánatot háttérbe szorította az öröm itatta várakozás, hogy az anyja mellett lehet, hiszen reggel óta most vannak először kettesben. Azzal a lendülettel csapta be maga mögött a szitaajtót is, amellyel a lépcsőn futott fel, és anélkül, hogy a folyosón kilépett volna a cipőjéből, az előszobán át a lefüggönyözött hálósobához sietett. A sarkig kitért, kopott férfipapuccsal kitámasztott ajtóban megtorpant. Nem látta még így a szülei hálósobáját, vagy ha látta is, nem tulajdonított neki jelentőséget. Délutánonként a sarokban álló tévé miatt sötétítették el, de akkor nem raktak ruhákat az ablakpárkányra, hogy a legkisebb

rést is elfedjék, mint most, és a testes, tompa fényű szekrények sem árasztottak magukból ekkora ünnepélyességet. A szoba most csak az előszobából kapott fényt, egy széles sáv az anyja csupasz lábszárára vetült, egészen a térdéig, még zöld ruhája széléből is elfoglalt egy keskeny csíkot. Tomi kisgyerekkorában szerette ezt a ruhát, de az utóbbi pár évben az anyja már nem hordta, mert szűk volt neki.

– Alig bírtuk ráadni – hallotta Tomi ismét az apja hangját. – Kész tortúra volt. Még Eta néni is átjött a szomszédból, sietni kellett, nehogy megmeredjen. Félt, hogy nem bírjuk ketten. Nehéz volt ez a moccanatlan test. Forgattuk, én fogtam a fejét, meg a vállát, ő meg húzta föl rá. Ezt a ruhát találtuk, hátul elszakadt, de már le se bírtuk volna húzni, annyira szoros lett rajta. Jó lesz így, ebben fog feküdni. Neked is megfelel így, ugye?

Tominak megfelelt, csak arra a harisnyacsomóra vetett kérdő pillantást, ami az anyja állát éktelenítette, de az apja azt is megmagyarázta.

– Ilyenkor rögzíteni kell az állkapcsot, ez az előírás, különben lefittyedne. Ne félj, nem marad így, ha beállt a hullamerevség, majd levesszük...

Tomi felkapcsolta a villanyt, megállt az ágy mellett, és arra gondolt, mennyire fáj neki az a kifejezés, amit az apja az anyja állapotára használt. Az anyja a kettős ágy hozzá közelebb eső felén feküdt a vékony ágytakarón – lapos volt az ágy, az ágyneműjét, amit soha nem használ már, az apja felé eső oldalára tornyozták –, kezei imádságra kulcsolva, rózsafüzérrel átkötve a hasán nyugodtak. A villanyfényben sápadtnak és fakónak tűnt az anyja, az ernyedte test ürességet, és ezzel együtt nyugalmat árasztott magából, csendet parancsolva arra, aki nézi. Tomi semmit nem tudott kezdeni ezzel a nyugalommal, amíg figyelte őt, arra várt, hogy majd elkezd sírni, vágyott rá, de nem tudott. Azon tűnődött, mi lenne a helyzethez illő magatartás, majd hirtelen ötlettel letérdelt a szőnyegre, és elkezdett imádkozni, közben érezte, ekkora meggyőződést még soha nem vitt a szavakba. Többször elmondta a Miatyánkot, és a Szűz Mária malasztalt is, de amikor felnézett, látta hogy a szobában semmi sem változott: a televízió ugyanazzal az egykedvűséggel bámult rá, az ágy fölött a Szent Család alakjai is a megszokott kifejezéssel az arcukon néztek – csak a fekvő test tűnt zárkózottabbnak.

Tomi sokszor mondta már el ezeket az imádságokat, az anyja tanította meg rájuk. Még óvodába sem járt, mikor először vitte el a templomba, hogy megmutassa a papoknak. Áldozott és bémáldozott is, de ha ott gyónás után kiosztották rá, hogy mondja el valamelyik imádságot, csak gépiesen darálta a szavakat, soha nem érezte szükségét, hogy elgondolkodjon azok tartalmán, mérlegelje a súlyukat. De a szöveg, hiába igyekezett egyre kétségbeesettebben, hogy megértse a szavak értelmét, most is csak puszta szöveg maradt számára.

A templomlátogatások során tudta meg azt is, hogy a születése milyen sok péterfillérbe került, és attól a naptól kezdve, hogy az anyja magával vitte, hálából neki is mindig aprót kellett dobnia a Szent Antal-szobor lábánál levő perselybe. Egy ideje nem járt már a misékre, félt, hogy a tanárai az iskolában megtudják, és az anyja sem erőltette. Most a temetés miatt két napig nem kell iskolába mennie. Az anyja délután még otthon marad, legfeljebb két-három órát, aztán a kápolná-

ba viszik, ott lesz a virrasztás, az apja azt mondta, ez rá való tekintettel van, mert ő gyerek még.

Tomí leült az ajtó melletti, támla nélküli bőrszékre. Ha nem fűtöttek a csempékályhában, az anyja mindig innen nézte a tévét. Tomí is csak akkor tartózkodott itt, amikor tévéztek – tízéves kora óta külön szobája volt, a falat telerakta együttesek és színészek képeivel, úgy, hogy meszelni sem lehetett. A szobát az anyjával rendezték be, sötétítő függönyt varrt neki, és megengedte, hogy a tisztaszobából, ahol az új bútor, a Napfény garnitúra darabjai voltak, elhozza magának az egyik fotelt, meg a virágmintás, legélénkebb színű rongyszőnyeget, a régi szelont pedig, amin csecsemőkorában tisztába rakták, becipelték ágyának. Reggel óta nem lépett a szobájába, s most szégyellte, mennyire mérges volt azokra a fojtott, nyávogásszerű hangokra – álmában olyannak tűntek –, amelyek hat órákor felébresztették, és miattuk kénytelen-kelletlen ki kellett szállnia az ágyból. Alig ismert a keserves jajgatásban az anyja hangjára. A látvány, ami a konyhában fogadta, felettébb kínos volt – pedig sokszor látta már kombinéban, de melltartóban és bugyiban is az anyját, aki, ha ennyi ruhadarab már volt rajta, fesztelenül öltözködött előtte. Az anyja szétvetett lábakkal ült a konyha közepén, a szőnyegen, a szoknyája a csípőjéig felcsúszott, a tekintete zavaros volt, a beszéde kásás. A szőnyeget hajcsomók és nyálfoltok éktelenítették.

– Kisfiam, mi az ott? – kérdezte tőle az anyja. A feje rázkódott, neheze é esett a beszéd.

Tomí megmondta neki, és ettől mintha megnyugodott volna. Aztán a karját kérte, hogy segítsen neki talpra állni, meg azt, hogy bátran jöjjön közelebb. Attól, hogy megigazította a szoknyáját, egy mozdulattal lesimította a combjára, mintha meg is gyógyult volna. Már a söprűért nyúlt, és ügyetlen mozdulatokkal nekiállt, hogy feltakarítsa az előbbi rosszullet nyomait. Tomí el akarta venni tőle a söprűt, de az anyja nem engedte.

– Ezt megcsinálom én – mondta. Visszatért a határozottsága: – Te menj, szólj apádnak, hogy azonnal jöjjön haza!

Az apja fodrászüzlete két sarokra volt a házuktól. Tomí fontoskodó vonással az arcán vette sietősre a lépteit, hiszen küldetése volt. Az apja azonnal félbehagyta a borotválást. A vendégek azt mondták, megvárják, be sem zárta az üzletet.

Otthon az anyja reggelit készített, a szőnyeget kicserélte. Láthatóan jobban volt, de az apja erősködött, hogy orvost hív. Amikor a doktornő, akihez tartoztak, hengerszerű kis táskájával megérkezett, Tomit a folyosóra parancsolta. A konyhában vizsgálta meg az anyját. Nagyon durván beszélt vele.

– Adja ide a karját! Miért hanyagolja el magát? Régen be kellett volna feküdnie kivizsgálásra! Most mit csináljak magával?

Az anyja hangja erőtlen volt, ahogy válaszolgatni próbált.

– Nem akarok kórházba menni, doktornő. Itthon akarok maradni.

– Jobb lenne, ha mentőkocsit kérnék, és bevinnék.

– Nem akarok kórházba menni.

A vizsgálat rövid volt, a doktornő kétfajta gyógyszert írt fel, és ágyba paran-

csolta. Annyiban maradtak, hogy az anyja otthon lesz, és a doktornő megfigyelés alatt tartja.

– Na, te, fiatalember, úgy ülsz itt, mint valami házőrző kutya – fordult Tomihoz a doktornő. – Tessék jó kisfiúként viselkedni itthon, édesanyád beteg, nem szabad fölösleges dolgokkal felizgatnod. Megígéred, ugye?

Tomi megígérte, és örült, hogy az anyja nem megy kórházba.

– Akkor most nincs más dolgod, mint szépen iskolába menni, és délután sem zavarni anyukádat a pihenésben – köszönt el tőle a doktornő.

Amikor iskolába indult, nem volt olyan érzése, hogy most látja utoljára az anyját. Még akkor sem gondolt semmi végzetszerűre, amikor kora délután hazafelé tartott, és a kenyérbolt eladónője, aki ismerte őt, az üres üzlet előtt állva megszólította, és csak annyit mondott, hogy nagyon siessen haza. Tomi hiába kérdezősködött, az eladónő nem mondott neki többet. A folytatást az apja mondta el, a kis sámilin ülve, míg ő az asztalnál kanalazta a levest. Hogy az anyja csak egy szemet vett be a gyógyszerekből, hogy fél kilenc felé ivott egy kis kávé, legyen valami a gyomrában, de mindent kihányt.

– Én tíz órakor ugrottam haza. Eta néni, a szomszédasszony akkor ment el, így váltottuk egymást. Anya láthatóan jól érezte magát, még nevetgélt is, hogy ekkorra a forgalom körülötte, meg hogy a házasságunk huszonegy éve alatt ma először nem főzött nekem ebédet. Én mondtam neki, nem baj, majd megeszem a tegnapi maradékot, mire ő azt mondta, hogy nekem ma csak levesből jut, mert a húst meg a krumplit neked tette félre. Aztán kért egy kis nápolyit, no, azzal a két szelet nápolyival, meg egy kis vízzel ismét bevette a gyógyszereket. A színe is megjött, bolondoztunk. Nápolyban, amikor tengeren szolgáltam, meséltem neki, annyi marhaságot megcsináltunk a kikötőben a haverokkal, de nápolyit, azt nem ettünk. Azt mondta, ezzel eddig még nem dicsekedtem neki, mire én: sok mindent nem tudsz te még, drágám. Erre nevtünk, és azt mondta, most olyan titokzatos vagyok, mint mikor udvaroltam neki. Mire én: most jönnek a legszebb éveink, csak gyógyuljon meg, és bejárjuk a világot, amerre csak megfordultam.

Aztán elkomolyodott, rólad beszéltünk, hogy egyre jobban tanulsz, gimnáziumba kéne adnunk, és fel tudnálak-e egyedül nevelni. Mondtam neki, ne bolondozz, ne fessd az ördögöt a falra. Azt mondta, olyan rossz érzete van, hol tompa, hol erősebb a nyomás a mellkasában, és most megint erős, jaj, nagyon erős! Azt mondta, vigyázzak rád, aztán megrándult, felnyögött, én fogtam a kezét, de már nem tudtam visszatartani, elment.

Tomi, amíg hallgatta, dühös indulattal befalt mindent, mert arra gondolt, utoljára evett az anyja főztjéből, ezeket az ízeket majd másfélék követik, és ezekre nem is fog majd emlékezni. Amikor ángyika a gáztűzhely mellől megjegyezte, milyen jó étvágya van, elszégyellte magát, de az apja a védelmébe vette, hogy gyerek még.

Tomi felállt, és miközben a fekvő testet nézte, járkálni kezdett a szekrény sor előtt, úgy jobban ment a gondolkodás. Most minden jelenre és azelőttre osztódik. Az anyja meghalt – kimondta, és semmi nem mozdult a szobában, körbejárta az ágyat, megállt a ruhával letakart tükör előtt. A felpockolt ágynemű eltakarta

a fekvő testet, nem látszott belőle semmi, csak akkor lett újra látható, amikor a szőnyegen visszatért a szekrény sor elé. Így, hogy feküdt az anyja, és ő lenézett rá, nem tűnt olyan magasnak, mint az életben. Lassan körbejárta az ágyat, most az oldalánál állt meg, innen nézve szembetűnő volt, hogy a két melle milyen nagy helyet foglal el a testén. Az anyja lezárt szemhéjai ellenére sem tűnt olyanoknak, mintha aludna.

Tomi kiment az előszobába, visszanézett, innen csak az anyja lábait látta, ha közelített, a csípőjét is. Visszament a szobába, megállt a fekvővel szemben, ha előrehajolt, beláthatott a kissé szétvetett combok közé, egészen a ruha vontas sötétségig.

A gondolat egyszer csak ott volt, incselkedni kezdett vele, és nem tágított. Ha megemelné a ruhát, csak kicsit kéne felhúznia, megnézhetné, hogy ezek, így nevezte magában az apját meg Eta nénit, adtak-e rá bugyit? Az izgalom egészen elfogta, a tenyere is nyirkos lett, és a légzése is szaporává vált, csak egy pillanat volna az egész, utána visszaigazítana mindent, soha nem tudná meg senki. Mindig kíváncsi volt, hogy a nőké hogy néz ki a fűcsomószerű, bozontos szőrzet alatt. Egyszer, amikor fürdeni voltak, az anyját a női zuhanyzóban kellett keresnie, előbb indultak haza, és az apja őt küldte, hogy szóljon neki. Akkor benézett a vastag, zöld függöny széle és a fal közötti résen, egy fiatal nő pucéran zuhanyozott, és a bozontos szőre alatt nagy gonddal szappanozta magát, de Tomi a szappantól habzó szivacstól nem látta igazán.

A gondolattól egészen a folyosóra menekült. Egy nagy, fehér vendégszék ölébe ült le, azok alá a balatoni képek alá, amelyeket a szülei még a nászútjukon vettek. Az ismeretlen festő az olajképeket fatörzsszeletekre festette, az egyikén haragoszöld, a másikon kék volt a víz színe. A vendégszék ölében sem érezte magát biztonságban, a világos konyhában keresett menedéket. A konyhaszekrény üvegében kipirultnak és riadtnak látta magát.

Ángyika rendet rakott a konyhában, a nagy asztalt is letakarta. Tomi a falvédőt nézte a gáztűzhely fölött. Az anyja két falvédőt cserélgetett, az egyikre az volt írva: „A tavaszi napsugár a konyhába beragyog / mosojognak az égben is az angyalok” – így, pontos j-vel, mert csak így lehetett kivarni, így volt a mintán. Tomi ezt is nagyon szerette, de most a másik volt fönny, az anyja még karácsony után tette fel: „Édesanya ajkán az a legszebb zene / tárt karokkal mondja gyere kicsim gyere”.

– Koraszülött voltál, hét évet vártunk rád, hét hónapra születél. Úgy volt, hogy meg sem maradsz, át kellett vinnünk a gyulai kórházba, inkubátorba tettek, két hónapig feküdtél ott, én meg kétségek között vergődtem – hallotta Tomi az anyja hangját. – Annyi vízfejű, farkastorkú, nyúlszájú csecsemőt láttam az osztályon, hogy a két kezem raktam össze, hogy neked semmi bajod nincs. Csak a színed állt nehezen helyre, besárgultál. Májusban születél, nagyon nagy eső volt, és csak július közepén hoztunk haza apáddal a ruháskosárban. Olyan kicsi voltál, és vékony, nekem meg elapadt a tejem, hogy nem győztünk ügyeskedni a védőnővel, hogy megmaradj. Rajta kívül mindenkit távol tartottam tőled, senkinek nem mutattalak meg a családból, pedig jöttek volna babalátogatóba. Anyámnak

is, aki akkor már elvált nagyapádtól, és kint lakott a tanyán, csak egyéves korodban mutattalak meg. A házukba nem jött, mert tata velünk lakott, piaci nap volt, a piac sarkán, a szerb templom mögött álltunk meg, a járdán.

– Miért dugdosod előlem ezt a gyereket? Csak nem félsz, hogy megverem szemmel, hogy baja lesz, ha ránézek?

Odafordítottam neki a babakocsit, te aludtál, ő meg föléd hajolt.

– Ez az? – kérdezte. – Hát ez úgy néz ki, mint egy béka.

– Ne bántsa már, anyám, ha már megvan.

– Nem bántom én, bántja a fene. De mire lesz ez jó, te lány?

Én hallgattam, ő meg tovább faggatott.

– Nem hibás?

– Nem, azt mondják az orvosok, hogy nem, csak erősíteni kell.

– Hát erősítsétek. De nekem csak akkor mutasd meg, ha már kinéz valahogy.

Így én nem vagyok rá kíváncsi. Hát mondd, ilyen sápkóros gyerek kellett neked? Mér' nem választottál más kérést? Annyi gazdagyerek udvarolt, de neked pont ez a fodrász kellett. Nem is a mi fajtánk, soha nem volt semmijük, egy nadrágban jártak hárman, ha az öreg elment a templomba, délután meg este a fiai váltották egymást az öltönyben. Se én, se apád nem akartuk, hogy hozzámenj. De neked csak az kellett, mer' iparos. Hát most nevelheted a sápkóros kölkit.

– Nagyon értelmes, ért mindent, és ha látná, milyen ragaszkodó, milyen erősen kapaszkodik mindig belém.

De nagymamádat nem egykönnyen lehetett meghatni.

– Hát hozzád, az anyjához persze, hogy ragaszkodik. De mire lesz ez jó? Ez nem fogja meg soha a kapanyelet.

– Nem arra szánom én.

– Hát akkor jól van, ha te nem arra szánod.

Nagymama a tájukra se ment, Tomi nyolcéves volt, amikor megismerte. Csak a piacon találkoztak vele, olyankor Tominak kellett vinni a táskáját, amit a nagyanya tölcéséres fagyaltokkal hálált meg. Ő is szerette a fagyaltot, de ő a kávéjába tette. Tomi addig még nem látott senkit így fagyaltot enni. Akkor nagymama még a tanyán lakott, ahova az anyja soha nem engedte ki, mert félt, hogy beleesik a kútba. Tizenegy éves volt már, amikor a nagymama a faluba költözött. Tomi elmosolyodott. Ha meglátogatta a nagyanyját, mindig azt felelte, ha az megkérdezte, hogy anyád mit csinál: mosogat. Nagyanyja meg nevette: a te anyád mindig mosogat?

Az óra délután hármat mutatott. Ilyenkor ő a konyhaasztal másik felén tanult, az anyja vagy mosogatott, vagy tésztát gyúrt. Tomi tudta, hogy aznap vasalt volna, a száradt ruhák a tisztaszobában vártak rá feltornyozva. Szeretett a konyhában, az anyja mellett lenni, mert sokat hallhatott a családi dolgokról, és ő, különösen az utóbbi időben, egyre több mindenre volt kíváncsi. És az anyja rendre beavatta. Tomi megtudta azt is, hogy amikor az apja egy évi udvarlás után lánykérőbe ment egész családjával a tanyára, könnyel, majdnem hűvösen fogadták.

– Anyám is kifogásokat keresett, de én megkértem, hogy legalább ő maradjon már bent, ne hozzanak ekkora szégyenbe. Képzelheted, apád elhozta az egész családját, a szüleit, a bátyját, a nővérét, mind lovas kocsira ültek azon a vasárnap délutánon. De anyámnak nem tetszettek. Háromféle aprósüteményt sütöttem, édeseket, sósat, de csak én kínálgattam őket. Anyám meg sem kérdezte tőlük, minek jöttek, abban reménykedett, megsértődnek és elmennek. Amikor aztán apád, némi fészkelődés után felállt, rögtön letorkollta, hogy ez nem rá tartozik, különben is, hogy veszi az ki magát, amikor férfi is van a házban. Apámért szaladtam, csak sokára találtam meg, a legutolsó istállóban ült, a fejőszéken, maga elé meredve, és cigarettázott. Rám nézett, sosem felejttem el a szemét, és annyit kérdezett: meggondoltad te ezt, lányom? Én meg rimázkodtam neki, hogy már megbeszéltük, jöjjön már, nem bánthatjuk meg őket ennyire. Bólintott, a vállával intett, hogy mehetek, de csak nagy sokára jött be. Senkinek nem nyújtott kezet, épp köszöntötte őket, még a kalapját sem vette le, az ajtóban állt meg, úgy, gumicsizmásan, és nekidőlve az ajtófélfának egy újabb cigarettát kezdett sodorni. Láthatták, hogy meg sem borotválkozott. Apád újra rákezde, mindannyian felálltak, de ő egykedvűen hallgatta, mintha az lenne a legnagyobb gondja, hogy a dohányszemcsék ki ne essenek a vékony papírból, amit az ujjai között tartott. Végül csak annyit mondott, hogy elég nagy vagyok már, hogy tudjam, mit akarok. Azon a délutánon a férfiak nem is nagyon beszéltek, csak az apád.

– Miért nem szerették apát? – kérdezte akkor Tomi.

– Mert annyifélet csinált, meg hogy már harmincöt éves volt. A nyolc év katonaság, a front, meg a hadifogság még rendben lett volna, de hogy hajófűtőnek állt, hogy a tengereken csavarogjon, utána rendőr is volt, most meg fodrász. Azt kérdezték, hogy miért nem talált asszonyt eddig magának. Meg hogy szegény volt, mert apádnak, amikor elvett, csak ötven forint volt a zsebében.

Az utóbbi időben az anyja egyre többet veszekedett az apjával. Hogy miről, azt Tomi nem tudta, mert ő már olyankor aludt. Az apja késő estig dolgozott, általában este tízkor járt haza, az anyja a konyhában várta a vacsorával. Az apjának jól ment az üzlet, rengeteg vendége volt, ahogy ő mondta: kuncsaftja, és gyakran jött haza ittasan, ha valamelyik vendég áthívta a szomszéd kocsmába. Ilyenkor mindig veszekedtek, verték az asztalt.

Tomiba most, a folyosón ülve, beléhasított a kérdés, hogy ezentúl kinek fogja felmondani a leckét, hiszen mindig az anyjával tanult. Most majd az apját kell erre rávennie, de azért gyötörte a kétség, hogy vajon boldogulnak-e kettesben.

Felállt, bement a hálószobába, és látta, hogy égve hagyta a villanyt. Letérdelt a fekvő mellé, és vigyázva, hogy a felsőtestével ne érjen hozzá, megcsókolta előbb a kezét, aztán az arcát. Ehhez a művelethez rá kellett támaszkodnia az ágyra, ettől az anyja teste is megrezdült kicsit.

Ő meghalt, de én élek, gondolta Tomi, amikor leoltotta a villanyt, és az előszobán át a folyosóra tartott. Az apja nemsokára hazaér, utána jönnek a rokonok, azok is, akik az anyjával haragban voltak, mert halálesetkor, ezt az apjától hallotta, a haragosok kibékülnek. És az anyja most itt hagyta őt nekik. És neki majd

meg kell ölelnie őket, és nem szabad látniuk rajta, hogy mit érez, mit gondol róluk, hogy még most is az anyjával tartana. Újra erősnek érezte magát, tudta, még azt is képes lesz kiállni, ha az anyját a kápolnába viszik. El kell vinni innen a halottat.

De amikor két órával később a szállítók, azok a magas, erős férfiak megjöttek és gumicsizmásan, nagy pallókkal a folyosóra léptek, elszorult a szíve, és újra csak az a riadt, megszeppent kislány lett, aki tehetetlenül nézi, hogy elviszik tőle az anyját.

Szugyiczki István: 30 nap (plakátterv, 2002, print, 1000×700 mm;
megrendelő: Business Software Alliance Magyarország (BSA); kivitelező: Eper Stúdió)

Halmi Róbert

„Oops I did it again”

*Sláger József Attila ritmusára,
melyet szerzett saját eljegyzése alkalmából*

Irgalom édesanyám, mama, rossz voltam, ma is írtam egy verset. Te neked dedikálom most sorait mind, vedd ahogy ostyát templomainkban az úrvacsoránál kézfejüket kifeszítve a hívek. E hexameter lesz eljegyzési ajándék – daktilusok celofánjában, csomagolva adom neked át. Mert hát borut az mért emleget itt, aki kisgyereket szült rég e világra, s mint kiürült poharat sokszor már, hagyja el őt az? Lám, ahogy én megyek, úgy fogadod tőlem ma e verset postai üdvözlőlapon, e-mailen vagy a Bártát olvasgatván. Mostantól te helyetted e nőnek vallok reggeli kávéval s piritós szeletekkel napról napra szerelmet. Elég lett őneki mindez. Éjszaka nálunk ad szerenádót, dúdol a város: liftek mennek az égbe, riasztó bömböl a sarkon, busz kerekek ritmusra dobolnak az aknatetőkön. Munka után ide vár haza. Langyos víz csobog, ételt rak le élém, éhségem elillan, az ágyba bujunk majd. Kispolgári idill: ahol ő fekszik, nekem ágyam. Érted már? Emiatt hagylak most újra magadra, s jó elmenni de közben félkézzel neked írni – sorról sorra halad, hopp, nézd, jaj kész ez a vers is.

Kartonból a jászol

Lackfi Jánosnak

Olajág, olajbogyó,
vörösborral
készült sültbárány.
A bevonulás kellékei.
Másnap a sokaság,
névsorolvasás:
Judás, Pilátus, Barabás.

Mint fahéjas mécs
párolog, illan az ünnep.

A sarokban fenyő,
szaloncukor-papírba
csomagolt csönd.
Kartonból a jászol.
Mária íriszén csillan
a sztaniol.

Molnár Melinda: Napló / diplomamunka / Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma fődíja
(plakátterv-sorozat része, 2004, print, 502×1000 mm; megrendelő: Magyar Képzőművészeti Egyetem;
kivitelező: Megaprint Kft.)

Hartay Csaba

Alkohol legyen

Az erdő fatörzsekből állított fal erőd
A sötétség néhány éjszakával
Túlnőtte képzeletem

Mindegy csak alkohol legyen
Bűn és fény és folyadék
Kérek még belőle

Csuklómon
Csorogjon
A méreg

Úr

Minden távolság elhagyott
Elfelejtett tekintetek úrje

Szüntelen figyelő lelkiismeret
Az álom is megmértetés

Program

Kezemben
A távolság távirányítója

Lejebb veszem a szelet
Leoltom a napot

A holdon élesítve
Csillagos eget kapcsolok

Alvásra kattintok
S letöltök egy álmot

Élmény

A toronyház kileng
A legfelső emeleti
Lakás erkélyéről
Távoli folyók
Fénylő páncélját látni

Kárpáti Tibor: Cirkusz I. / Békés Megye Képviselő-testülete fődjaja (plakátterv, 2004, print, 700×1000 mm; megrendelő: Magyar Iparművészeti Egyetem; kivitelező: Megaprint Kft.)

Simai Mihály

két év után

fiam kerekesszéke
minden reggel
a torkomon gördül át

fiam kerekesszéke
minden délben
a homlokomon gördül át

fiam kerekesszéke
estétől reggelig
a mellkasomra nehezedik

L.M.-i ösztön

sem ez sem az sem más nekem
a beléd-zárult végtelen
kell
minden amit meg nem ért
s amitől fél az értelem

Németh Zoltán

Állati nyelvek

a sikló erotikus állat...

a sikló egy olyan, erotikus
állat, amely folyton a c
betűt keresi, és amikor
megtalálja, gyorsan odaáll,
odahúzódik melléje,
mintegy utánaáll,
a meghosszabbítója lesz.
ha ilyenkor szádba
veszed ezt az egyébként
békés állatot, rövidesen
megvadul, zihál és
emberi nyelven kezd el
kiabálni. egyetlen betű
is képes csodákra,
állapítja meg a sikló
ezek után, és barátságosan
újra odahúzódik kedvenc
betűje mellé.

a lónak azért építenek...

a lónak azért építenek
olyan nagy istállókat –
nem tudod?, tényleg nem tudod?
akkor én megmondom! –
azért építenek a lónak
olyan nagy istállókat,
mert ha megfordítod,
ha megfordítod a lovat,
hogy a lábai, a négy
lába az égnek meredjen,
akkor mi lesz belőle?
na, fordítsd meg!
ló – ól. szóval ezért
építenek ilyen nagy
istállókat, hogy az

egyik szó biztosan
beleférjen a másikba.

szegény kiskutyám...

szegény kiskutyám. csöpi –
mert így hívják – belemászott
egy kechupös dobozba,
a gyerekek meg délben,
nagy gyorsan odaültek az
asztalhoz, éhesek voltak,
nem nézték, mit csinálnak,
kinyomták a pizzájukra,
szétkenték és megették
szegénykét.
mik vagytok ti, kiabáltam,
kutyazabáló olaszok?

az emlősök...

az emlősök nagyon izgató
állatok. megfogni az emlőst
nagyon izgalmas dolog.
az emlős olyan állat, amely
s nélkül is életképes.
gyakran mutatkozik társaságban.
ilyenkor mi is odakeveredhetünk
a közelükbe, és természetvédőként
is bemutatkozhatunk. kegyes család.
na és? hazudtak már
nagyobbat is.

megcsókolhatom a csókáját?

megcsókolhatom a csókáját?
cuppogó, nyalakodó madár,
amely rúzsozza magát,
ráadásul nem is egy, hanem két
nyelvi probléma egyszerre.
gyakran rakják őket a szájuk
közé, és rajta keresztül
csókolóznak. egy idő után

tele lesz a szájuk tollal,
csőrrel, karommal és a csóka
kétségbeesett kiáltásával,
de így nagyobb az élvezet.
a csóka ugyanis messenger
madár, egy transzformátor,
amely közvetíti és felerősíti
az élvezetet. a véres,
tollatlan, megkopasztott
csókák szomorúan lógnak a
villanyvezetékekről. sok a munka.
mindenki élvezni akar.

a süin nem inkább siin?

a süin nem inkább siin?
a hangok félnek egymástól,
az x például a magyar nyelvben
az egész ábécétől fél.
más mentalitás az y-é.
azt sem tudja magáról,
magánhangzó vagy mássalhangzó-e.
a gyíkban mássalhangzó,
a vízisiklóban magánhangzó,
egymagában az egész ábécé.
az egyetlen hermafrodita betű.
más mentalitás a h.
nemtelen, sem nőstény, sem hím,
sem magánhangzó, sem mássalhangzó,
nincs is uhu, sem hóbagoly.
a süin nem inkább siin?
ehhez azonban néha
vissza kellene térni a kézíráshoz.
le kellene írni a süint.

a vércse cseh nemzetiségű madár...

a vércse cseh nemzetiségű madár,
eredetileg Petr Přemyslnek hívták,
és a cseh madarak királya volt.
egyszer erdélyi rokona, a vérmedve
elhívta a kastélyába. azóta együtt

véreznek erdélyben, ez a közös
szórakozásuk. keresztüldugják
az ujjukat a nyakukon, és úgy
véreznek kenterbe. a vércseh már
megint ki akarja hívni a vérmedvét
egy nyakonujjkeresztüldugós
párviadalra: strč prst skrz krk!
Kiáltja, és összecsap az ujj és a nyak.

a lótetű nagyon ideges állat...

a lótetű nagyon ideges állat.
tulajdonképpen egy végtelen
történet: a ló rá akar
lépni a tetűre, a tetű
talál egy tút, beleszúrja
a lóba, az rá akar lépni
a tetűre, szinte táncol
rajta a fájdalomtól,
a tetű még beljebb
nyomja a tút, és ez
így megy örökkön-örökké,
nincs megoldás.

a rák úgy születik...

a rák úgy születik, hogy
amikor a varjú hangot ad ki,
akkor a levegőben a sok hang
megfordul, és rák lesz belőle.
ezért van az, hogy hogy ha sok
a varjú vagy sokat idegesítik
őket, akkor sok a rák is.
a rák nem véletlenül mászik
hátrafelé: a sok varjúhang
megfordul a levegőben!

a kecske utálja az f hangot...

a kecske utálja az f hangot,
a fecske utálja a k hangot.
a kecske azért legel olyan sok

füvet, mert a fűvel lelegeli
azt a sok f-et, ami szinte
elborítja már a földet.
a fecske meg ki nem ejtené
azt a sok k hangot.
hülyén is nézne ki az a sok
k a levegőben.
ezért van több fecske,
mint kecske.

a csiga nagyon lassú...

a csiga nagyon lassú állat.
húznia kell maga után azt
a nyálas, tapadós cs betűt,
összeszednie a szétguruló i
betű darabjait, kihúzni
a g-t, amely folyton földbe
ássza magát, rángatnia az a betűt,
amely lecövekel, és mozdulni
sem akar.
és csak ezután következik
a csiga, csak képzeljük el
a csigát ennek a sornak
a végén, amint húzza, húzza
a betűit.

a híres író...

rókai mór, a híres író
nem selypített. nem
selypített. és nagyon,
nagyon, nagyon szerette
az állatokat.

Elek Tibor

Az irodalmi létértelmezéstől a közösségi felelősségtudatig

Beszélgetés Görömbei Andrással

– Mélyen katolikus földműves családban születtem 1945. február 5-én*, az ötvenes években sokat szenvedtetek, édesapádat a forradalom után nemcsak meghurcolták, de csaknem agyonverték. A gyermekkori élményeidnek lehet-e szerepe abban, hogy az irodalomtörténeti munkásságod egyik fő iránya a népi irodalom értékeinek feltárása, nyomtatékosítása, hogy első monográfiádat éppen Sinka Istvánról írtad?

– Szüleim dolgos parasztemberek voltak, de hiába küzdöttek a földdel éjt nappallá téve, a létminimumot alig tudták előteremteni. Az ezerkilencszázötvenes évek elejének borzalmai máig velem vannak. Az iskolában Kukorica Jancsíról tanultunk, aki János vitézzé lett. Én ezzel a hírrrel és nagy tervekkel siettem hazafelé az iskolából. De az utcánkban a sárba beledőlt egy szekér, zsákok feküdtek a pocsolyában, rajtuk édesapám monogramja. Otthon üres ház várt, a végrehajtók nemcsak a terményt vitték el, hanem a bútorokat is. Még a szentképeket is leszedték a falakról.

Megváltásként jött a forradalom, a reménység tizenhárom napja. Édesapám is tagja lett a falu forradalmi tanácsának. Kovács tanító vezetésével az volt a fő gondjuk, hogy senkinek bántódása ne essen. Majd jön a „törvény”, s mindenki eléje állhat.

A forradalom leverése után iszonyú bosszút álltak rajtuk az újra hatalomra került kommunisták. A forradalmi tanács tagjait 1957 tavaszán minden ünnep előtt félholtra gumibotozták. Április 3-án édesapámat úgy összeverték, hogy amikor a május elsejére tervezett verés végett jöttek érte, még kórházban feküdt. Aztán négy év börtönbüntetésre és vagyonekzabzásra ítélték.

Engem nem vettek fel állami középiskolába. Így kerültem 1959 nyarának végén – létszámfölöttiként – a győri bencés gimnáziumba. A magyar tanárom dr. Bánhegyi Jób, azaz Jób bácsi volt. Kétkötetes irodalomtörténetét máig ereklyeként őrzöm. Az ő órái döntöttek el pályaválasztásomat, egyetemi felvételemhez pedig az 1963-as amnesztia segített hozzá. Meg az, hogy a felvételi vizsgán Barta János professzor úr színe elé kerültem.

Jób bácsi egyszer azt mondta: „A tankönyvben most Illés Béla következik, de mi Illyés Gyuláról tanulunk, s aki őket összekeveri, azt keresztben nyelem le.” Aztán részleteket olvasott a *Három öregből*. Engem szíven ütöttek ezek a sorok: „Most ébredék reá, / mért kellett nekem tanulnom, / mért kellett egykor zokogva / idegenbe kiindulnom.” Úgy éreztem, rólam van szó, hiszen én is szinte végigbógtam a négyszáznegyven kilomé-

* Szeretettel köszöntjük a hatvanéves irodalomtudóst és egyetemi tanárt. (A szerk.)

teres utat Polgártól Győrig. Álmodozó gyermeklétem küldetést is ettől a verstől kapott: „Azért kellett talán / dalolni száz holt parasztnak / és tünődni szántás közben, / hogy én majd szóra fakadjak.”

Így találkoztam gimnazistaként a népi irodalommal. A közösségi felelősségérzést is a népi íróktól kaptam. Sinkáról akkor semmit sem tudtam, tiltott író volt. Barla Gyula, a debreceni Kossuth Gyakorló Gimnázium tanára hívta fel rá a figyelmemet. Pedagógiai gyakorlat szünetében kérdezte tőlem, hogy ki írta ezt a verset: „Dús András juhász volt, / már fekete a képe; / leásták pihenni, / le a fák tövébe. // Fialat volt, mégis / görbe volt a háta - / ... Istenem, magyar volt: / szóljon, aki látta.” Szégyenkezve vallottam be, hogy fogalmam sincs róla. Másnap titokban kölcsön adta nekem Sinka *Vád* című kötetét. Így történt, hogy néhány év múlva, amikor az Akadémiai Kiadó *Kortársaink* című sorozatának a szerkesztője, Juhász Béla kollégám nekem is lehetőséget adott egy kismonográfia írására, akkor az általa ajánlott író helyett azt kértem, hogy írassak Sinka Istvánról. Ő óvott, féltett ettől a témától, de hozzájárult. A könyv elkészült, öt évet kellett várakoznia a megjelenésre „vizsgálati fogságban”.

– *Egy, a napokban rendezett konferencián tartott legutóbbi előadásodnak is A népi irodalom és öröksége volt a címe. Mi az, ami évtizedek óta foglalkoztat a népi irodalomban, és hogyan tudnád röviden meghatározni az örökségét?*

– A népi irodalomban engem megragadott az, hogy a népi írók az irodalmat a nemzeti önismeret és öntudat legfontosabb művelőjének tekintették, s az irodalom révén a magyarság szociális és nemzeti felemelésére vállalkoztak. A Trianon után fellépő új írói nemzedék legjobbjai úgy látták, hogy Magyarország tragédiáját nemcsak a külső tényezők okozták, hanem a magyar nemzeti önismeret és öntudat torzulásai is. Nyugaton a nemzeti tudat szerves fejlődés eredményeként jött létre és magába foglalta egy-egy nép minden rétegét. Magyarországon a 20. század elején a nemzeti tudat anakronisztikus volt. A nemzet fogalmába csak a felsőbb néposztályok tartoztak bele, a parasztság és a munkásság óriási tömegei a „nemzet alatt” éltek. Nem véletlen az, hogy millió számra kivándoroltak Amerikába.

A népi irodalom ez ellen a torz és igazságtalan nemzettudat ellen lázadt fel. Új szemléletet hozott történelmi és jelenkori vonatkozásokban egyaránt. Átértékelte történelmünket és irodalmunkat. Azokat az elemeket emelte ki, amelyek előre mutattak egy igazságosabb társadalmi rend felé. A szépirodalmi és szociográfiai művekben pedig a nemzet tudatába emelte az addig emberszámba sem vett alsó néposztályok életét. Tudatosította azt, hogy ők is a nemzet részei. Én közvetlen közletről láttam gyermekkoromban a népi tehetségek elkallódását. Megfogott tehát a népi íróknak az a törekvése, hogy ez ellen a méltatlan sors ellen személyes kiállással és remekművekkel egyaránt szót emeltek.

A népi írók származás, esztétikai ízlés tekintetében nagyon sokfélék voltak, mégis összekapcsolta őket a közösségi elkötelezettség, a szociális és nemzeti igazságtevés szándéka. Egyszerre akarták az alsó néprétegeket a magyar nemzetbe, a letiport magyar nemzetet pedig Európa szabad népeivel egy magasságba emelni. Ezt a küldetésüket az erkölcs és a minőség jegyében teljesítették. A magyarságot kihasználó és meggyalázó idegen uralmak helyett a magyarság saját útját keresték. A népi irodalomban először engem a szociális igazságtevés szándéka fogott meg.

A *Puszták népe* a nagy példa számomra arra, hogy a szociális igazságtevés igénye remekműben is megszólalhat. Húsznál több kiadása újabb és újabb értelmezéseket vált ki mindmáig, miközben eredeti célját is maradéktalanul teljesítette. Nem lehetett többé

nem tudni erről a néprétegről. A puszták népének, a Sinka István által az irodalomba emelt Dús Andrásoknak, Ács Lajiknak és Tamási Áron Ábelének a sorsa azonban mindenkor egyetemes emberi sors is. Ábel a legelemibb létküzdelemben nő fel ahhoz az egyetemes emberi óhajhoz, hogy valahol otthon legyünk a világban. A *Puszták népe* sem csak a pusztai világ szociográfiája, hanem a mű centrumában álló vallomástevő személyiség nevelési regénye is. Örök példa arra, hogy a felelősségtudat fel is tudja növesztetni a személyiséget. Az irodalom társadalmi küldetését és létértelmezését tehát nem kell egymással szembe állítanunk.

A népi irodalom küldetésstudatának a közvetlen tárgya változott az idők során, de az mindenkor a magyarság legfontosabb sorskérdése volt. A két háború között a szociális igazságtalanság motivált sok-sok művet. A fasizmus és kommunizmus idején az egyén és a közösség autonómiájának a védelme. A későbbi évtizedekben pedig a feldarabolt nemzet szellemi egységének a helyreállítása lett a legfontosabb ügye.

A népi irodalom legnagyobb öröksége számomra az, hogy – irodalmunk századainak legszebb törekvéseit folytatva – tudatosította a remekművek egyéni és közösségi sorsot alakító erejét, tehát az irodalom egzisztenciális jelentőségét az emberi sors formálásában. A népi irodalom legnagyobbjainak éppen az volt a fő törekvése, hogy az irodalom egyszerre legyen az egyén és a nemzeti közösség kifejezője és értelmezője, de ezeken keresztül magának az emberi létnek a vizsgálata is.

– *Olvastam egyszer a győri bencés gimnáziumban töltött éveidre való visszaemlékezésedet a győri Műhelyben. Ott írod a magyartanárodról, a fent említett Jób bácsiról: ő tudatosította benned azt, „hogyan az irodalom az emberlét legfontosabb kérdéseivel néz szembe, hogy az irodalom tanítása létérdekű emberi cselekedet”. Aztán a debreceni egyetemi években Barta János is a létérdekű irodalomszemléletével volt rád a legnagyobb hatással, ahogy a rá emlékező akadémiai beszédedből kiderül. Véletlen szerencsés egybeesésről, egymást erősítő hatásról lehet szó, vagy talán benned volt eleve fogékonyság az irodalom létérdekű értelmezése iránt, netán a későbbi saját magad által megformált irodalomszemléletet (hiszen az 1999-es tanulmánykötetednek is a Létértelmezések címet adtad) vetted vissza (öntudatlanul) már tanáraidra is?*

– A kifejezést bizonyára én vettem vissza egészen a gimnáziumi évekig, hiszen akkor nyilván nem használtam ezeket a szavakat. A lényegen azonban ez semmit nem változtat. Két említett nagy tanárom irodalomszemlélete eligazító hatású volt számomra. Óráikon valóban úgy éreztem, hogy az élet legfontosabb dolgairól beszélgetünk, amikor irodalmi műveket elemzünk. Irodalomszemléletemet hasonló módon formálták Barta Jánosnak azok a tanítványai, akikkel később kerültem tanítványi és baráti közelségbe: Czine Mihály, Kiss Ferenc, Kovács Kálmán. Fazekas Mihály és Csokonai Vitéz Mihály tüneményes kultúrájú monográfusával, Julow Viktorral is nagyon sokszor váltottuk a világot. Imre Lászlóval pedig együtt felvételiztünk Barta Jánosnál, baráti és szakmai kapcsolatunk azóta is töretlen. De említhetnék sok-sok író, régieket és maiakat egyaránt – Ballasitól, Zrínyitől Adyig, Illyésig, Németh Lászlóig, Nagy Lászlóig, Sütő Andrásig, Csoóri Sándorig, Nagy Gáspárig –, akiknek az életműve szinte kínálja a „létérdekű irodalomszemlélet” szempontjait az irodalomtörténeti munkához.

– *Barta János mellett, hogy tudósként, irodalmárként szemléletformáló hatással volt rád, ha jól tudom, a kicsapástól is megmentett. Hogy is volt az a szervezési kísérlet? Meséld el, kérlek!*

– Barta János engem sokszor megmentett. Először a felvételi vizsgán, ahol a szakmai rész után egy KISZ-titkár az ellenforradalmár édesapámat és a győri bencés gimnázium-

mot olvasta a fejemre, majd azt mondta, hogy ilyen emberekre az egyetemen nincs szükség. Ekkor – a felvételiztető bizottság elnökeként – megszólalt Barta János: „No, no, azért azt majd mi döntjük el. Vizontlátásra, Görömbei elvtárs.”

Negyedéves koromban pedig azért kerültem veszélybe, mert évfolyam kirándulásunkon Pannonhalmán meglátogattam Jób bácsit, aki – tiltakozásom ellenére – elkísért engem a buszhoz, s ott „bencés” öleléssel búcsúzott el tőlem. Emiatt akartak 1967-ben kirakni az egyetemről. A vád szerint ugyanis megbotránkoztattam nyolcvan egyetemistát. Segítségül Barta Jánoshoz folyamodtam. Ő Szabolcsi Miklóst kérte meg arra, hogy mentsen meg engem. Szabolcsi jól járt velem, mert őt az egyetemi párttitkár finom „reprezentációs” pálinkával is megkínálta, én pedig debreceni egyetemista maradhattam.

De az igazi ügy a harmadik volt. Ekkor már az egyetemen dolgoztam, de státusom nem volt, háromhavonként hosszabbították meg a segédmunkatársi szerződésemet. Tanársegédi kinevezésemet kezdeményezte Barta János intézetigazgató. Ekkor azonban egy délután megjelent az albérletemben egy belügyi rendőrtiszt. Civilben volt, fölmutatta az igazolványát, majd rafinált módon néhány perc alatt tudomásomra hozta, hogy mindent tud rólam. A szerződéses állásom bizonytalanságától egészen addig, hogy melyik autóbusszal megyek haza másnap a szüleimhez. Elmondta, hogy édesapám és az egyházi iskolám miatt én egy szalmaszálon függök az egyetemen, de ha hajlandó vagyok velük együtt dolgozni, akkor fényes jövő áll előttem. Ő hetente fog jönni hozzám, a házi néaninek azt mondta, hogy németre tanítom. De ha valakinek elárulom, hogy ő miért jár hozzám, akkor nekem végem van. Ezután sorra kérdezett sok emberről, főként egyetemi kollégáimról, debreceni írókról.

Amint elment tőlem, azonnal útra keltem, sorra meglátogattam azokat, akikről érdeklődött. Mindenkinél elmondtam, hogy civilben egy belügyi tiszt járt nálam, elmondtam, mit kérdezett, mire kért, mivel fenyegetett. A nyilvánosság védelmébe kapaszkodtam.

Mindenki másként reagált a hírré. Barta János azt mondta, hogy ő mindig tudta, hogy itt csapkod az istennyila, de hogy ilyen közel, arra nem gondolt. Julow Viktor felkészített arra, hogy mit csináljak, ha ezek után mint árulót be fognak vinni a rendőrségre. Kovács Kálmán, az Alföld című folyóirat főszerkesztője viszont fölkereste a debreceni rendőrfőkapitányt és tiltakozott az ellen, hogy ő utána nyomoznak.

Hogy mi történt ezután, azt itt most nem részletezhetem, bár rémregénybe illő. Amikor az én „rendőröm” iszonyú indulattal pisztolyt fogott rám, s azt mondta, hogy lelő, mint egy kutyát, amiért elárultam, akkor azt mondtam, ezt megteheti, de már tudja az egész Magyar Intézet, hogy a rendőrségen vagyok, mert amikor ide hozott, találkoztunk egy kollégámmal.

Aztán elérkezett tanársegédi kinevezésem napja. Várakoztam Barta János intézetigazgatói irodájában, hogy vele együtt menjek a dékániára a kinevezésem ünnepélyes átadására. Ekkor azonban váratlanul megjelent Iglói Endre dékán, s fülem hallatára közölte, hogy nem kapom meg a tanársegédi kinevezésemet, mert közbelépett a rendőrség.

Ekkor Barta János ezt mondta a dékánnak: „Ha egy órán belül nem lesz itt a Görömbei kinevezése, akkor holnap fölállok az Akadémia közgyűlésén és elmondom, hogy aki nem hajlandó spicli lenni, az tanársegéd sem lehet a debreceni egyetemen. Aztán tehetek nekem egy szívességet. Hatvankilenc éves vagyok.”

Így lettem tanársegéd Debrecenben abban az intézetben, ahol azóta is dolgozom.

– *Amellett, hogy az irodalmat esztétikai létdokumentumnak tartod, rendre hangsúlyozod*

azt is, hogy az irodalom egyik fontos funkciója a nemzeti közösség önkifejezése. A legutóbbi Németh László-konferencián az Iszonyt nemcsak az egyéni, de a nemzeti önismeret alapműveként határozta meg. Az akadémiai székefoglaló beszéded, a legutóbbi, 2003-ban megjelent tanulmányköteted címadó tanulmánya (Irodalom és nemzeti önismeret) magyar és világirodalmi példák sokasága, modern filozófiai és irodalmi elméletek által alátámasztott legfontosabb állításai pedig a következők: „A művekben megnyilatkozó közösségi felelősség nem ütközik a művészet autonómiájával.”; „esztétikai érték és közösségi felelősség, közösségi gond, közösségi tudatformálás nem ütköznek egymással”. Szerintem számodra ez kezdettől evidencia, és éppen a Te munkáid hatására is, azt hiszem, sokunk számára az, miért tartod fontosnak a 21. század elején is minduntalan hangsúlyozni ezt?

– Az irodalom számomra valóban létértelmezés és létformálás. Az irodalomban, a művészetben – Heideggerrel szólva – a létező a maga elrejtettségéből fényre kerül, az elnem-rejtettség állapotába jut. Az irodalmi műalkotás éppen a maga összetett esztétikai megalkotottsága révén olyan létismereti élményben részesíti befogadóját, amely semmi mással nem helyettesíthető. Egy-egy irodalmi mű az emberi létnek azt a problémakörét hozza fényre, amelyik az alkotót foglalkoztatja. És ez így van jól. Az irodalomnak az emberi lét minden aspektusa tárgya lehet és legyen is. Az ember Istenhez való viszonya vagy az Isten-eszmével való küzdelme éppúgy, mint öröme és bánata, szegénysége vagy kiszolgáltatottsága. De éppígy tárgya lehet az alkotó közösségének a sorsa is. Nincs tehát irodalom kívüli terület.

Én azért hangsúlyozom állandóan az irodalom személyiség- és közösségformáló erejét és küldetését, mert az utóbbi évtizedekben az irodalomnak ez a túlbecsülhetetlen értéke és lehetősége háttérbe szorult a nagyközönség tudatában. Nemcsak a média és a nyers politizálás szorította háttérbe az irodalmat, hanem az írók és irodalomkutatók magatartása is. Divattá vált annak a hangsúlyozása, hogy az irodalom ne jelentsen semmit, hanem csak legyen. Hogy az irodalomnak az ügynéklülisége az üdvössége. A regényíró ne akarjon mást, csak regényt írni. Nem népben és nemzetben kell gondolkodni, hanem alanyban és állítmányban.

Úgy hangzanak ezek a sokat idézett mondatok, mintha valóságos alternatívákat fogalmaznának meg az irodalom autonómiájának a védelmében. A maguk helyén sokszor azt is tették, de a szövegösszefüggések nélkül szállóigeként használva már azt sugallják, mintha a jelentés, az ügy, a szándék, a közösségi érzés sértené az irodalom autonómiáját. Pedig ez éppen fordítva van. Az irodalom autonómiája éppen abban nyilatkozik meg, hogy semmiféle emberi problémát nem zár ki a maga világából. A világirodalom és a magyar irodalom remekműveinek sokasága bizonyítja azt, hogy a jelentés és az ügy egyáltalán nem ellentétes az esztétikai megalkotottsággal, a műalkotás autonómiájával.

Azért hangsúlyozom annyiszor az általad idézett gondolatokat, mert azt tapasztalom, hogy az irodalom becsülete alászállt a szélesebb közönség tudatában. Az irodalmat legfeljebb a szórakozás eszközeként kívánják tekinteni, s ezáltal éppen egzisztenciális értékéről mondanak le. Az igazán nagy műben pedig mindig valami fontos emberi ügy jut léte igazságába. Ez a fontos emberi ügy lehet egy hangulat is, egy gondolat is, egy érzés is, s lehet a közösség sorsa is.

Ha önként mondunk le az irodalom személyiség- és közösségformáló hatásáról, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy az embereket nem érdekli az irodalom. Ha a költőt kizárólag a nyelvkomikussal helyettesítjük, akkor tudomásul kell vennünk, hogy a mű hatása csupán addig tart, amíg a komédiázás zajlik.

Ahhoz, hogy a mű a személyiségünket és közösségünket formálja, alakítsa, hogy ho-

rizontunkat kitágítsa, gazdag és összetett esztétikai értékvilágra van szükség. Ennek nagyon fontos eleme lehet természetesen a játék is, de van olyan emberi léthelyzet, amelyiket nem lehet kikacagni, nem lehet játékkal sem feloldani, sem kikerülni.

Egyébként az irodalom személyiség- és közösségformáló erejét a modern irodalomelmélet egyes megállapításai is messzemenően igazolják. Heidegger alapján Gadamer és Jauss világosan kifejtette azt, hogy a mű befogadásakor az olvasó horizontja a műalkotás hatására megváltozik. A nagy művészi alkotások új világot nyitnak ki előttünk. Ez az újdonság, változtató, formáló hatás azonban nemcsak a megalkotottságból származik, hanem a megalkotottságban megnyilatkozó eszmékből, gondolatokból, létismeretből is. „A mű megdönti az eddigi kizárólagos valóságát” – írja Heidegger.

– *A Visszaadni a szavak értelmét című esszéjében az irodalom alapvető funkciójaként „a személyiségnek az emberi teljesség eszményéhez való közelítését” említed. Azok a nagy lírai életművek (a Nagy Lászlóé, a Csoóri Sándoré, a Nagy Gáspáré), amelyeknek monográfiát szenteltél, ha én jól olvasom őket, többek között abban is rokonok, hogy ennek a funkciónak igyekeznek megfelelni...*

– Valóban így van. Mindhárom életmű fontos számomra. Mindegyik másképpen, de egymást gazdagító és kiegészítő módon. Nagy szellemi gyönyörűség volt kísérletet tenni arra, hogy bejárjam a világukat, próbáljam közvetíteni létértelmező üzenetüket. Nélkülük sokkal szegényebb volnék.

Nagy László költészete a magyar társadalom 1945 utáni három évtizedének láttelele és megítélése, de egyetemes érvénnyel szól magáról az emberi sorsról is. Ítélező hatalomná növesztette költői személyiségét, hogy a maga küzdelmében mutathassa meg az etikus ember sorsát és kötelességét. Az életelvű költői cselekvés alakította ki jellegzetes műformáit is. A költészetet megítélő hatalomnak tekintette. Erőt és méltóságot adott mindazoknak, akik társaivá lettek a nemzeti lelkiismeretként működő költői-írói magatartásban.

Csoóri Sándor küldetésének vallja a felismert és a kimondott igazságok közötti távolság megszüntetését. Esszéiben fölrazó szellemi-erkölcsi kihívásokat ad a nemzeti önismeret zavaraival küszködő magyarságnak. Versei a létezés sűrű, hangulatilag, érzelmileg, gondolatilag telített pillanatait ragadják meg. Életműve nemzeti kultúránk eszméltető értéke. Hitelesítő jegye a személyesség.

Nagy Gáspár a költészet társadalmi szerepét oly igen lebecsülő korban is hittal vallja és „rendszerelvű” verseivel bizonyítja, hogy „egy élére állított vers” a mi időnkben is sokat tehet. Emlékezni, látni, megnevezni és sohasem félni – eme szemléleti alapelvek szerint vált az ő költészete az utóbbi negyedszázad pontos kor- és kórképévé. A „mosoly-elágazás” és a „békebeli kannibálok”, a „magyar abszurd” idején is rendületlenül teljesíti önként vállalt küldetését. Játékai is „holtsúlyosak”. Egész személyisége, művészete tisztaságot sugároz és követel.

Bennem így vannak ők együtt. Erős szövetségben.

– *S mi az, ami még vonzott ezekben az életművükben, ami éveken, évtizedeken át fogva tartott, illetve tart mindmáig, s ami végül arra készítetted, hogy monográfiákban összegezd a véleményedet róluk?*

– Nagyon sok minden. Egyet említek itt meg csupán. Ez pedig az, hogy sohasem álltak meg, állandóan építik, alakítják életművüket.

Nagy László magához hasonította a magyar- és világirodalom ismert lírai műfajait, a dalt, hosszú éneket, portréverset, prózakölteményt, siratót, vidám játékot. S közben folyamatosan szembesült a legkülönfélébb művészi világokkal, Balassitól Adyig, Sütő

Andrásig versben is szövetséget kötött a magyar irodalom nagy vonulatával. A magyar és bolgár folklór mellett olyan alkotókkal is mély szellemi kapcsolata volt, mint Dylan Thomas és Zbigniew Herbert.

Csoóri Sándor versben, szociográfiában, regényben, esszében, tanulmányban, filmben egyaránt kutatja az önkifejezés és a cselekvő történelmi jelenlét lehetőségeit. Életművében szemléletes példáját adta annak az új egyetemesség igénynek, melyet Bartók mintája nyomán fogalmazott meg. Világában valóban szervesen együtt van a tenger és a diólevél, a népballada és Gregory Corso.

Nagy Gáspár sokféle ösztönzést hasznosított egyéni látásmódjának megteremtéséhez. Kormos István, Nagy László, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Pilinszky neki egyszerre adott úttravalót. De ugyanígy említhetjük Illyés, Németh László, Bibó, Tamási Áron szellemiségének felismerhető ösztönzését. Külön pecsétje életművének a kelet-közép-európai zónaidő legkiválóbb alkotóinak megszólítása, szövetsége. Legfontosabb talán mégis az, hogy Nagy Gáspár szinte szakrális tisztaságú és bátorságú költői világa úgy fogadta be a posztmodern szemléleti elemek sokaságát, hogy közben egy percig sem adta föl nemzeti sorsot vigyázó küldetését. A posztmodern szemléleti elemeket is ennek érdekei szerint hasznosítja.

– *Nem zavarta, nem befolyásolta-e az irodalomtörténészt, a kritikust az, hogy Csoóri Sándor és Nagy Gáspár esetében közvetlen barátairól, munkatársairól ír?*

– Azt, hogy barátjuk lehetek, életem nagy kincsei között tartom számon. Irodalomtörténeti munkámban ez csak annyiban zavart, hogy tudom, még alaposabb, még mélyebb könyveket érdemelne életművük, mint amelyet tőlem kaptak. Tudom azt is, hogy az alkotókban másként élnek műveik, mint ahogy azokat egy-egy irodalomtörténész megközelítheti. Nekem belső szükségből kellett vallomást tennem az ő életművükről. Oly mély belső igényem volt az, hogy elmondjam, amit gondolok és érzek életművükről, hogy ez hatálytalanított minden egyéb akadályt.

– *A legutóbb, 2004-ben megjelent monográfiádban hangsúlyosan állítod, hogy „A Nagy Gáspár-i vers esztétikai alkatát a valóságmegnevező és a morális értékek egységének formateremtő ereje minősíti”. A modern irodalomelméletekben ritkán találkozni effajta szempontokkal. Erkölc és esztétikum ma is egymást feltételező fogalmak?*

– Számomra igen. Manapság nagyon sokan merényletet követnek el az irodalom ellen. Könnyű kézzel írják műveiket, nem küzdenek meg sem a gondolatért, sem az érzésért, sem a kifejezésért. Olvasom azt is, hogy a komoly irodalom kora lejárt, ma a nyelvkomikus írók, költők a népszerűek Európa-szerte.

Az irodalomban mindenkor igen nagy szerepe volt a játéknak is. József Attila félt a játszani nem tudó emberektől. És igaza volt. Ma azonban kétségbe eshetne a csak játszani tudó emberektől. Különösen, ha látná, hogy az örökös játék és az örökös nevetés mögött micsoda üresség tátong. Nagy Gáspár költészetében én azt tartom különleges értéknek, hogy a szemlélete tele van játékos ötletekkel, de a nyelvi játékoságnak olyan mélység-dimenziókat tud adni, hogy összetett esztétikai értékvilága maradandó szemléltetgítő élményünké válik. Az esztétikai érték összetett. Szerves része a morális érték is. Természetesen nem önmagában, nem a műből kilógatva, hanem a mű megalkotottságában, annak természetes elemeként. Ha gondolatban föllapozzuk most a magyar irodalom jellegadó nagy alkotásait, akkor talán nyilvánvaló, hogy erkölcs és esztétikum nem szembeállítható, hanem egymást feltételező elemek. Irodalomelméleti vélekedés nagyon sokféle van. A számomra mértékadó elméletírók azonban nem cáfolják, hanem

erősítik véleményemet. Hadd idézzem újra Heidegger egyik kulcsmondatát: „A művészet az igazság működésbe-lépése.”

– *Még a Nagy László-monográfia előtt írtál egy akkor elég hangosan szóló, az Akadémiai Kiadó Kortásaink sorozatában 1986-ban megjelent monográfiát Sütő Andrásról, de ez a műved már átvezet bennünket az ún. határainkon túli magyar irodalmakat feldolgozó, főként a hetvenes, nyolcvanas években élénk kutatómunkához. Tőlem egyszer megkérdezték, hogy honnan származik az érdeklődésem a határon túli magyar irodalmak iránt, s én akkor többek között meg tudtalak nevezni téged, mint tanáromat, aki felhívta rájuk a figyelmemet. De hogy jutott neked eszedbe a hetvenes években, amikor ez igazán nem volt támogatott tevékenység, hogy módszeresen feldolgozd, majd monografikus igénnyel megírd a csehszlovákiai magyar irodalom történetét 1945–1980-ig, illetve Bertha Zoltánnal közösen a hetvenes évek romániai magyar irodalmát?*

– Egyetlen rokonom sem él kisebbségben. Harmadéves egyetemista voltam, amikor a már említett Barla Gyula tanár úr arra kért, hogy az ő szakkörén tartsak egy kis előadást a csehszlovákiai magyar irodalomról. Addig én erről semmit nem tudtam. Akkor viszont alaposan felkészültem a szakkörre. Forgott velem a világ: hogy lehet az, hogy mi a kisebbségi helyzetre ítélt magyarságról semmit nem tudunk, hiszen mi éppúgy juthatunk volna erre a sorsra, mint ők.

Hamarosan megjelent Dobos László regénye, a *Földönfutók* és Turczel Lajos könyve, a *Két kor mezsgyéjén*. Ezekről már kritikát írtam negyedéves egyetemi hallgatóként. Írásaim alapján szólított meg biztató, bátorító szavakkal Czine Mihály.

A debreceni Alföld Stúdió első antológiájába, mely 1971-ben jelent, már *A csehszlovákiai magyar regények sajátosságai* címmel készítettem tanulmányt. Nagy szomorúságom volt, hogy Tóth Dezső lektor, a későbbi miniszterhelyettes politikailag veszélyesnek ítélte azt, így kimaradtam az antológiából.

A témát azonban kandidátusi disszertációként folytattam. Mindegyik nemzetiségi magyar irodalmat tanulmányoztam. Az erdélyi magyar irodalomról szerettem volna írni, de erről megjelent Kántor Lajos és Láng Gusztáv könyve. Ezért Czine Mihály tanácsát megfogadva arról írtam, amiről még nem volt könyv. Így készült el 1977-re a csehszlovákiai magyar irodalom történetéről írt disszertációm. A megjelenésre ez is öt évet várt, mert az akkor még szilenciumra ítélt Dobos László és Turczel Lajos is szerepelt benne. A késleltetésből azonban annyi hasznom lett, hogy egy kiegészítő fejezettel megtoldottam korábbi kéziratomat.

Az erdélyi irodalom is fontos ügyem maradt. Ezt a vonzalmamat az is erősítette, hogy a hetvenes évek az erdélyi irodalom nagy korszaka volt. Kitűnő művek egész sora jelent meg néhány év leforgása alatt: *Zokogó majom*, *Rigó és apostol*, *Anyám könnyű álmot ígér*, *Jegyenekör*, *Fától fáig*, *Vendégség*, *Tornyot választok*, *Sajtóértekezlet*, *Caligula helytartója*, *Kék farkasok*, *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Csillag a máglyán*, *Kő hull apadó kútba*, *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* stb. Erről a nagy évtizedről készítettünk egy kis könyvet Bertha Zoltán barátommal.

– *Miért éppen Sütő András munkásságát emeled ki külön könyvben is, ebből az igen gazdag és sokhangú erdélyi irodalomból?*

– Sütő András két könyve egyszerre jutott el hozzám: a *Rigó és apostol* meg az *Anyám könnyű álmot ígér*. Nagy élményem volt mindkettő. Akkor hétfőn esténként úgynevezett szabad szemináriumot (másik nevén: kritikusi szemináriumot) is vezettem az egyetemen. Ez azt jelentette, hogy az érdeklődő hallgatókkal egy-egy új könyvet beszélünk meg, amelyikről valamelyikük kritikát is írt. Az intézeti hirdetőtáblára is mindig kirak-

tam a soron következő témát. Sütő András neve nem tetszett a belügynek. Két hallgatóm – Kulcsár Szabó Ernő és Pósa Zoltán – szólt nekem az óra előtt, hogy vigyázzak, mert civilben egy rendőr is meghallgat bennünket.

„Nacionalizmusom” egyetemi bizottságok témája lett, „zengett tőle az egyetem”. (Ráadásul 1971. április 18-án Márkus Béla kérdésére válaszolva azt „nyilatkoztam” a helyi újságban, hogy Németh László a Bibliám, s ezt köszönöm meg neki hetvenedik születésnapján. Ezen is sokan felháborodtak akkor. „Nacionalizmusom” azonban humor forrásul is szolgált. Karancsy tanár így szólított meg: „Hallom, racionalista volnál.”)

Sütő Andrásnak ez a két könyve új világot nyitott ki a hallgatók előtt. Aztán jöttek sorban a nagy drámái, esszéi, majd másik regénye, az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Egy évtized alatt két regény, négy dráma, s esszék sora a *Nagyenyesi fügevirágtól a Perzsiáig*. Sütő András sok próbálkozás után magára talált, s remekművek sorával hozta be az egész erdélyi magyarság életét, gondjait, reményeit a magyar nemzet tudatába, önismeretébe. Egyetértéssel idézgettem Illyés Gyula szavait: „A jelenkori magyar irodalom egyik legnagyobb vigasza Sütő András.”

Nagy élmény volt látni drámatetralógiáját a kolozsvári színházban Harag György rendezésében. Nekem tehát belső késztetésből meg kellett írnom a Sütő-monográfiát. Az Akadémiai Kiadó Kortársaink sorozatának tervében nem szerepelt határon túli magyar író. Én viszont benyújtottam a kész monográfiát, melynek sok fejezetét közöltem már különféle folyóiratokban. Nagy gondot okozott ez a váratlan kézirat a szerkesztőknek. Király Istvánt kérték föl szuperlektornak.

– *Hogy van ez, illetve, hogy volt az, hogy a te munkáid rendre hatalmi korlátokba ütköztek? Említetted, hogy a Sinka-monográfiádnak öt évet kellett várakoznia „vizsgálati fogságban”, az első Alföld Stúdió antológiából Tóth Dezső „kilektorált”, a Sütő-monográfia nagy gondot okozott, és akkor még nem is beszélünk a hetvenes években készült interjúkötetedről, aminek tizenöt évet kellett várnia a megjelenésre. Miért nem tetszettek munkáid, köteteid a korabeli kultúrpolitika irányítóinak, cenzorainak? A legfiatalabb korosztályok tagjai talán már nem is értik ezt, főként, ha időnként olyanokat is hallanak, hogy a Kádár-korszak preferált írói voltak a népiek, vagy akár Sütő.*

– Kezdem a kérdésed végén. A magyaron kívül én nem ismerek másik olyan nemzetet, amelyik éppen azokat az íróit rágalmazza folyton, akik a nemzet legalapvetőbb problémáit vetik föl, akik felelősséget éreznek a nemzet sorsának alakulásáért. Úgy látszik viszont, hogy nálunk ez természetes. Naponta látjuk is a következményét az ország erkölcsi állapotán.

Ennek részletesebb kifejtésére nincs itt lehetőség.

A zsarnokság természetét a világirodalomban is egyedülállóan föltáró Illyés-mű csak jóval szerzőjének halála után jelenhetett meg kötetben. A *Szellem és erőszak* című Illyés-könyv hasonló sorsa is közismert. A Németh László-életműkiadás magának az életműnek a rendjét kuszálta össze, a legfontosabb kötet csak az író halála után másfél évtizeddel láthatott napvilágot. Az általuk fölvetett nemzeti problémák pedig sorra a nacionalizmus bélyegét kapták.

Ugyanez történt azokkal, akik az ő nyomukban járva próbálták a szétdarabolt nemzet szellemi egységét erősíteni. A másik fő bűnük a diktatúra megkérdőjelezése volt. E két fő bűn bármilyen halvány megjelenésére azonnal lecsapott a kádári kultúrpolitika. Ezek a bűnök persze össze is kapcsolódtak, hiszen a kommunista diktatúra helyezte hatályon kívül a nemzeti kérdést.

Én nem vagyok provokatív természetű ember, mégis nagyon sok baja volt velem a

politikai hatalomnak. Azt az írást, melyet az Együtt című antológiából Tóth Dezső kidobott, fölolvastam Pozsonyban a magyar tanszék fennállásának huszadik évfordulójára rendezett ünnepi tanácsülésen. Nyílt botrányt okozott a szilenciumra ítélt írók emlegetése. Huszonöt éves voltam ekkor. Ettől kezdve szinte minden évben kaptam megrovást. Néha többször is egy évben. 1975-ben például egész sorozat jutott nekem. Baj lett az Illyés Gyula és a magyar nyelv című írásomból éppúgy, mint a Csoóri-esszétet elemző tanulmányomból vagy a csehszlovákiai magyar irodalmat bemutató válogatásomból és kíséző írásomból.

Befalazott szószék címmel műsort állítottam össze a határon túli magyar költészetből. A műveket Szabó Viola és Sziki Károly adta elő, a bevezetőt én mondtam. Jártuk vele az országot. Ezt is betiltották.

De nem csak a nemzeti-nemzetiségi ügyek miatt róttak meg. 1977 januárjában az Alföldben interjú-sorozatot kezdtem, melyben minden hónapban egy-egy nemzedéktársamat kérdeztem. A Nádas Péterrel készített interjú miatt – Aczél György utasítására – beszüntették a sorozatot, engem pedig megróttak és kiraktak a szerkesztőségéből, hiába próbálta Nádas Péter magára vállalni a felelősséget. 1980–81-ben egy év alatt három köszöntő írásom kapott megrovást: az ötvenéves Csoóri Sándorról és Dobos Lászlóról, valamint a hatvanéves Mészöly Miklósról szóló esszéimet ítélte a hatalom károsnak.

Vörös László *Szigorúan ellenőrzött mondatok – A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986* című könyvében tizenhat lapon szerepelek, némelyiken több írás miatt is. Pedig ez a könyv csak egy fórumról ad számot. A Történelmi Hivataltól ötszáz lapnyi jelentést kaptam magamról, pedig az az anyag láthatóan hiányos. A fő bűnöm a „nacionalizmus” volt. Ez azonban gyakran kiegészült a szocializmusellenességgel. Az okot nagyon szelíd mondataim szolgáltatták.

Első tanulmánykötetemet negyvenegy éves koromban sikerült megjelentetnem. Ifjúkori írásaimnak kicsi töredékét válogathattam bele. Örülök, hogy mai fiatal pályatársaimnak nincsenek ilyen gondjaik.

– *Az előbb fakultatív tanári kézikönyvként megjelent, majd azóta már három kiadást is megért Napjaink kisebbségi magyar irodalma című szintézised 1993-as előszavában hangsúlyozod, hogy a magyar nemzeti irodalom csak egységben szemlélhető, s az, hogy külön tárgyalod a kisebbségi irodalmakat nem az egységtudat ellen irányul, „hanem éppen az egységes szemlélet lehetőségét akarja megteremteni azzal, hogy az egésznek e sokáig kényszerűen kirekesztett részét igyekszik megvilágítani”. Nagyon érdekes, hogy miközben ma már tényleg minden ellene szól – legalábbis látszólag – annak, hogy a kisebbségi magyar irodalmak „elkülönböződjenek”, újabban vannak olyan jelek mégis (például az egyes részek sorra megjelent újabb antológiái, lásd Szlovákiai magyar szép versek 2004, vagy az, hogy az ott megjelent művek itthon szinte hozzáférhetetlenek), amelyek ismét valamiféle relatív önállósodás felé mutatnak. Te hogyan látod ma az egység és a különbség, önállóság kérdését?*

– Nekem az a véleményem és tapasztalatom, hogy a magyar irodalom egy nagy egységet alkot: a magyar nyelven, magyar nemzeti hagyományokból bárhol a világban keletkezett művek összetartoznak, hiszen az anyanyelv a gondolkodás, látásmód természetét is meghatározza és a nemzeti közösség sorsát is hordozza. Én tehát az egységet tartom a meghatározónak, de meggyőződésem, hogy minden nagy és nemes egység sok részből, sok elemből tevődik össze. Így van ez az irodalom esetében is. A külön sors külön irodalmat igényel – idézhetem Németh Lászlót.

Az irodalom mindenkor vallomás az alkotó egyén és közössége léthelyzetéről, közérzetéről, világszemléletéről is. Márpedig ha egy személyiségnek állandóan azzal kell szem-

beszélne, hogy kisebbségi helyzetbe kényszerített közössége kiszolgáltatottságban, létvesztésben van, akkor az természetes, hogy erről a műveiben is számot ad, tehát speciális kisebbségi léthelyzetből eredő alkotások születnek. Ezek szerves részei az egyetemes magyar irodalomnak, de azon belül mégis külön szint is képviselnek vagy képviselhetnek. A külön íz még nyelvilag is érezhető, nemcsak a gondolkodásban. Mert természetes az, hogy ha valaki évtizedeken keresztül kétnyelvű közegben él, akkor az hatással van nyelvére is. Számomra tehát egészen világos képlet ez: a magyar irodalomba beletartoznak mindazok a művek, amelyek bárhol a világon magyar nyelven, a magyar kulturális hagyomány ismeretében készültek, de lazább módon még kiegészíti ezt a tartományt a már kétnyelvűvé lett magyarok idegen nyelven írt munkássága is, hiszen, az is kapcsolódik a magyar nemzeti történelemhez és kultúrához. Irodalmunk nagy egységén belül tehát sok-sok külön szín él egymás mellett, s ezek a színek gazdag összképet adnak. Nekünk úgy kell együtt látnunk, együtt értékelnünk a teljes magyar irodalmat, hogy azt nemzeti irodalmunknak tekintjük, de ezen belül érdemes figyelniük az egyes részek sajátosságaira is, hiszen az egésznek az értéke a részekből adódik össze. Sütő András és Veres Péter egyaránt magyar írók. Kölcsönösen becsülték is egymást. Az azonban minden olvasó számára világos, hogy nemzeti kultúránk közös forrása mellett az egyik világot az erdélyi magyarság, másikat pedig az alföldi parasztság élete színezi.

Egység és sokféleség tehát együtt van irodalmunkban, s bármekkora baj, hogy így szétszórtattunk, az irodalom lényegéhez hozzátartozik az, hogy művé tudja formálni a külön sors tragikumát is, örömét is.

Minden remekmű egy kicsit magához is formálja a nemzeti irodalmat. A Kolozsváron készült *Kő hull apadó kútba* vagy *Hollóidő* az egyetemes magyar irodalom jellegformáló és elidegeníthetetlen része, de aligha kell azt elvonatkoztatnunk erdélyi magyar élményvilágától és szellemi közegétől. Nagysága éppen abban mutatkozik meg, hogy a helyi létélményt egyetemes értéké emeli.

– *A monográfiáid, a kisebbségi irodalmakról szóló szintéziseid mellett megjelent négy tanulmányköteted („Ki viszi át...?” 1986, A szavak értelme 1996, Létértelmezések 1999, Irodalom és nemzeti önismeret 2003) igen gazdag és sokoldalú kritikus, irodalomtörténeti érdeklődésről tesz tanúbizonyságot. Nem is tudom, hogy van-e még ilyen gazdag és szerető munkássága bárkinek is a kortárs irodalomtörténészek közül, miközben évekig vezetted a Debreceni Egyetem Modern Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetét, tagja vagy több akadémiai bizottságnak és más köztestületnek, főszerkesztő-helyettesként irányítod a Hitel című folyóiratot. Mintha ez az érdeklődés mégis egy elég jól körülhatárolható körön belül maradna, annak az irodalomszemléletnek a körén belül, amelyről fentebb beszélünk, amely az egyéni és a közösségi létezését együtt megragadó, a nemzeti önismeretet elmélyítő, a közösségi azonosságtudatot erősítő irodalmi kifejezésformákat értékeli inkább, amely újra és újra Németh László és Illyés Gyula munkássága felé fordul inkább, mintsem, hogy kilépjen ebből a körből. Ugyanakkor még én is emlékszem például a Nádas Péterrel készült beszélgetésedre, az Esterházy A szív segédigéi című művéről, a Zalán Tibor költészetéről írott kritikádra. Miért szakadt meg az érdeklődésed az általuk is fémjelezhető irodalom iránt, és miért nem foglalkoztatnak a nyolcvanas-kilencvenes években divattá vált irányok, a jobb híján posztmodernnek nevezett alkotók, tróji munkásságok?*

– Könyveim – túlnyomórészt – valóban egy jól körülhatárolható, bár gazdag területen köröznék. Vissza-visszatérek Adyhoz, Németh Lászlóhoz, Illyéshez, Tamási Áronhoz, Szabó Zoltánhoz, Nagy Lászlóhoz, Sütő Andrásához, Kányádi Sándorhoz, Csoóri Sándorhoz, Szilágyi Istvánhoz, Farkas Árpádhoz, Balázs Józsefhez, Utassy Józsefhez,

Baka Istvánhoz, Nagy Gáspárhoz és még sok más olyan alkotóhoz, akikhez világszemléletileg is közel érzem magam.

Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy ne foglalkoznék ugyanilyen elmélyülten Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel, József Attilával, Szabó Lőrincsel, Márai Sándorral, Pilinszky Jánossal, Nádas Péterrel, Esterházy Péterrel és másokkal. Csupán az a helyzet, hogy őket tanulmányozva úgy éreztem, hogy oly sok kitűnő szakmunka olvasható róluk, hogy azokhoz én pillanatnyilag nem nagyon tudok hozzáadni semmit. Velük kapcsolatban tehát feladatomnak elsősorban az egyetemi órákon való közvetítést érzem.

Írásban elsősorban azokkal foglalkoztam, akiről úgy éreztem, hogy van egyéni mondanivalóm vagy úgy éreztem, hogy irodalmi köztudatunk nem értékeli eléggé őket.

Egyébként írtam finn hallgatóim számára egy kis magyar irodalomtörténetet, amelyik finn, magyar és ukrán nyelven is megjelent. Ebben vázlatosan egész irodalmunk történetéről számot adok. Azt remélem, azonos minőségű értéktanúsító szeretettel szövegek minden irányzat képviselőiről.

Több kiadásban megjelent kisebbségi magyar irodalomtörténetem is egyenlő értéktanúsító elszántsággal szól Székely Jánosról és Sütő Andrásról, Szilágyi Domokosról és Szilágyi Istvánról, Dobos Lászlóról és Grendel Lajosról – hogy csak néhány példát említsek.

Olvasom a nyolcvanas-kilencvenes években divatosá vált „posztmodern” alkotók műveit is, de azt hiszem, őhozzájuk a nálam fiatalabb irodalomtörténészeknek érzékenyebb antennájuk van. Ezért nem írok róluk. De várom azokat a műveket az ő műhelyükből is, amelyekről nem lehet nem írnom.

– Az előbb, amikor soroltam az írás melletti különböző elfoglaltságaidat, kifejejtetem a tanítást. Miközben az elmúlt évtizedekben nemcsak hogy több ezer magyartanár tanulhatt tőled, de becslésem szerint legalább kéttucatnyi, a tanítványaid közül kikerült a pályán lévő irodalomtörténészre, kritikusra is szemléletformáló hatással voltál. Erre szokták mondani, hogy iskolát teremtettél. Milyen helye van az életedben a tanításnak, a tehetséggondozásnak?

– A tanítás a legszebb hivatás. Régebben nagyon sok örömem volt az egyetemi munkában. Az utóbbi másfél évtizedben tapasztalom azt, hogy az irodalom iránti érdeklődés még a magyar szakos hallgatókban is visszafogottabb, mint korábban volt.

Mindig vannak azonban tehetséges és érdeklődő tanítványaim is. Az ő pályájuk alakulását segíteni, tőlük tanulni ma is felemelő élményem. A doktori iskola hallgatói sok örömet adnak nekem. Jóleső érzés, hogy valóban sokan vannak olyanok, akiknek első munkáit én gondolhattam, segíthettem, első könyvük az a disszertáció volt, amelyiket fejezetről fejezetre megbeszéltünk. Az irodalmat az emberlét nagyon fontos alakítójának, formálójának tartom ma is. Éppen ezért öröm számomra, hogy az ország különféle szellemi műhelyeiben sok olyan egykori debreceni diák dolgozik, aki az irodalom közvetítését személyisége legjobb erőinek mozgósításával végzi, az irodalom tanítását és művelését egzisztenciális kérdésnek tekinti.

– A nyolcvanas évek végén az egyik debreceni irodalmi napokon elmondott beszédedben amellett érveltél, hogy „a magyar írónak éppen most nem szabad közönybe, letargiába süllyednie. Vissza kell adnia a szavak értelmét. Személyiségének erkölcsi súlyával, tehetségének erejével, szavaival való teljes azonosságával munkálkodnia kell egy új magyar azonosságtudat kialakításán”. Hogyan értékeled az elmúlt tizenöt évet ebben az összefüggésben?

Idézett szavaimat ma is vállalom, az irodalom értelmébe vetett hitem rendületlen.

Azt azonban nem hallgathatom el, hogy az utóbbi másfél évtizedben – tisztelet néhány kivételnek! – irodalmunk közösségi felelősségtudata nem nyilatkozott meg olyan szinten, mint ahogyan én azt nemzeti hagyományaink alapján vártam. Régebben az értékek tisztábban érvényesültek. Jobban figyeltünk rájuk? Ma alapkérdésekben is annyira megosztott a szellemi élet, hogy ez gátolja az értékek megbecsülését, hiszen ki-ki csak a maga táborára figyel, ha figyel egyáltalán valamiféle szellemi jelenségre. Hogy ez milyen elképesztő károkat, zavarokat okoz a nemzeti önismeretben, azt naponta tapasztalhatjuk. Ráadásul a jelen szemléleti zavara rávetül a múltra, a hagyományokra is.

Számomra azonban ezek az itt most nem részletezhető szemléleti problémák csupán azt jelentik, hogy az eddiginél is következetesebben, meggyőzőbben kell képviselnünk azokat az értékeket, amelyek visszaadhatják az olvasók, a nemzet széles tömegei számára irodalmunk létfontosságának a tudatát.

Non recuso laborem. Nem vetem meg a munkát.

Gyárfás Gábor: EU+HU=OK! (plakátterv, 2003, fotó, print, 1000×700mm;
megrendelő: Privát Poszter)

Görömbei András

Az *Iszony* és az önismeret

1.

1942 úján napján a már nagybeteg Móricz Zsigmond azzal hívta magához Németh Lászlót, hogy ha regényt nem indít a *Kelet Népe*-ben, akkor ő nem folytatja tovább a folyóirat szerkesztését. Németh László szabadkozott, honnan húzzon ő elő egy regényt, neki most a Széchenyi-könyvét kell befejeznie a könyvnapra, amellet egyéb munkák is nyomasztják. Móricz azonban hajthatatlan volt.

Németh László európai mértékkel mérve is igen sokra becsülte Móriczot.¹ Emberileg is tisztelte és szerette. Nem tért ki a kihívás elől. Két hét múlva Móricz már táviratban gratulált neki az *Iszony* első részéhez.² Maga a regény könyv alakban mégis csak 1947 karácsonyán jelent meg.

Kitűnő önkomentárjai egyikében Németh László föltárta regénye két legfontosabb indítékát: egy benne élő képet és egy benne élő érzést. A kép: „a kedélyes, önelégült férfi, amint ebéd utáni ejtőzésében kényelmesen, szinte rátehénkedve paskolgatja nemesebb szövésű, idegenkedéssel küzdő élettársát.” Az érzés: „az érzékenység és kiválóság szenvedése a közönségesség zsíros ujjai alatt”.³

Az emberi kapcsolatok megítélésének fontos elemei ezek Németh László minőségelvű világszemléletében. Érezte, hogy ebből a képből és érzésből nagyon fontos emberi üzenetet fog kibontani. A regény írása közben Gulyás Pálnak bevallotta, hogy ezt a regényét úgy takargatta, spórolgatta, mint „egy elronthatatlan, ünnepi órákra váró művet”.⁴ Ezért sajnálta, hogy zaklatott állapotban kell írnia.

„A Széchenyi-könyv hézagaiban, lapzártá előtt írt részletek szeptemberig folytak a *Kelet népében*; akkor meghalt Móricz Zsigmond, megszűnt a *Kelet népe*, s vele a regény is.”⁵

Az első részek azonban fölkeltek iránta az érdeklődést. Íróársak és olvasók egyaránt várták a folytatást. Egy érdeklődő levélre Németh László 1943. március 17-én azt válaszolta, hogy „hihetőleg” nyáron befejezi a regényt s őszre vagy karácsonyra megjelenik.⁶ A *Választ* szervező Illyés Gyulának azt ígérte, hogy három-négy író munkáját is vállalja a folyóiratban. 1946 október 12-én – érzékelve a roppant ellenséges közeget maga körül – azt kérte Illyéstől, hogy tanulmányai helyett szépirodalmat adhasson

¹ Vö.: Németh László levele Gulyás Pálnak 1942. február 19-én: „Olvastad Móricz bírálatát a Hídban a Másik mesterről? Ez mégiscsak valami, hogy Európa nagyobb regényírója, aki másban, mint novellákban, gondolkozni sem tud: ennyire belebolondul egy regényembe...” In Németh László élete levelekben 1914–1918. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Bp. 1993. 401.

² Vö.: Németh László: *Negyven év*. In N. L.: *Negyven év – Horváthné meghal – Gyász*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1969. 37.

³ uo.

⁴ Németh László levele Gulyás Pálnak 1942. április 9-én. In Németh László élete levelekben 1914–1918. 407.

⁵ Németh László: *Negyven év*. 37.

⁶ Németh László levele dr. Tarnóczy Lászlónénak. In Németh László élete levelekben 1914–1918. 421.

a *Válasznak*, mert „a szépirodalmi forma mégiscsak páncél, míg a tanulmány, ahogy én írom, minden köpésnek: nyitott meztelenség”.⁷

1946-os vázlatai a regény befejezésének három lehetőségét is felvillantották: „a cenci szökés véglegességét s az öngyilkosságát egyaránt. Hogy Kárász Nelli nem a menekülés útjait választja, hanem a maga erejével vágja ki magát sorsából, s teremti meg a neki való életformát, vásárhelyi írói lelemény.”⁸

1947. június 30-án a regény írása közben tájékoztatta arról Illyés Gyulát, hogy az alföldi létben olyan meleg emberi iszapfürdőbe került, amelyet Illyésnek is figyelmébe ajánl, majd arról is szól, hogy milyen változás történt benne: „Az *Iszonyt* írom – azaz helyesebben végrehajtom, mert a hangulatába nehéz visszatalálnom. Nem az öt év a sok; az emberiséggel békültem össze azóta annyira, hogy nehéz az eltervelt kegyetlenséggel beszélnem róla.”⁹ Ugyanerről az érzéséről számol be Illés Endrének 1947. augusztus 3-án: „Hogy nem rontottam-e el a Zsiga bácsinak írt részeket a mostaniakkal: majd meglátjuk. Bizony, egész más hangulatban vagyok, mint amikor ez a regény fejezte ki viszonyomat (ill. iszonyomat) a világhoz. Furcsa: de sokkal jobban!”¹⁰

Nem sokkal később, a regényről neki lelkesen író Illés Endre előtt megnyitja az alakulástörténet titkosabb tárnáit is.¹¹ Beszámol arról, hogy húsz év után váratlanul valami személyes „boldogságféle” érzést élt át. Másrészt viszont arról is vall, hogy keserű tapasztalatokat szerzett a paraszti világból feltörő népfiai között.¹² Kárász Nelli és Takaró Sanyi alakjába és sorsába sok-sok élményét, tapasztalatát és vívódását vetítette bele. Ezeket is.

Hogy az *Iszony* az írói önismeretnek milyen alpműve, arról leggazdagabban Illyés Gyulának írt leveléből tájékozódhatunk: „Nem tudom, milyen piedesztálra emelhetném én Nellit – természet piedesztálján kívül. Nem azt akartam én megírni itt, hogy egy angyal szemében milyen az emberiség; hanem hogy mennyire eltorzítja a szűk norma a legnemesebb természetet is, ha nem egészen „emberies”. Ennek a regénynek ugyanaz lett volna a tanítása, ami az életrajzomé is... A görögök és a középkor mindenféle emberi természetnek megadták azt a hitet, hogy ő emberi, normális. A mai „emberség” alól – az emberek nagy része s épp a legjobbak kiesnek –, vagy nagy keservesen törnek bele. Lázadás ez is, az emberiségnek önmagáról alkotott képe ellen... A „magánügy” ebben lesz „közügy”. Meg kellett volna engedni nekem, Nelinek s a hozzánk hasonlóknak,

⁷ Németh László levele Illyés Gyulának. uo. 571.

⁸ Grezsa Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka*. Szépirodalmi Kiadó. Bp. 1979. 229.

⁹ Németh László levele Illyés Gyulának 1947. június 30-án. uo. 616.

¹⁰ Németh László levele Illés Endrének 1947. augusztus 3-án. uo. 620.

¹¹ „Öt év előtti hangulatba kellett visszaélnem magam; akkor, amikor a magam hangulata egészen mást kívánt. Te becsúztattál néhány vallomásszerű mondatot a leveledbe; hadd mondok meg én is: hogy húsz év óta ezen a nyáron állított be hozzám először valami boldogságféle. S ott volt előttem, fölöttem: kötelességül és sorsul az *Iszony*. Képzeld el ezt az interferenciát, ezt az emlékeztetést! Délután ötig az *Iszony* s aztán egy-két órára: a remény, az újrakezdés, az új élet reménye. Mondjam-e, hogy az *Iszony* győzött; a sors, a mű erősebb volt, mint a boldogság alkalma s igénye. De ez már egy másik regény tárgya, melyet meg is írok tán hamarosan.” Németh László levele Illés Endrének 1947. augusztus 17-e után. uo. 623.

¹² „Tudod, én szídtam a bűnös középosztályt (elsősorban magamban); én is levettem úri süvegemet a paraszt nyár előtt, szinte szégyelltem, hogy értelmiségi embernek vagyok a fia s nem első hajtású népi sarj. A népfiai visszafozottak (amennyire írók az osztálytalanságból osztályba lehet pofozni) a magamszűrűek közé, s most büszkén látom, hogy nem is olyan rossz fajta ez. A tehetség talán mohóbban tör föl az első nemzedékekben, de a becsülethez, szeméremhez, úgy látszik, több nemzedéknyi kitenyésztés kell. Az iskolában is ezt látom, de az irodalomban is.” uo.

hogy embereknek érezhessük magunkat. Az, hogy az ilyenekből is csak az lesz, ami belőle s belőlem: ez a panasz, a líra a regényben. Az olvasók azért olvassák, ahogy Márta írja, detektívregényként, mert bennük is ott él normális voltuk alatt – a megtöretésnek ez a vádbeszéde.”¹³

A regény keletkezésének körülményeiből és Németh László önvallomásaiból azonban az is egészen nyilvánvaló, hogy a szépirodalom „páncéljára” a nemzetének sorsa miatt aggódó írónak volt elsősorban szüksége. Németh László szépirodalmi műveiben nemcsak a maga üdvösségügyét vizsgálta, hanem nemzetét is. Az *Iszony* sem csak Kárársz Nelli és Takaró Sanyi viszonyának a bemutatása, hanem a szovjet megszállás alá került magyarság létmetaforája is. Ehhez volt szüksége Németh Lászlónak a szépirodalom „páncél”-jára.

2.

Lehetséges, hogy ezt vette észre azonnal a baloldali kritika? Még meg sem jelent könyv alakban a regény, amikor 1947 decemberében Lukács György a NÉKOSZ akadémiáján már súlyos támadást intézett ellene. Azzal vádolta, Németh László radikálisan kikapcsolta regényéből a magyar társadalom nagy kérdéseit. „Pszichográfia”-t készített, melyben a „leírás, jellemzés sokszor találó, szuggesztív, de mindenütt – tudatosan – le van választva az élet igazi nagy összefüggéseiről. A frigid nő sorsa nem alkalom nagy összefüggéseknek még csak sejtetésére sem”.¹⁴ A hallgatás új fajtájának, az új demokrácia elleni néma tiltakozásnak nevezte az *Iszonyt*.¹⁵ Révai is azt írta róla, hogy sabotálja a demokráciát.

A kommunista ideológiai kritika képviselői sorra visszhangozták Lukács nézeteit. Szigeti szinte szó szerint ismételte Lukácsot.¹⁶ Többen – így Keszi Imre és Király István – Nelli alakját tartották túlméretezettnek, elhibázottnak. Volt, aki a frigiditás középpontba állítása miatt marasztalta el a regényt, más az ösztön apológiáját látta benne (Antal Gábor, Szigeti József illetve Örkény István).

Az éles támadások ellenvetéseket is kiváltottak. Többen azt hangsúlyozták, hogy egyensúlyban van az *Iszonyban* a lélektani és a társadalmi szempont (Vajda Endre, Zelk Zoltán). Vajda Endre kritikája már rámutatott a regény mitológiai vonatkozásaira is.

Az első, a regény esztétikai értékeit és jellegét megvilágító, tanulmány méretű kritikát Sötér István írta róla a Válaszban.¹⁷ Olyan összegző műnek minősítette, melyben Németh László addigi életművének minden fontos vonása együtt van. Fölrajzolta a világirodalom dialektikus és statikus regénymodelljét, s az *Iszonyt* az utóbbihoz sorolta, de rámutatott arra is, hogy Németh László regénye a befejezésében, a végső megoldásában ki is lépett a mitológiai zártságból. Németh László regénye a két hős pszichológiai, társadalmi és mitológiai helyzetét mutatja be, s ez a három értelme és tanulsága a regénynek nem csupán egybehangzik, hanem egymást erősíti.¹⁸

¹³ Németh László levele Illyés Gyulának 1947. október 14-e után. uo. 634–635.

¹⁴ Lukács György: *A népi irodalom múltja és jelene*. In memoriam Németh László. A minőség forradalmára. Nap Kiadó. Bp. 2001. 197.

¹⁵ uo. 198.

¹⁶ Szigeti József: *Iszony*. Társadalmi Szemle, 1948. ápr.–máj. 390.

¹⁷ Sötér István: *Egy klasszikus regény*. Válasz, 1948. május–június 441–450. Később tanulmányának címét Németh László és az *Iszony*-ra változtatta. Így jelent meg a Monostori Imre által szerkesztett In memoriam Németh László. A minőség forradalmára című kötetben is. Nap Kiadó. Bp. 2001. 202–215.

¹⁸ Vö.: uo. 208.

Több kritikus beszélt a regény világának aránybomlásáról. Sőtér az *Iszony* nagyságát éppen lélektani, társadalmi és mitológiai köreinek összhangjában látta. Érthetetlennek minősítette azt, hogy a mű bírálói elsiklottak a főhősök társadalmi beágyazottsága fölött. Rámutatott arra, hogy Kárász Nelli és Takaró Sanyi alkati szembenállása nemcsak Diana és Akteón párhuzamát idézi, hanem magában foglalja a „hanyatló” dzsentri és a „feltörekvő” parasztság ellentétét is. „Nem csupán Diana dereka roppan itt Akteón szorításában – de a dzsentriség is fulladozik, éhes, erőszakos paraszti karok közt.”¹⁹ Azt is megállapította, hogy Bodolai Ferkóék látogatása „többet árul el a nagybirtok Magyarországról, mint akárhány »szociográfia«, Takaró Sanyi alakját pedig úgy ítélte meg, hogy Németh László „e típus megteremtésével gyakorolta a legszigorúbb, legkegyetlenebb kritikát bármifajta népi mítosz és romantika felett”.²⁰

Katasztrófaregénynek nevezte az *Iszonyt*, „a regény pusztája és faluja felett katasztrófák robbanásfüstje terjeng”.²¹

Sőtér a sikeres realizmus bizonyítékát látta abban, hogy „a tárgyilagos ábrázolás következtében a főszereplők egyikének sincs a másikkal szemben *feltétlen* igaza”.²² Németh László az olvasóra bízta a választást.

Sőtér tanulmánya után a Válasz még három írást közölt az *Iszonyról*. Czibor János „az egész magyar irodalom akarata”-nak nevezte: „ez a regény már nem népi, nem is urbánus, hanem emberi”.²³ Veres Péter „mélyrealizmus”-át dicsérte. Camus *Közönyével* állította párhuzamba a lelki állapotok és a tárgyi mozzanatok ábrázolásának egysége alapján.²⁴ Sarkadi Imre „a biológiai emberben való gondolkodás” újszerűségét emelte ki, s igen magasra értékelte szemléleti összetettségét: „Irodalmi formák közt a tudatos szintézise mindannak, amit az emberi szellem eddigi felfedezései jelentettek, s leszámolás azzal, hogy a világot provinciálisan csak ebből vagy csak abból az ablakból lehet nézni.”²⁵

Így gazdagodott az *Iszony* értelmezése hónapról hónapra. Ezt azonban hamar megelégelte a dogmatikus irodalompolitika. Horváth Márton megsemmisítő cikket írt a Válasz köre ellen.²⁶ A burzsoá nacionalizmus vezető orgánumának nevezte a folyóiratot. Egyaránt elítélte a „népies” irányú fasizmus „foltozott irhájú zsoldosai”-t és a Válasz körül lévő „urbánus lézengő rittereket”. Szerinte a Válasz még a tudomány területén is igyekezett „az imperialista szemét hatalmas választékát” olvasói nyakába varrni. Erre Szentgyörgyi Albert a példa, akinek amerikai magazinokból ellesett ötletéből irodalomelméletet szabtak, így húzták rá a „biológista-realizmus”-t Németh László regényére. „A Válasz és Németh László »realizmusának« programja tehát: a biológiai privátemberről, vagyis az ember állati funkcióiról szóló irodalom. Sőtér megpróbál mentőövet dobni Németh Lászlónak és folyékony »marxista« halandzsával »társadalmi értelmezést« ad az *Iszony*-nak.”²⁷ Az így leleplezett biológiai realizmusról pedig azt írta, hogy az „egy tőről van metszve az amerikai irodalom »klinikai realizmusával«, melyet mint pornográf, emberellenes, rothadt álirodalmat leplez le a szovjet kritika.”²⁸ Horváth Márton halálos

¹⁹ uo. 209.

²⁰ uo. 210–211.

²¹ uo.

²² uo. 208.

²³ Czibor János: *Vallomás igényről és szándékról*. Válasz. 1948. júl. 550–552.

²⁴ Veres Péter: *Jegyzetek*. Válasz. 1948. aug. 638–641.

²⁵ Sarkadi Imre: *Vita közben*. Válasz. 1948. aug. 642–647.

²⁶ Horváth Márton: *A „Válasz” köre*. In H. M.: *Lobogónk – Petőfi*. Szikra. Bp. 1950. 156–166.

²⁷ uo. 164.

²⁸ uo. 164–165.

ítéletet mondott a „némethlászló-izmusra”: „ideológiailag megsemmisítjük ezt az ellenforradalmi irányzatot”.²⁹

1949-ben még megjelent az *Iszony* második kiadása is a Révainál. Horváth Márton írása azonban nemcsak a Választ semmisítette meg, az *Iszony* recepciójában is nyolc esztendő szünetet okozott.

1957-ben jelentette meg újra a Szépirodalmi Kiadó a regényt, s ekkor kezdődött el recepciójának újabb szakasza. Az értelmezések ekkor leginkább a pszichológiai ábrázolásra összpontosították figyelmüket.³⁰ Bár még ekkor is megszólalt a mítoszt sokalló, társadalomrajzot keveslő nézet is.³¹ Az ötvenes évek végén és a hatvanas években elsősorban Nelli jellemének ellentétes elemekből formált összetettségét világították meg az újabb tanulmányok és kritikák.

Illyés Gyula azonban az *Iszony* francia kiadásához írt tanulmányában már ekkor hangsúlyozta a regény írói és nemzeti önismereti értékét: Németh László, „akinek alaptermészete a fegyelmezett finnyasság és a maga iránti igény, páratlan kifejezési alakot s helyzetet teremtett”. Egyszerre értékelte Illyés a regény érzékletes valóságosságát és eszmei magaslatát, mitológiai sugallatát: „Az antik elkerülhetetlenséget éreztem a vaskos hazai tájon.”³²

Minden új elemzés hozzáadott valamit a korábbi értelmezésekhez.

Emésztő kéz fölött hősi frigiditás - írta rá jellemző sarkítással tanulmánya címéül Bori Imre.³³ Benedek Marcell Németh László regényét remekműnek minősítette, s abban látta fő esztétikai erejét, hogy érdeklődést tud kelteni egy olyan alak iránt, akinek a fő jellemvonása az idegenség.³⁴ Almási Miklós is azt hangsúlyozta, hogy Nelli egyszerre vonzó és taszító személyiség. Emellett rámutatott a regény esztétikai karakterének a Nelliéhez hasonló kettősségére, az elégia és a bíráló, a szubjektív vallomás és az objektív nézőpont ötvözetére.³⁵ Földes Anna a választottság és választhatóság szembeállításával a női emancipáció problémáját látta a regényben. A vallomás és ítékezés kettősségét ő is kiemelte. Veress Dániel a jellem és társadalomábrázolás, az életanyag és megjelenítés, érzékelés és módszer, körtörténet és erkölcsi igazság egymásnak feszülő kettősségében ismerte fel a regény szuggesztivitását.³⁶

Béládi Miklós az első nagyszabású Németh László-portréban a Móricz után magyar regény legnagyobb teljesítményének minősítette az *Iszonyt*, mellyel szerzője a nagy európai elbeszélők sorába emelkedett. Egyaránt elemezte a regény főhőseinek élettani, erkölcsi, társadalmi meghatározottságait, mitikus távlatait és a házasság kereteibe zárt magyar tipológiáját is. E tudatregény értelmezésében külön nyomatékot adott a főhős biológiai végzetének, de jelezte azt is, hogy jellemének eltorzulása a kényszerűség következménye.³⁷ B. Nagy László hasonlóképpen nagyszabású Németh László-portréja az író „legszemélyesebb, egyben legáltalánosabb érvényű” műveként értelmezte az *Iszonyt*.

²⁹ uo. 165.

³⁰ Vö.: Grezsa Ferenc i.m. 238.

³¹ Forgács László: *Eszmetörténet és történelem*. Társadalmi Szemle, 1957. aug.–szept. 74.

³² Illyés Gyula: *Az Iszony francia kiadásának előszava* (1963). In I. Gy.: *Iránytűvel*. Szépirodalmi Kiadó. Bp. 1975. 446–461.

³³ Bori Imre: *Emésztő kéz fölött hősi frigiditás*. Híd, 1958. okt. 816–820.

³⁴ Benedek Marcell: *Iszony* (1965). In: B. M.: *Hajnaltól alkonyatig*. Bp. 1966. 315.

³⁵ Almási Miklós: *Az Iszony és a lélektani realizmus*. Kritika, 1966. jan. 47–49.

³⁶ Veress Dániel: *Műhely, modell, mű*. Korunk, 1968. jan. 76–87.

³⁷ Béládi Miklós: *Németh László*. Kritika, 1965. 5. In B. M.: *Érintkezési pontok*. Szépirodalmi Kiadó. Bp. 1974. 196–203.

A kivételes lény és az átlagember ütközését világította meg. Azt is hangsúlyozta, hogy „Nelli a szüzességével őriz valamit: nem egy biológiai állapotot, hanem emberi tartását”.³⁸ Értelmezése a regény anyagán túlmutató mondanivalóra tette a hangsúlyt: „Az *Iszony* éppúgy túllendül a »régi és az új urak«, a dzsentrik és a gazdagparasztok összeszövődésének konfliktusain, mint ahogy a biológiai determináltság is csak színfoltja és nem lényege a regénynek.”³⁹ Nem a főhősöket ítélte vétkesnek a regényben, hanem azt a viszonyt, amelyikbe Nelli kényszerűségeből, Sanyi pedig az önismeret hiánya miatt került. „De mi a válasz Nelli sorsának enigmájára: az emberi autonómia oly régi és oly időszerű kérdésére?” – kérdezte B. Nagy, s arra figyelmeztetett, hogy erre a kérdésre nem lehet a régi módon, a jót és rosszat egyszerűen szétválasztva felelni. A regény zárómondatait idézte, az „egy darab rám bízott, szegény emberiség” vállalását. „Ez a mondat a kulcs, a feloldójel Nelli sorsa végén, de feloldója a Németh-pálya előző disszonanciáinak, s mottója az elkövetkezőknek.”⁴⁰

A hatvanas évek végétől az *Iszony* értelmezései – a korábbi felismerések megőrzése és továbbvívése mellett – elsősorban a regény ontológiájára, általános létfilozófiájára összpontosítják figyelmüket.⁴¹ Pethő Bertalan *Lét és iszony* című 1968-as tanulmánya hangsúlyozta először azt, hogy az *Iszony* szereplői túlmutatnak önmagukon, metaforikus többségük van, sorsképpé, létértelmezéssé lényegülnek át.⁴² Bár elemzése sok vitatható elemet tartalmazott, ez az általánosabb, ontológiai értelmezés-igény az őt korrigáló írásokban is megmaradt.

Fülöp László *Lélekrajz és létértelmezés* című tanulmánya az *Iszony* minden korábbi felismerést is összegző értelmezése.⁴³ „Egy főalakra komponált lélekkeremtő regény, a főhős jelentőségét és funkcióját kitüntető tudatregény az *Iszony*.”⁴⁴ Az elemző és ön-elemző tudat tárja fel a múltat a regényben. Nelli önszemléletében a személyiség integritása a legfőbb érték. Személyében a tartalmas, mély emberség egy nagyon is lehetséges változata védi a maga érvényét, szuverenitásának alapelveit. Az „erőszakélmény tudata” formálja jellemét. Elemzéseit pedig azért végzi, hogy megértse életét. „Az *Iszony* nem vádirat, s nem is önapológia. Magyarázat, példabeszéd, demonstráció inkább – a főhős szemszögéből szövegezve.”⁴⁵ Nelli múltidézése nem nosztalgikus, nem lírai, nem asszociatív, hanem távolságtartó, fegyelmezett elemzés. „Az *Iszony* emlékezésalakban tárgyiasított, tudatregény-struktúrájú, nagyszabású reflexió, értelmező kommentár, epikai formákba zárt analízis.”⁴⁶ Ez a valóban komplex elemzés tüzetesen megvilágítja az iszony-motívumot, a hibás kapcsolatot, az összezártságot, az erőszakélményt, a személyisége integritását védő főhőst, a két főalak alkati és jellembeli ellentétét, a „társadalmi csiszolatot” és a „mítoszi csóvát” valamint az emlékezés jellegét, az írói személyesség és a tárgyilagosság szerepét, valamint a mű létfilozófiai érvényű üzenetét, a személyiség jogát a maga autonómiájához, a maga görög normájához.

³⁸ B. Nagy László: *Egy katarzisz története*. In B. N. L.: *A teremtés kezdetén*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1966. 260–261.

³⁹ uo. 262.

⁴⁰ uo. 265–266.

⁴¹ Grezsa Ferenc i.m. 240.

⁴² Pethő Bertalan: *Lét és iszony*. In P. B.: *Lét és irodalom*. Platon. Bp. 2000. 27–48.

⁴³ Fülöp László: *Lélekrajz és létértelmezés* (1974) In F. L.: *Realizmus és korszerűség. XX. századi magyar regényírók*. Tankönyvkiadó. Bp. 1987. 271–315.

⁴⁴ uo. 283.

⁴⁵ uo. 294.

⁴⁶ uo. 296.

Greza Ferencnek a regény genezisét is feltáró, recepcióját is áttekintő tanulmánya azt is dokumentálta, hogy a regényterv alkati alapeszméje filozófiai mondandókkal, elsősorban az emberi szabadság eszméjével egészült ki. Az állati és növényi természet – életfilozófiára emlékeztető – frobeniusi mítoszára „az egzisztencialista erkölcs és a Németh László-i »növésterv« új metaforái épültek, s elmélyült a regény szociográfiai irányban is: a dzsentribüszkeség és -érzékenység is tiltakozik benne a rá támadó paraszti mohóság és életerő ellen”.⁴⁷ Értelmezése szerint az *Iszony* a magyar Anna Karenina, erény és természet küzd benne egymással. „Nelli iszonya komplex jelenség. Nem annyira biológiai, mint lélektani, sőt ideológiai fogalom: több van benne az értelem, mint a test viszolygásából. (...) Az iszony: büszkeség és erkölcsi tartás, gondolkodói lét és rendtartó fegyelem.”⁴⁸ A mű pedig erkölcsregény, melynek hősei metaforikus jelentést is hordoznak, az individualizálódó erkölcs két lehetséges változatát képviselik. „Egyrészt a Németh László-i növéstervét, másrészt az egzisztencializmusét. Nelli eszménye az organikus növekedés, a növényi természet, Sanyi viszont tettmánias egzisztencialista ragadozó.”⁴⁹ A regény ilyen értelemben az egzisztencialista szabadságfogalom bírálata is. A regény katarzissal zárul, „a főhős kilép a tragikumból, helyreállítja a megsértett erkölcsi világrendet, eszményeit avatja életelvvé”.⁵⁰

Kulcsár Szabó Ernő a modern prózapoétika szempontjai szerint elemezte az *Iszonyt*. Az elbeszélés időbeliségét vizsgálva krízistörténetnek nevezte azt. Ő is hangsúlyozta a regényalkat kettős kötöttségét: „az alapvetően realista lélekábrázolás hagyományos, illetve a cselekményredukció jellegzetesen 20. századi eljárásának szervesítését”.⁵¹ Kárász Nelli elemző, feltáró elbeszélésében az epikus folyamat szerveződését „a »story« lezárult jellege és a »plot« tudattartalmak általi vezérlése határozza meg, mindkettő távolságot érzékeltető módon.”⁵² Rámutatott arra is, hogy a regény lélektani folyamatrajza rendkívül összetett és sokrétű. Sajátos elbeszélői pozíciójából következik az, hogy a felidézett világ megítélése ambivalens lehet. Föltárta a regény térszerkezetének és a regénytörténetnek az összefüggéseit, a kamarajellegű játéktér jelentésbeli funkcióját. A Németh László-i alakteremtés különösségét pedig abban jelölte meg, hogy „a főhős tudatvilága egyidejűleg legalább két dimenzióban áll előttünk: a megidézett közegben a védekező-elhárító mechanizmust vezérli, a megidézés folyamatában pedig *in vivo* tükrözi önmagát.”⁵³ Nelli alakjának jellemzésében arra hívta fel a figyelmet, hogy „akárhány dimenzióban látjuk is cselekedni, meditálni a főhőst, személyiségének alaprétege mindig változatlan, mozdulatlan, önmagával azonos marad.”⁵⁴ Identitásához nemcsak ösztönösen ragaszkodik, hanem annak tudatában is van. Önmagát a raszkolnyikovi személyiséghasadás ellentétéként határozza meg a regényben. „Az *Iszony* alakteremtő folyamata ilyen módon létfilozófiai-karakterológiai jellegű tárgyat szintetizál a realisztikus személyiségrajz empirikus lélektani eljárásával, s a regényi fikció legeredetibb – egyben a leggazdagabb – rétegét képezi.”⁵⁵

⁴⁷ Greza i.m. 230.

⁴⁸ uo. 247.

⁴⁹ uo. 48.

⁵⁰ uo. 250.

⁵¹ Kulcsár Szabó Ernő: *A regényi fikció három modellje*. Németh László: *Iszony*; Déry Tibor: *G. A. úr X-ben*; Ottlik Géza: *Iskola a határon*. (1977) In K. Sz. E.: *Műalkotás – szöveg – hatás*. Magvető. Bp. 1987. 203.

⁵² uo. 208.

⁵³ uo. 232.

⁵⁴ uo. 234.

⁵⁵ uo. 236.

A már említett értelmezések mellett elemezték mint a magyar gondolati regény kiemelkedő darabját, mely az ösztönök és a tudat drámai küzdelmében a gondolkodás folyamatát ábrázolja.⁵⁶ Tárgyalták az „egzisztenciális szabadság” és a „kulturális hivatástudat” ellentétét szembesítő kultúrtörténeti parabolaként.⁵⁷ Vizsgálták a környezet hatására létrejövő elidegenedés folyamatrajzoként, a kiszolgáltatottság elleni küzdelem regényeként.⁵⁸ Bemutatták az emberi értékcapcsolatok regénytragédiájaként, melynek „mélységdimenziói a keletkezés idején megélt egyéni és népnyi méretű létvesztés, az egyetemes emberfélelem irányában tágíthatók”.⁵⁹ Értelmezték a végső dolgokra rákérdező egzisztenciális regényként, mely ugyanakkor nyílt vita is az egzisztencialista filozófiával, mely a személyiség szabadságra ítéltségét hirdeti.⁶⁰ Az egyik legújabb tanulmány szerint pedig a regény egész cselekménysorát és kifejtését meghatározza Nelinek a szexualitás iránti gyűlölete. Ez a komplexus a magyar prózában egyedül Németh László nőalakjaira jellemző.⁶¹

Ha csak futólagos pillantást vetünk is az *Iszony* fölöttébb gazdag és folyamatosan bővülő recepciójára, szembetűnik az, hogy az értelmezések a gondolati, magatartásbeli, világképi sokrétűség mellett hasonlóképpen gazdagon közelítik meg a regény poétikai sajátosságait és világirodalmi párhuzamait egyaránt. Erkölsregény, tudatregény, lélektani regény, társadalmi regény, gondolati regény, egzisztenciális regény, mítoszregény, krízisregény, katasztrófaregény, analitikus regény, esszéregény, mélyrealista regény – hangzottak a poétikai minősítések. Az eszmei és poétikai párhuzamok, ösztönzések sora sem szűkebb: a görögöktől Frobeniusig, Freudig, Jungig, Dosztojevszijtől Proustig, Camusig, Mauriacig mutat érintkezési pontokat az *Iszony*. Különleges esztétikai minőségét és értékét pedig éppen az mutatja meg, hogy a poétikai és gondolati párhuzamok fölfedésekor, mindig nyomatékkel kellett az elemzőknek utalniuk a különbözésre, a Németh László-i sajátosságokra.

3.

Ezek a magyarázatok – egymással olykor élesen vitázva is – kiegészítik egymást, összeadódnak, szintézist alkotnak a befogadókban. Ilyen értelemben az *Iszony* talán a leggazdagabb értelmezésű magyar regény.

Mindeme megközelítések mellett az *Iszony* az eseményeket és azok jelentését közvetítő főhős rendkívül összetett szemlélete és beszédmódja, dikciója révén is az egyéni és közösségi önismeret modell-értékű létfilozófiai érvényű regénye.

Az, hogy Kárász Nelli férje halála után tekint vissza életére, a regényben kettős perspektívát bont ki: egyrészt megidéz az egykori eseményeket, másrészt viszont a végkifejlet ismeretében mérlegeli is azokat.

Az egész regényvilágot ez a mérlegelési, számadási szándék szervezi rendkívül összetetté.

⁵⁶ Vö.: Kocsis Rózsa: *A magyar gondolati regény*. Új Írás, 1979. 7. 66–67.

⁵⁷ Vö.: Fejér Ádám: *Az Iszony mint kultúrtörténeti parabola*. Tiszatáj, 1993. 7. 41.

⁵⁸ Vö.: Bakonyi István: *Elidegenedés Németh László Gyász és Iszony című regényében*. Literatura, 1977. 80–105.

⁵⁹ Vö.: Cs. Varga István: *Az embertől az emberiségig: a felismert katarzis*. In Cs. V. I.: *Tanújelek*. Írások Németh Lászlóról. Magvető Könyvkiadó. 1987. 110.

⁶⁰ Olasz Sándor: *Változatok az egzisztenciális regényre*. Tiszatáj, 1993. 7. 52.

⁶¹ Kemenes Géfin László–Jolanta Jastrzębska: *Erotika a huszadik századi magyar regényben 1911–1947*.

Az *Iszony* nemcsak az események felidézése, hanem sokkal inkább az elemző tudatnak a regénye.

Létértelmezés és magatartásértelmezés, melynek legfontosabb jegye az, hogy a főhős sok szempontból mérlegel mindent, közben pedig ragaszkodik a maga autonómiájához.

A regény üzenete tehát összetett világ belső dinamikájában, egymással sokszor ellentétes elemeinek küzdelmében ölt testet, tehát a befogadótól eleve nagyfokú érzelmi és gondolati munkát, mérlegelést igényel.

Az önszemléletnek ebben az összetettségében és mélységében nyilatkozik meg a regény önismereti értéke.

Eleve összetett mérlegelésére ösztönöz az, hogy az elbeszélő főhős, Kárász Nelli tárgyilagos szemlélője és megítélője önmagának és környezetének.

Gyakran mutatja magát olyanak, hogy maga is tudja, gonoszul viselkedik, de élvezetet is talál ebben a gonoszságban. Amikor például férje kikísérte a vendégeket és boldogan jött vissza a szobába, Nelli – a saját megítélése szerint is – eleve rossz asszonyként akart hozzá viszonyulni. Közölte a boldog férjjel, hogy ő bizony rosszul érezte magát, s férje kínzásául ki is talált valamit, ami nem volt igaz. Azt, hogy a rossz, ócska bútorok miatt érezte magát rosszul. De azt is rögtön átgondolta, hogy ha Sanyi erre följánlja azt, hogy új bútorokat szerez, akkor viszont ezért fogja lehurrogni őt. Kívülről is nézi a saját viselkedését, bevallja, hogy maga sem tudja, hogy a következő percben mit fog tenni, mit fog mondani, de azt tudja, hogy férjét mindenképpen gyötörni fogja.

Motívumszerűen tér vissza a regényben saját torzulásának, gonoszságának a tudata, de az is, hogy mindennek mélyebb oka van: az erőszaktól való iszonyodása. „Énbennem már nem maradt egy ép gondolat sem. Sokszor magam is elhúltam, milyen gonosz vagyok. Érzem, hogy gonoszat teszek, de muszáj volt megtennem, mert csak a gonoszság csillapította ezt a szörnyűséget.”⁶²

Ugyanez a szörnyűség motiválja viselkedésének gyakori kiszámíthatatlanságát. Ez a kiszámíthatatlanság azonban ismét csak nem más, mint a maga önazonosságának, autonómiájának az önvédelmi eszköze.

Ezzel szemben Takaró Sanyi viselkedése előre tudható, gondolkodása szűklátókörű, képtelen számolni Nelli más karakterű egyéniségével, s mindenáron önmagához akarja őt kényszeríteni.

Kapcsolatuk katasztrófa-jellegét éppen az mutatja leginkább, hogy Sanyi azonos viselkedésére Nelli mindig másként, mindig kiszámíthatatlanul reagál, mert benne olyan belső sérelem él, amelyik a feszültségi fokától és a kényszerítő helyzettől függően mindig másként alakítja az ő magatartását.

Nelli elemző tudatának tárgyilagossága és összetettsége a regény kiemelkedő önismereti értéke is, hiszen az olvasónak elkerülhetetlenül elemeznie, mérlegelnie kell az egymással ütköztetett világokat.

Ezért – mint erre Sőtér óta már többen utaltak – elképzelhető a regénynek olyan olvasata, amelyikben Takaró Sanyi rokonszenvesebb, mint Kárász Nelli. Ez az olvasói szemlélet tehát mindazokat a motívumokat a pozitív értéktartományba helyezi, amelyek Kárász Nelli szemében elviselhetetlenek.

Ide kapcsolhatók azok az értelmezések is, amelyek Nelli alkati idegenségére, frigiditására, lelki torzulására teszik a hangsúlyt. Azt is fölróják neki, hogy a maga hibás termé-

⁶² Németh László: *Iszony* uo. 610.

szetét igazának a tudatában normaként erőlteti a világra.⁶³ Van, aki egyenesen szadomazochizmusnak minősíti Nelli magatartását, olyan kóros hajlam megnyilvánulásának, amelyik a másnak okozott kínzással szerez magának gyönyörérzést.⁶⁴

Más nézőpontból viszont nyilvánvaló, hogy ez a magyarázat a kapcsolat hibáját vetíti rá Nelli alkatára.

Az értelmezések között bőséggel találunk olyanokat, amelyek úgy érzik, hogy a két főhős küzdelmében a regényvilág Nellit mutatja értékesebbnek. Magatartásának ellen-szenves elemeit ezek a magyarázatok a kényszerűség következményének minősítik. Alkatában semmi rendelleneset nem észlelnek, természetesnek tartják azt, hogy védi a maga autonómiáját, védi a maga jellegét és értékeit.

Ezt a felfogást erősítheti az is, hogy a regényen végigvonul Nelli nyitódásának a motívuma is. Az ő képzeletében, vágyaiban többször megjelenik a szép emberi kapcsolat iránti igény, melyet azonban mindig lehetetlenné tesz a remélt partner alkalmatlansága erre a Nelli természete szerinti kapcsolatra.

Az erőszakot, kényszerítést nem tudja elviselni, de a maga normái szerint képes az emberi boldogságra. Ezt mutatja az is, hogy az ő élete férje halála után visszanyeri autonómiáját és kiteljesedik.⁶⁵ Ez a megoldás persze elfogadhatatlan azok számára, akik Nelli önéletírását „frusztrált apakomplexusa okozta énhasadása, frigiditása, szörnyeteggé válása dokumentumaként” olvassák.⁶⁶

Vannak olyan értelmezések is, amelyek két egyenrangú hős küzdelmeként fogják föl a regényt, a hibát, a bajt magának a kapcsolatnak a természetében érik tetten.

Az, hogy Kárász Nelli az ábrázolásban és a magyarázatban egyaránt tárgyilagosságra törekszik, még jobban természetessé teszi ezt a jelentésbeli ambivalenciát, hiszen ő legalább olyan szigorúan ítéli meg önmagát, mint Takaró Sanyit.

A regényen végigvonul, szinte motívummá válik annak a megfigyelése és leleplezése is, hogy Nelli ellenségesebben viselkedik, mint ahogy érez. Félti magát attól, hogy közelebb kerül Sanyihoz, mert akkor el kell fogadnia Sanyi kisajátító magatartását is.

Ugyanígy fontos motívum az is, hogy Takaró Sanyi pedig mindent másképpen értelmez, mindenből másféle következtetést von le, mint Nelli. A meglepetéseit ő ajándéknak szánja, Nellit viszont – a maga szempontjából teljes joggal – ezek fölbőszítik.

A regényvilágnak tehát izgalmas ambivalenciája a két hős teljes ízlésbeli, szemléleti szembenállása, ütközése. Két alkat, két mentalitás ütközik itt össze. Mindkettő önmaga kiteljesítésére, megvalósítására törekszik. A tragédiát az okozza, hogy ez a két jelleg annyira ellentéte egymásnak, hogy nem társulhatnak, nem tudják egymást kiegészíteni, csak megsemmisíteni.

Takaró Sanyi korlátoltsága az, hogy az önismeret és az emberismeret teljes hiányában cselekszik, hogy korlátolt célratörése nem veszi tekintetbe a más jelleget, más minőséget. Önmagához akarja hajlítani azt, aki az ő ellentéte.

Nelli tragédiája viszont az, hogy kényszeríteni tudják a körülményei egy olyan kapcsolatra, amelyik ellen a természete és az érzékei egyaránt tiltakoznak.

Az *Iszony*nak éppen az az egyik legfontosabb, minden emberi viszonylatra érvényes Németh László-i üzenete, hogy a személyiség autonómiáját nem lehet sem föladni, sem mások rovására megvalósítani.

⁶³ Dérczy Péter: *Regényút a Gyásztól az Iszonyig*. Tiszatáj, 1993. 7. 36.

⁶⁴ Kemenes Géfin László–Jolanta Jastrzębska i.m. 171.

⁶⁵ Cs. Varga István i.m. 89.

⁶⁶ Kemenes Géfin László–Jolanta Jastrzębska i.m. 186–187.

De az is nyilvánvaló a regényből, hogy az emberi élet csak az emberi kapcsolatokban nyerhet értelmet.

Az *Iszonyt* az teszi önismereti szempontból rendkívül izgalmassá és tanulságossá, hogy Kárász Nelli tudatának reflexiói és önreflexiói telítve vannak belső feszültséggel, hiszen nem egy felismert igazságot akar közvetíteni az olvasónak, hanem önmegértési és világmegértési kísérletének a folyamatát tárja elének.

Ez a reflexív tudatformálás az élethalakítás felelősségébe avat be bennünket. Az analízis és önanalízis arra hívja fel a figyelmet, hogy az ember felelős a sorsáért, felelős az emberi lehetőségek kibontakoztatásáért.

Az önmegértési szándék ösztönzi Kárász Nellit arra, hogy elemezze, értelmezze életét, magatartását, sorsát.

Nemcsak a megtörtént eseményeket értelmezi, az elmulasztott lehetőségeket is mérlegeli.

Gyakori az is, hogy egy-egy tény sokféle gondolattal, kérdéssel közelít meg, s ezeket nem zárja le, hanem nyitva hagyja. „S csak odakinn csodálkoztam el magamon, hogy mi is bőszt föl annyira ebben a nagyobbik Takaró fiúban. Bőszt-e tulajdonképpen vagy megfélemlít, vagy egyszerűen: idegesít?”⁶⁷

A jövőt kémlelve nyomasztja az özvegy édesanyja mellett ráváró vénlány szerep is. Már azon kapja magát, hogy Sanyit keresi, akitől pedig menekül. Azon gondolkodik, mi lesz vele Sanyi nélkül, s mi lesz vele Sanyival? „Amióta megrettentem attól, hogy otthagyhát, többet akartam tudni róla. Amennyi eldönti: mi a nagyobbik rossz: Cencre menni negyedik párkának vagy megadni magamat öneki.”⁶⁸ Takaróné viselkedéséről sem tudja eldönteni, hogy miként értelmezze azt, szövetségnek vagy figyelmeztetésnek. Amikor Nelli apja hazatér, s ott találja lányát a konyhában a Takaró fiúkkal. Mi minden volt ekkor „szeme szivárványában”? „Száműzött büszkeség, hogy neki egy ilyen kasznárházban kell vendéget fogadni; tanácskozó csodálkozás, hogy mért szorultunk a konyhába, de mégis öröm a leginkább, hogy ebben az elhagyatottságban egy kis szórakozáshoz jutottam.”⁶⁹

Nelli az első látogatás után eldöntötte a Takaró fiúkról, hogy egyiküket se kívánná udvarlójának. Aztán azt mondja, hogy Sanyi mégiscsak vonzóbb. Sanyi újabb látogatásakor – viszont szinte bágyadt lett a hirtelen csalódástól, amikor megtudta, hogy Imre nem jött.

Sanyival kapcsolatban is sokféle érzése van, s maga sem tudja, melyik az igazi érzése iránta: „Az a hadakozó iszony az imént a karjában, vagy az a csaknemhogy anyai részvét, amivel előbb a csacsit mondtam.”

Gyakran szól arról Nelli, hogy a maga törvényei szerint mit kellett volna tennie, s hogy arra képtelen volt az adott helyzetben, s ezért egészen mást cselekedett. „Föl szerettem volna kapni, s elvinni innét, a beleső vasutasék, a lihegő Sanyi, a tapintatosan kattantó fecskendődoboz közül; ahol belenézhetek abba, ami kettőnkkel történt, s nem kell ily bután s hidegen állnom a legnagyobb előtt, ami idáig történt velem. De ez a mozdulatlanság s az első szó, az első nyakfölvetés közt nem éreztem semmiféle utat. Minden száguldott bennem, csak én álltam ott bénán a pillanat hatalmában.”⁷⁰

⁶⁷ uo. 350.

⁶⁸ uo. 435.

⁶⁹ uo. 355.

⁷⁰ uo. 405.

Sorsdöntő pillantat ez az életében, hiszen ettől kezdve Sanyi hatalmába jut, ez a tehetetlenség vezet el a kedve ellen való házassághoz. Ő is érzi, hogy minden nappal közelebb kerül a végzetéhez, de képtelen ellene cselekedni. „Ha tartani akarom magamat, ki kell vennem a kezükből édesanyát, a halottat; elküldeni őket a hintójukon, magamnak szalajtani a cselédek. De erre nem maradt erőm. Hagytam, hogy áttuszkoljanak édesanyával a hálóba.”⁷¹

Nelli önelemzéseiben igen nagy teret kap a feltételes mód és a kijelentő mód, a szükséges és a lehetséges ütközése: a „kellett volna” tennem és a tettem ellentéte. Amikor például megtudja, hogy Sanyi veszi át a bérlőket, akkor szarkasztikusan ítél belül, de kitörni, véleményét kimondani nincs ereje: „– Igen? – álltam meg én a két cinkos közt. – És mi lesz akkor mibelőlünk? – Valami nyersebbet kellett volna mondanom. »És ezt most mondjátok? Ezt kotyvasztottátok ki mögöttem. Tán már el is van intézve. Én csak fekdjek be az új bérlő mellé az ágyba.« De mindezt csak a megállt testemmel, a kitágult szememmel mondtam, vagy azzal sem.”⁷²

Az önreflexiónak nagyon fontos eleme az, hogy Kárász Nelliben mindig megszólal a mélyebb zóna, személyiségének belső magja, s annak a törvényét tekinti ő maga nagyon fontosnak, de annak nem tud mindig megfelelni. „Csak ezt a fölháborodást el ne hagyjam aludni, ha ennek a fölháborodásnak elfogy az olaja, örökre végem van”⁷³ – figyelmezteti önmagát. Egy-egy kitörése után sokrétűen mérlegeli annak a hatását. Örül, hogy kimondta, ami benne van, de meg is ijed annak következményétől.

Nellit gyakran izgatja az is, amit nem járt be az életből. Az *Iszony* önismereti elemei között nagyon fontos a feltételes módú mérlegelés. Ez végigvonul a regényen. Nelli olykor úgy érzi, hogy Sanyit ő is meg tudta volna szeretni, csak ne akart volna az ura lenni.⁷⁴ Máskor elgondolkodik azon, mi lett volna a házasságukból, ha kinn maradtak volna Határpusztán: „Sokszor úgy érzem, tán belehangolom Sanyit az én csöndes köréimbe. Évek múlva úgy járta volna a határt, mint édesapa. Gyereken, háztájon, majorságon túl ott tudtam volna az ő gazdálépéseit is; este elkérdeztem volna, milyen a repce, s nem lopják-e a dohányt; elhancúrozhatott volna Zsuzsikával, s kitüntethette volna magát egy polc megszögezésében. A pusztá az én elemem volt; a csöndje lassan beszívta volna őt is.”⁷⁵ Aztán ábrándnak minősíti ezt az idillikus tűnődést és sorsnak azt, ami velük történt. De azért a feltételes módban fölrajzolt élet is lehetősége marad a regényvilágnak.

Egy ilyen ábránd volt Nelli képzelődése Imréről. Mondatokat szerkesztgetett, amelyekkel Imrét akarta megszólítani. De aztán minden másképp történt, mint ahogy előre elképzelte. A „nevetlen remény” megtartó értelmétől fosztotta meg Nellit Imréék látogatása.

Imre észre vette benne azt, hogy nem természetesen mozog ebben a közegben. Ez is azt tudatosítja benne, hogy önmaga ellen vétett, amikor engedett a külső kényszereknek, s önnön értékvilága és hajlama ellen cselekedett.

Különlegesen gazdag a regénynek a képzeleti rétege is. Az alapos valóságismerettel rendelkező Nelli gyakran elképzeli azt, hogy szülei vagy Takaróék vagy Bodolaiék mit gondolnak, hogyan vélekednek róla.

⁷¹ uo. 411.

⁷² uo. 424–425.

⁷³ uo. 428.

⁷⁴ uo. 448.

⁷⁵ uo. 528.

Nelli önanalízisének nagy motívumsorai azt tárják fel sokszor belső drámai küzdelemben, hogy személyiségének értékeit, autonómiáját, növényi természetét oly mélyen megsértették, hogy ezekre a sérelmekre többnyire csak torz reagálásokkal válaszolhatott.

Az *Iszonyban* az Ady nemzeti felelősségtudatával élő Németh László nemcsak egy hibás emberi kapcsolat összetett, mély értelmezését adta, hanem a szépirodalmi mű „páncéljában” a függetlenségét veszített nemzet legégetőbb sorskérdésére is választott midőn bekebelező erőszakkal szemben a belső értékeket és a személyiség autonómiáját vette védelmébe. Az *Iszony* nemcsak az egyéni, hanem a nemzeti önismeretnek is alapműve.

Somodi András: Stabat Mater (plakátterv, 2004, print, 1000×700 mm; megrendelő: Magyar Iparművészeti Egyetem; kivitelező: Digital Press Kft.)

Benyovszky Krisztián

Kép és fordítás

Az Aranysárkány újraolvasásához

Kosztolányi Dezső *Aranysárkány*ának cseh fordítása 1974-ben jelent meg Anna Rossová tolmácsolásában¹. Ahelyett, hogy most az eredetivel való tüzetesebb összehasonlításba fognék, s számba venném a nyelvek összemérhetetlenségéből adódó, minden átültetés-nél kiiktathatatlanul létrejövő hiányokat és nyereségeket, kisebb vagy nagyobb mértékű szemantikai elmozdulásokat, elcsúszásokat és ezek esetleges értelemmódosító potenciál-ját, álljunk meg egy pillanatra a borítónál. A külső borítón Ferenczy Károly *Október* című festménye látható. Falusi-vidéki miliő, kint a szabadban (a kertben?) álló, hímzett terítővel borított asztal, rajta egy csendéletet idézően elrendezett gyümölcs és csésze kompozíció. Az asztal bal oldalához egy ernyő van odatámasztva, hogy árnyékot adjon a másik oldalon újságot olvasó férfinak. A háttér: fák, léckerítés, s fent az azúrkék ég. A fény és árnyék játékának megragadása, a táj ábrázolásában érvényesülő foltszerű festési technika, a keretezés jellegéből adódó töredékes perspektíva, s egészében a kép hangulati összhatása az impresszionizmust idézi. A fülszövegben egy remek rövid portré olvasható a festőről, amelyben szintén az áll, hogy Ferenczy párizsi tartózkodása alatt tanult az impresszionistáktól, és később, sajátos, egyéni stílusának kialakításában, ezek a tapasztalatok is fontos szerepet kaptak.

Az említett Kosztolányi-regény 1968-as magyar kiadásának (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó) borítóján szintén egy Ferenczy-festmény, a *Napos délelőtt* reprodukciója látható. Több vonásában is hasonlít az *Októberre*. Itt is egy kerti asztalt látunk, gyümölcsösstállal és kancsóval, az asztal mellett szintén egy olvasó férfi ül. A különbség, hogy nem újságot, hanem könyvet olvas, s nincs egyedül: az asztal másik végén egy karosszékben halványlila ruhás nő ül.

Nem egyértelmű, vajon a férfi neki olvas-e fel a könyvből vagy csak halkán, magának, tehát, hogy a nő őt hallgatja-e, vagy csak merengve ül mellette.

Pusztán véletlen, hogy mindkét kiadás címlapjára egy Ferenczy-festmény reprodukciója került? És ugyanez a kérdés merülhet fel az olvasóban – hogy a két művész alkotásai közti rokonságot reflektáló újabb példát is említsék – Brogyányi Judit Ferenczy Károly *Várákózók* című festményét elemző esszéjével kapcsolatban is, ahol ez áll: „Mintha Kosztolányit olvasnánk: a *Pacsirta* Sárszege ilyesmi.”² Nem jártam utána, vajon a cseh kiadás szerkesztőire hatással volt-e az említett magyar példa, mivel nem ez az igazán érdekes ebben a „felfedezésben”. Ez a kép és szöveg reláció ennél egy – irodalom- és stílustörténeti szempontból – sokkal izgalmasabb kérdést implikál, mégpedig azt, milyennek is tűnik ma Kosztolányi és az impresszionizmus kapcsolata. Nem tudhatjuk, hogy a szerkesztők és a borító tervezői milyen megfontolásokból is döntöttek épp e képek mellett, olvasókként azonban, harminc év távlatából, eljátszhatunk a gondolattal, hogy a két reprodukció nem esetlegesen került az *Aranysárkány* magyar és cseh kiadásának borító-

¹ Dezső Kosztolányi: *Zlatý drak*. Praha, Odeon 1974

² Brogyányi Judit: *Várákózók*. In: Kulcsár Ferenc szerk.: Magángaléria. Dunaszerdahely, Lilium Aurum 2004, 17–20.

jára, hogy létezik itt valamiféle *hangulatbeli rokonság* vagy *művészi-kifejezésbeli ekvivalencia*, amit talán érdemes újragondolni. Még mielőtt ebbe belemennék, csupán annyit bocsátok előre, hogy magam jónak találok a két borítót, szerencsésnek és találónak tűnik Ferenczy és Kosztolányi összepárosítása, a képeket nézve ugyanis „kosztolányis hangulat” fog el. Tudom, ez nem éppen szakszerű megfogalmazás; akkor válhatna esetleg azzá, ha bővebben kifejténém, mit is értek „kosztolányis hangulat”, a Kosztolányi-művek jellegzetes „atmoszférája” alatt. Erre azonban nem vállalkozom, hisz, miként Mészöly Miklós írja, a műelemző „csak utalhat az atmoszférára, de nem fogalmazhatja meg. Ha mégis azt akarná, a művet kellene megismételnie.” Az atmoszféra ugyanis nem ráadászerű többlete az ábrázolásnak, hanem „egyetlen fogalmazási lehetőség kisugárzása.”³ Mészöly szerint az atmoszférát csupán művészi eszközök segítségével lehet megközelíteni, „ha az elemzés, a mű szellemében, maga is műalkotássá válik.”⁴

Ha utána nézünk a magyar stilisztikai szakirodalomban, arra jöhetünk rá, hogy az „impresszionizmus” mint egy irányzattörténetileg jellegzetes kifejezőmódot, stílust jelölő fogalom, illetve annak szűkebb fogalmi körébe tartozó egyéb kifejezések viszonylag gyakran bukkannak fel Kosztolányi Dezső költészetével, novelláival és regényeivel kapcsolatban. Nem túlzás azt állítani, hogy – Krúdy Gyula, Kaffka Margit és Szomory Dezső mellett – a magyar impresszionista széppróza egyik reprezentatív képviselőjeként tartják őt számon. Ugyanezt tapasztaljuk, ha megvizsgálunk néhány, a Kosztolányi-értés szempontjából fontos, bár manapság (az újraolvasás periódusában) nem feltétlenül a figyelem középpontjában álló irodalomtörténeti szöveget. Szerb Antal azzal kezdi Kosztolányi lírájának jellemzését, hogy azt az impresszionista prózaírók (Krúdy, Szomory) műveivel rokonítja; hangulat-líráról beszél, mely elsősorban a tárgyak „érzelmi velejáróinak” megidézésében, plasztikus kifejezésében érdekelt.⁵ A regényíró Kosztolányit méltatva „atmoszférikus varázsról”, a bensőséges, intim hangulatok megragadásáról beszél.⁶ Szauder József a Kosztolányi-líra meghatározó költői attitűdjének az „érzelmes, csodálkozó reflexivitás”⁷-t tartja, oly módon jellemezve a költői életmű alakulását, mint ami a pályatársak lírai áthallásaitól sem mentes fiatalkori szecessziós dekorativitásból és impresszionizmusból fokozatosan jut el egy önálló(bb) szimbolista poétika kialakításához. Harsányi Zoltán *Stiluselemzések* című könyvében az *Omlette a Woburn* című Esti Kornél-novella egyik részletét elemezve mutat rá az impresszionista stílus jellegzetességeire (a fejezet címe: „Az impresszionizmus jegyében”).⁸ Ő is, akárcsak Szerb Antal, a költői teljesítmény felől közelíti meg Kosztolányi prózáját, s épp az impresszionista vonásokban véli megragadhatónak e kapcsolat „legismertebb szimptomáját”.⁹ A szín- és fényhatások érzékletes megragadása és helyenként a mellérendelések hosszú sorából álló mondatfűzés (tiráda) mellett rámutat a Kosztolányi-mondat egy fontos sajátosságára, ami már nem

³ Mészöly Miklós: *A mesterségről*. In: uő: *A tágasság iskolája*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1977, 107.

⁴ I.m. Jó példát szolgáltat erre Orbán János Dénes *Ó én marha ki nem hittem Kosztolányit* című verse, mely az iróniába áthajló hangkölcsonzó rájátszás, az idézetekkel is operáló pastiche segítségével teremt „kosztolányis hangulatot” („...szobámban minden olyan kosztolányis...”), azaz előhívja a befogadóban a Kosztolányi-versek olvasási tapasztalatainak rezonanciáit.

⁵ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. (9. kiadás) Budapest, Magvető 1991, 466.

⁶ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*... 468.

⁷ Szauder József: *Kosztolányi Dezső költészete*. In: uő: *Tavaszi és őszi utazások*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1980, 206.

⁸ Harsányi Zoltán: *Stiluselemzések. Prózai művek stilusa*. Budapest, Tankönyvkiadó 1975, 136–144.

⁹ Harsányi Zoltán: *Stiluselemzések*... 136.

teljesen feleltethető meg az impresszionista stílusregiszter jellemzőinek: „Mondatai azonban klasszikusan tiszták és ökonomikusak”.¹⁰ Ha hosszabbak is, nem komplikáltak, nem nehézkesek, a „rend és a világosság törvénye”¹¹ uralkodik bennük. *A novellista Kosztolányi* című tanulmányát Márványi Judit azzal kezdi, hogy utal az író színimádatára, s példákkal igyekszik illusztrálni a különböző színeknek és színárnyalatoknak a prózájában játszott szerepét: „Az induló novellista írásai olykor színek szerint is különböznek. Forró napfény és izzó gyűlölet: *A kövér bíró* uralkodó színe a sárga. *A hamiskártyás* fényei halványak és zöldek, Piroska édes délutáni *Ozsonnája* lila. Későbbi írásaiban a színek szerepe valamelyest csökken és módosul, de mindvégig megmarad.”¹² E rövid mustra végén még három olyan, az impresszionizmus kérdését taglaló stilisztikai tárgyú írásra hivatkoznék, mely valamilyen szempontból említi Kosztolányi nevét. Szathmári István *Stílusról, stilisztikáról napjainkban* című könyvében röviden felvázolja az impresszionizmus alakulástörténetét, és számba veszi jellegzetes kifejezőeszközeit, mind a képzőművészetben, mind az irodalomban. A magyar líra impresszionista jegyeket (is) magukon viselő alkotásai közt a Kosztolányi-verseket is említi.¹³ Külön érdekessége e fejezetnek, hogy a képzőművészeti példák közt szerepel Ferenczy *Napos délelőtti*je is. Gáspári László, több más kutatóhoz hasonlóan, az irodalmi impresszionizmus problémáját a századforduló egyéb stílustörekvéseivel (szimbolizmus, szecesszió) összefüggésben veti fel, rámutatva a köztük lévő rokon vonásokra. Kosztolányi ismételen mint impresszionista költő jelenik meg. S végezetül Szabó Zoltánnak a magyar szépirodai stílus történetét áttekintő könyve impresszionizmus-fejezetében ugyancsak ott találunk néhány Kosztolányi-idézetet.¹⁴

Talán ennyi adatból is kitűnik, hogy nem alaptalan dolog Kosztolányi művészetét kapcsolatba hozni az impresszionizmus törekvéseivel. A Kosztolányi-értés további szövegeit is emlékezetünkbe idézve azonban az is nyilvánvalóvá válik, hogy az irodalmi impresszionizmus szabta keret túlságosan is szűk ahhoz, hogy segítségével a szerző lírai és szépprózai munkásságáról árnyalt képet alkothassunk. Látható továbbá, hogy Kosztolányi „impresszionizmusa” nemcsak művészetközi kérdésként vetődik fel (lévén, hogy képzőművészeti fogantatású irányzatról van szó), hanem műnemközi interferenciákat is érint (prózájának a lírája felőli megközelítése). Ez annyiban befolyásolja az értelmező fogalomhasználatát és interpretációs módszerét, hogy maga is különböző jelrendszerek – kép és szöveg, vizuálitás és nyelviség, illetve a líraiság és epikusság szférái – közti „fordításokra”, átkódolásokra kényszerül. Ezt az interszemiotikai mozgást azonban már elemzésünk „nyitó lépésével” beindítottuk, azzal, hogy érdekesnek tételeztük borító és szöveg szembesítését. Az viszont még nem derült ki, mi is ennek a gesztusnak a valódi tétje a regény újraértelmezése szempontjából; egy rövid kitérőt kell már csak tenni, hogy erre is fény derüljön.

Mindenképpen indokoltnak mondható az irodalmi impresszionizmust interszemiotikai vetületeiben vizsgálni, hisz ebben az esetben két eltérő természetű jelrendszer vagy médium közti kölcsönhatásról van szó; a képzőművészetnek a nyelvi kifejezés művésze-

¹⁰ Harsányi Zoltán: *Stiluselemzések...* 143.

¹¹ Harsányi Zoltán: *Stiluselemzések...* 139.

¹² Márványi Judit: *A novellista Kosztolányi*. In: uő: *Arcok fényben és sötétben*. Budapest, Pesti Szalon 1996, 91.

¹³ Szathmári István: *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. (2. kiadás) Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó 1998, 80.

¹⁴ Szabó Zoltán: *A magyar szépirodai stílus történetének fő irányjai*. Budapest, Corvina 1997, 186., 188.

tére gyakorolt hatásáról, illetve az irodalomnak a festészettel folytatott konkurenciaharcáról¹⁵. Az irodalmi impresszionizmusban a nyelv a képpel kel versenyre.¹⁶ E művészetközi kapcsolat elméleti kérdéseiről legutóbb Angyalosi Gergely értekezett.¹⁷ A századelő szellemtörténeti magyarázataival ellentétben az impresszionizmus művészi irányzatának szemiotikai/szemiotológiai keretben való tárgyalását szorgalmazza, ami közelebről a két „különböző szemiotikai rendszer közti ekvivalenciák”¹⁸ vizsgálatát jelentené. „Egész pontosan miről beszélünk, amikor az irodalomban megtalálni véljük a kortárs festőművészetben érvényesülő jegyek bizonyos ekvivalenseit?”¹⁹ – teszi fel a kérdést. Azután röviden felsorolja azokat a stílusjegyeket, melyeket hagyományosan az irányzatot fémjelző festési technika irodalmi (stílusbeli) megfeleléseinek tekintenek: a kromatikus folt nyelvi-stílusbeli ekvivalensei mindenekelőtt a főnevesített jelző és a mellérendelések túlsúlya.²⁰ Ehhez azt a megjegyzést fűzi, hivatkozva Bernard Vouilloux 2001-ben publikált tanulmányára, hogy a folt-technika helyett inkább a *keretezés* jelenségének, azaz a *távolság* és a *nézőpont* változásából adódó ábrázolásbeli jellegzetességeknek kellene több figyelmet szentelni, s ezzel összefüggésben vizsgálni meg az irodalomban a közeli, töredékes perspektíva és a tárgyak, személyek körvonalainak elmosódása közti kapcsolatot. Tanulmánya végén – a konceptuális látást a nyelvvel összefüggésbe hozó elméletekre utalva – azzal a javaslattal áll elő, hogy a tekintsük a *metaforát* a képzőművészeti impresszionizmus irodalmi eszközének, hisz e trópus is, akárcsak a szóban forgó festészeti irányzat eljárásai, „a szavak és a dolgok közti konvencionális megfelelés felfüggesztője”²¹ lehet. Idézett könyvében, más stíluskutatókhoz hasonlóan, Szathmári István is említést tesz a metaforának, illetve egyéb trópusoknak – szinesztézia, megszemélyesítés, hasonlat – az impresszionista prózában megfigyelhető elszaporodásáról, stilisztikai jelentőségük felértékelődéséről, igaz ő a *festői hatásra* való törekvés és a hangulatok megragadásának eszközeként emlegeti őket.²² (Főként a különböző színeket és színárnyalatokat kifejező jelzők konnotatív erejét hangsúlyozza.)

És itt kell visszakanyarodunk az *Aranysárkány*hoz. Ebben a regényben ugyanis több példát találunk arra, hogy miképp is igyekezett kihasználni Kosztolányi a szóképek erejét a leírás festőiségének fokozására. A „word painting” eljárásával azonban nem csupán a „táji impresszionizmus”-nak²³ igyekezett érvényt szerezni, hanem sajátos narratív funkcióval is felruházta ezeket a leíró szekvenciákat. A regényben előforduló három ilyen szuggesztív hangulatiságú tájleírásra hívnám fel a figyelmet. Mindegyik egy, a belső tar-

¹⁵ A művészeti ágak közti kapcsolatok viszonyváltozásait Jan Mukařovský írja le úgy, mint a „versengés”, a „konkurencia” fogalmi segítségével jellemezhető folyamatokat. *Prameny poezie*. in: uő: Cestami poetiky a estetiky. Praha, Československý spisovatel 1971, 158.

¹⁶ Ez természetesen nem új jelenség a művészetek és a kultúra történetében. A tartui iskola kultúraszemiotikai kutatásainak egyik előfeltévéseként fogalmazódik meg a (nyelvi) szöveg és a kép között megfigyelhető oppozíció, mely a legrégebbi korok művészi törekvéseitől kezdve jelen van a kultúra rendszerében. Lásd: V. V. Ivanov–J. M. Lotman–A. M. Piatigorszkij–V. N. Toporov–B. A. Uspenszkij: *Tezisi k szemjoticeszkomu izucsenyju kultur*. In: Mayenova, M. R. szerk.: *Semiotyka i struktura tekstu*. Wrocław, Wydawnictwo polskiej akademii nauk 1973, 32.

¹⁷ Angyalosi Gergely: *Látni és írni (Az irodalmi impresszionizmus képzőművészeti előzményei)*. Alföld 2003/1, 79–96.

¹⁸ Angyalosi Gergely: *Látni és írni...* 88.

¹⁹ Angyalosi Gergely: *Látni és írni...* 86.

²⁰ Angyalosi Gergely: *Látni és írni...* 87.

²¹ Angyalosi Gergely: *Látni és írni...* 93.

²² Szathmári István: *Stílusról, stilisztikáról napjainkban...* 83.

²³ Szabó Zoltán: *A magyar szépirodalmi stílus történetének fő irányai...* 186.

talmak és a külső események, illetve a grammatikai és retorikai jelentések cseréjén alapuló motivumlánc lehetséges „gócpontjának” fogható fel. Ennek köszönhetően egy olyan metaforikus szerkezet jön létre a szüzsé szukcesszív, tehát alapvetően metonimikusan szervezett rendjén belül, mely bizonyos mértékig „elébe megy” a későbbi történéseknek, sejteti, mondhatni konnotálja a bekövetkező eseményeket. Mindez része a Kosztolányi-novellákkal kapcsolatban emlegetett *sugallmazás poétikájának*.²⁴

„Fulladt vakmeleg fogadta.

Alacsony felhők borították az égboltot, mintha sötét posztóval vonták volna be. Fény küllőzött át rajtuk, de ez is csak valami hamuszín, túlvilági derengést szórt szét. Ebéd utáni csönd terpeszkedett a városra, a három óra némasága: az emberek gyászosan emésztették, amit megettek.

Fecskék röpdültek lenn a földön, a szemetes, lócitromos kövezetet súrolva, s tágra nyitott csőrrel kapkodták be a legyeket.

Vihar lesz – gondolta a tanár.” (92.)

Novák szemléli az eget, és meteorológiai méréseket végez. Érzéketlen a pillanat és a táj esztétikájával szemben. „Csak kis, forró, alig észrevehető szellők mozogtak, azok is egészen alant, *babrálva a port* s néhány hamar hervadt levelet. A fürgeteg még a horizont alján lappangott.” (92. Kiemelés: B.K.) Ez a részlet egy olyan, metaforikus értelmekeket gerjesztő és távoli jeleneteket egymásra rétegző-vetítő motívumisméltés lehetséges kezdetének tekinthető, mely elsősorban a szereplők (kiemelten pedig Novák és Liszner) sorsának későbbi alakulása szempontjából bír jelentőséggel. A fullasztó meleg érzékletes rajza annak a fejezetnek az élén található, mely Liszner Vili nyilvános megszégyenítésével végződik. „A lég megrekedt a sok sóhajtól, s vemhesen kóválygott az emberi testek meg a padokba rejtett déligyümölcsök páráitól.” (93.) – folytatódik nem sokkal később a leírás, mely már az osztályban uralkodó „vihar előtti” fojtott kábaság hangulatát ragadja meg plasztikusan. Miután Novák Antal a szópárbajnak is beillő feleltetés után elhagyja az osztályt, Vili, fenyegetéseket sziszegve összeszorított fogai között, teljes erejéből a földhöz vágja számtan- és fizikakönyvét. „A padló porzott.” (105.) – olvassuk a rövid epizód lezárását. Nyilvánvaló e tett szimbolikus jellege, az ingerült kamasz a könyvet, illetve a tantárgyat azonosítja az oktatóval, s így vezeti le dühét. Később, miután már nem kell visszafognia magát, s éjszaka társával együtt orvul letámadják és megverik a tanárt, Novák Antal teste hull a porba: „Itt feküdt a porban, a piszokban, anélkül, hogy elvesztené öntudatát.” (154.) Percek múltán kel csak fel a földről: „Lassan föltápászkodott. Porolta ruháit.” (154.) Nem sokkal megveretése után, év végi értesítőket, régi tanári zsebkönyveit és Liszner dolgozatfüzeteit szedi elő a padlásról, és tanulmányozni kezdi őket, hogy minél árnyaltabb képet alkothasson magának a diák jelleméről és előmeneteléről. Kétszer bukkan fel itt a por-motívum: „Itt, a fojtó porban, pókhálóktól cirmosan kikereste a sok ezer gyakorlat közül Vili füzeteit...” (175.) Egy anagrammatikus egyezésnek köszönhetően a szó „belopja magát” abba a mondatba is, amely jól tükrözi Novák értetlenségét és tanácstalanságát: „Az ember veszedelmes *portéka*.” (175. Kiemelés: B. K.) További példákkal is igazolható, hogy Novák egyik tartós attribútuma a por, hol tárgyi, hol retorikai szinten. Sebeit például lányától elvett rizsperrel próbálja meg behinteni, nem is annyira a gyógyulás, inkább a palástolás szándékával (166.) Amikor az érettségi után kedvenc tanítványa, Glück Laci meglátogatja őt otthonában, ezt olvassuk:

²⁴ Thomka Beáta: *Tudattörténet és átomelbeszélés*. In: uő: Regényterek, esszék. Újvidék, Forum 1988, 52.

„Az ablaktábla résén beözönlött a június végi nap, s a falig hosszú poroszlop táncolt, billió és billió kis bolygót rengetve.” (177–178.) A vihar előtti fojtó meleg leírásától eredeztetett motívumismétlés („babrálván a port”) Novák Antal halálával kapja meg valódi jelentőségét. A temetésen az ifjabb Ebeczky Dezső „kivált a tömegből, s egy röggöt hajított utána, mely, minthogy kitünően célzott, épp a koporsó födelén *porzott szét*.” (251. Kiemelés: B.K.) A sír fölött álló márványlapon a következő felirat olvasható: „*Novák Antal főgimnáziumi tanár, élt 44 évet. Béke poraira.*” (252.) Liszner Vili alakját ugyancsak por fedi. Ahogy Sárszeg utcáin biciklijével száguldozik, alig látni belőle valamit: „Csak a hátát lehetett látni. Utána repült a por.” (127.) „Kerékpárja az országutakon porzott, oly sebesen, hogy alig lehetett látni, ki ül rajta.” (212.) A diák Novák Antal vágyképeiben is úgy jelenik meg, mint aki bűnét megbánva, nyöszörögve kér bocsánatot, „hálálkodik, *porban* kúszik feléje, lassan, mint a bibliai tékozló fiú az édesatyjához”. (223. Kiemelés: B. K.) S ugyancsak Novák Antal halála és sírfelirata ad utólagosan vészjósló jelleget Liszner egyik tétova mozdulatának. Amikor osztálytársai a sikeres érettségi után megpróbálnak szóba elegyedni vele, ő zavartan álldogál: „Keresztekét írt cipője orrával az út porába.” (126.)

A metaforikus szerkesztés másik példája szintén egy nyári táj leírásából vezethető le: „A kocsiuton pörkölt fák, *kiloccsantott* tőkbelek, *eltiport* uborkahéjak közt nyargalt a nyár, egyre növelve *tüzét, megölte* azt, amit életre hívott, s fénye már sűrűn, sárgán *csorgott alá*, mint a genny... Kövér dongók zúgtak a tanári szobában, belepve az ablakot, élelmet keresve még a *tintatartó* keserű kávéján is. Egyik dongó az ablakdeszkán petéit tojta. Novák az életet közönségesnek érezte és utálatosnak.” (239. Kiemelés: B. K.) Az idézet, melyet a regény több elemzője is (pl. Bori Imre, Karátson Endre) a bölcséleti ihletettségű egzisztencialista regények negatív vitalitásával hoztak összefüggésbe, előrevetítő funkcióval bír, az egyes kifejezések, miként a kiemelések is mutatják, sejtetik a hamarosan bekövetkező tragikus eseményt, Novák Antal öngyilkosságát. Azt mondhatjuk, hogy az olyan, a megszemélyesítés célzatával (tehát figuratív módon) használt szavak jelentését, mint a „kiloccsantott”, „tüzét”, „megölte”, „csorgott alá” az öngyilkosság jelene „szó szerintivé” fordítja át. Ráadásul még az olyan mellékesnek tűnő mozzanat is, mint a tintatartó a halálessel kerül metonimikus összefüggésbe: amikor Gergely, az iskolaszolga meghallja a lövést, épp a padhoz erősített tintatartókból öntögeti át a maradék tintát egy nagy bádoggannába (241.). A hivatkozott fullasztó nyári délután leírásában szintén előfordul a tinta szó, de immár egy jelzői öszetétel tagjaként: „Fák meredtek föl a tintafekete égbe.” (93.) Az előbbihez – hangulatában és motívumaiban – hasonló, az emberi sorsmozzanatok és a környező világ analogikus cseréjén alapuló leírás eljárásával él Kosztolányi a *Tréfa* című elbeszélésében is: „Sárgadinnyék héjai széttaposva hevertek a kisvárosi aszfalton, miket nyár óta nem takarítottak el, a pohos görögdinnyét megütötte a guta, szétpukkadt a hőséggtől, s hullája a kövezeten gőzölgött.” (232.) Ez a leírás a novella elején található, s egy majdan halálessel záruló eseménysor felvezetéséként funkcionál.

A harmadik esetben a *hó*-motívum jelentésváltozásainak köszönhetően jön létre metaforikusan szerveződő szüzsészerkezet. Az első idézetben a kertnek egy vitalitást, tisztaságot és derűt sugárzó leírását olvashatjuk, melyben ismételten megbizonyosodhatunk nemcsak Kosztolányi színek iránti vonzalmáról, hanem nyelvi-stílusbeli kifinomultságáról is: „Maga a kert zimankós, decemberi és februári napokon, mikor a gallyak roskadoztak a *hó* terhe alatt, nem volt ily vadregényes, mint most. Virágban állott a gyümölcsös. A bemeszelt barackfák, ringlófák, mandulafák fehérlettek a szirmok *hózi-*

vatarában, s a virágpihék egy fuvalomtól elkapva, mesebeli *hópehelyként* pilinkéltek alá a már nagy fűbe, pitypangok, pásztortáskák közé. Cseresznyefák görnyedeztek nászi ruhájukban, melyet bő, fehér szoknyaként terítettek terebélyes természetükre. Fiatal, áldott anyákhoz hasonlítottak.” (32.) Az elbeszélő ezután még egy bekezdés erejéig folytatja a pásztázást, majd perspektívát vált, és azonosulva Novák Antal nézőpontjával, a lányát, Hildát engedi megpillantanunk, aki épp hintázik. „Hol lebukott a kerítés alá, hol föl szállt, s fokozta az iramot, hogy még jobban érezze azt a kéjes viszketést, mely lábától agyvelejéig bizsereg. Egészen odaadta magát az örvénylő szédületnek.” (32.) Az olyan kifejezések, mint a „kéjes viszketés”, „bizsergés”, „örvénylő szédület” mind szervesen illeszkednek a virágzó gyümölcsös fehérben pompázó rajzának hangulatához; az újraolvasás folyamán az utolsó hasonlat („Fiatal, áldott anyákhoz hasonlítottak.”), külön jelentőséget kap azért, hogy a gyermeket váró Hilda személyével kerül analogikus kapcsolatba. Kosztolányi mindenre kiterjedő figyelmét és következetességét mutatja, hogy a lány testének sejtető leírásában szintén a fehér szín kap szerepet: „Egy pillanatra fölvilant térdéből egy fehér foltocska. Majd szép alakú lábikráján kifeszült a harisnya, szoborrá formálva a kecses húst.” (33.) A következő fejezetből megtudjuk, hogy Novák Antal egy alkalommal rajtakapta az egymásba karolt fiatalokat. Hilda (és Tibor) újra a hó-motívum szomszédságában említődik: „Februárban erősen havazott. Egy este Novák a fizikai szertárból jövet a hó fehér függönyén át megpillantott két árnyat, Hildát és Tibort, kik egymásba karoltak.” (44.) A harmadik leírás, melyben felbukkan a *hó* kifejezés, a regény utolsó előtti fejezetében olvasható, tehát immár a Novák Antal halála utáni időket idézi. A kerti jelenet kontrasztjaként hat, amennyiben az ifjúkori örömmel és a vágyakozás szabadságával (tavasz) szemben a felnőttlét korlátoltságát és unott fásultságát (tél) helyezi szembe: „Szibériai fehérség vette őket körül, az utakat eltorlaszolta a *hó*. Tibor korán feküdt. Hilda járt-kelt a kastélyban, olvasott hosszú estéken, de már nem zongorázott. Sok mindenbe belekezdett, sok mindent abba hagyott. Bársonyra égetett, horgolt, vízfestékekkel tájképet festett a tóparton, hová kivitte álványát. Még verseket is írt „Hangulatok” címen, melyek lányneve alatt megjelentek a megyei lapban.” (253.) Hilda szabadban festett tájképei, verseinek összefoglaló címe, de – a festészeti és irodalmi vonatkozások szomszédságának köszönhetően – még állhatatlansága, szüntelen változó kedélye²⁵ is az impresszionizmust juttatja eszünkbe. Az utolsó fejezetben olvasható aztán az a beszélgetés, melyben az előbbi, narrátor által bemutatott állapotok a szereplők szólama szintjén is megerősítést nyernek, mégpedig a hó-motívum irodalmi reminiscenciákat is megidéző metaforikájának köszönhetően. Hilda férje, Csajkás Tibor és Huszár Bandi közt folyik le az alábbi beszélgetés, mely azzal indul, hogy a fiatalkori barát és diáktárs Tibor halántékára mutat:

²⁵ Angyalosi Gergely mutat rá – idézve és szembesítve egymással Hevesy Iván, Ernst Mach és Németh Lajos gondolatait – arra, hogy az impresszionizmus az állandóval, a szilárdan rögzítettel szemben a valóság áramlásának, a pillanatnak, a tovatűnő hangulatnak a megragadását célozta meg. Ennek háttérben pedig a szubjektumnak egy olyan felfogása áll, mely az én határainak, azaz egy „szilárd és azonosítható individuum”-nak az elmosódásával szembesít bennünket. *Látni és írni...* 83. Mintha a hangulatainak és kedélyváltozásainak kiszolgáltatott Hilda ábrázolásában is ez nyerne kifejezést, s talán ezzel hozhatók összefüggésbe a szereplő megítélésében tapasztalható ellentmondások. Szemléletetésül csupán két, egymással merőben szemben álló véleményre hivatkoznék. Rónay György nyílt ellenszenvvel viseltetik a lány iránt, „hisztérikus, céda Hilda”-ként emlegeti, kinek ereiben halott anyja könnyelmű vére folyik (*A regény és az élet*). Bori Imre viszont „a XX. századi magyar regényirodalom egyik legvibrálóbb egyénisége”-ként jellemzi. Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Fórum 1986, 152.

„– Tiborkám – szólt csodálkozva –, hó.

– Tudom – mondta Tibor, megsimítva ritkuló, szőke haját. – Kopok – tette hozzá, mély közönnyel, hidegen.

– Múlik az idő – sóhajtott Bandi is, arra a sok nőre gondolva, ki körülvette, és elment. – Érzem. Nem vagyok már a régi.” (261.)

A párberszéd mondatai ezenkívül Petőfi („A tél dere már megüté fejemet”) és Villon („de hol van már a tavalyi hó”) egy-egy jól ismert verssorát is eszünkbe juttatják.

A felhozott három példa is igazolni látszik Szegedy-Maszák Mihálynak a kompozíció aprólékos kidolgozottságáról mondott értékelő szavait²⁶, de még inkább ide kívánczodik Devecseri Gábor megjegyzése: „A rövid versben minden szó mázsás terhet tart. Kosztolányi regényeinek varázsa, hogy a szavak a nagy bőségben sem vesznek el jelentőségüket. Tartják a terhet, minden szó nemcsak önmagát jelenti.”²⁷

Befejezésül tekintsünk vissza a megtett útra. A borítók keltette hangulati rokonság tapasztalatából, és e kép-és-szöveg viszony implikálta művészetközi megfelelések vizsgálatából indultunk ki. Így vetődött fel Kosztolányi és az impresszionizmus kapcsolatának a kérdése, s az ide vonatkozó szakirodalom szemlézése közben jutottunk el a festői hatásra való törekvés, a hangulat megragadását célzó markáns leírás elbeszélői eljárásához. Ez pedig az *Aranysárkány* szüzsészerkezetében, motívumstruktúrájában érvényesülő metaforizáló tendenciákra irányította rá a figyelmet; olyan összetevője ez a Kosztolányi-prózáknak, melyre nem egy értelmező rámutatott már, igaz, az elemzett regényt ebből a szempontból kevésbé vizsgálták. Ez a példa is mutatja, hogy olykor az olyan marginálisnak tekintett tényező is, mint a borító, az újraértés szempontjából produktívnak mondható irányba vagy mederbe terelheti az olvasó elemző tevékenységét, s akár irodalomtörténeti relevanciával is bíró prózapoétikai összefüggések felismeréséhez járulhat hozzá.

²⁶ „Viszonylag kevés alkotóelem sokféle bonyolítása: ez a gazdaságos szerkesztés emeli az *Aranysárkányt* legművészebb regényeink közé. Múlt és jövő egymásra vonatkoztatása az első mondatból az utolsóig ellenőrzése alatt tartja a szöveget, ezért kelti a mű rendkívül szigorú végigkomponáltság benyomását az olvasóban.” Szegedy-Maszák Mihály: *Idő, nézőpont és értékszerkezet az Aranysárkányban*. In: uő: „Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei. Budapest, Balassi 1995, 201.

²⁷ Devecseri Gábor: *Az élő Kosztolányi*. In: Réz Pál szerk.: *Tükörben. Kosztolányi Dezső*. Budapest, Századvég Kiadó 1993, 156.

Kovács Béla Lóránt

A börtön és a rab

Babits Mihály és Szabó Lőrinc

„Annyit mégse tudott csinálni, mint én.”

Szabó Lőrinc

Vannak költői életművek, amelyek jelentősége nem annyira saját esztétikai teljesítményükben mutatkozik meg, mint amennyire az általuk kifejtett irodalomtörténeti hatásban. Rimay János nagysága vélhetően Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelme* vagy Kölcsey Ferenc *Hymnusa* felől válik beláthatóvá. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nincs ezzel másként Babits Mihály írásművészete sem. Költészetének minősége sokkal inkább vitatható, mint jelentősége és kánoni helye. Ennek talán az lehet az oka, hogy az őt követő költők szinte mindegyike vitapozíciót foglal el vele szemben: az avantgárd Kassáktól kezdve a másodmodernségben alkotó József Attilán és Szabó Lőrincen át egész a posztmodern Kovács András Ferencig. Dolgozatom arra vállalkozik, hogy legalább részben megértse, miből fakad Babits költészetének provokatív jellege. Ehhez hatástörténetének teljes körű áttekintésére lenne szükség, ám ez a munka jelen keretek között nyilvánvalóan nem végezhető el. Még akkor sem, ha már számos részlete kidolgozott, például az avantgárdval folytatott vita Deréky Pál,¹ vagy a másodmodernséggel folytatott Kulcsár Szabó Ernő tanulmányai által.² Éppen ezért dolgozatomban csupán arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen hatással volt Babits költészetének némely vonása Szabó Lőrincre. Munkámban a „börtön” és a „rab” metaforák módosulásának története szolgál majd vezérfonalként. Tisztában vagyok vele, hogy ezek a szavak nem Babitstól származtak, és hogy használatuk köre tőle függetlenül is változott Szabó Lőrincnél vagy József Attilánál, és hogy másoknál mind a mai napig változik. Mégis foglalkoztat az a kérdés, hogy miként vált az „én” önmaga börtönéből – ahogy Babitsnál szerepel – a „másik” börtönévé – ahogy Szabó Lőrincnél.

A bölcséleti távlatok belátására is képes olvasók Babits költészete kapcsán gyakran vélekedtek úgy, hogy verseiben az a hegeli elgondolás nyer igazolást, amely szerint a lírai alkotások a legalkalmasabbak a szubjektum önmegnyilvánítására. Művei éppen ezért még akkor is monologikusak, ha megszólaltatásuk kizárólag egy dialógus keretein belül lehetséges, vagyis az én olyan önkifejezéseiként érthetőek, amelyek nem tartanak igényt semmiféle alteritásra. A költői hang és a szubjektum így elgondolt belsőeséges egysége kevés műben válik annyira transzparenssé, mint *A lírikus epilógiájában*. Babits eme korai programversét a következő strófa vezeti be: „Csak én bírok versemnek hőse lenni, / első s utolsó mindenik dalomban: / a mindenséget vágyom versbe venni, / de még tovább magamnál nem jutottam.” A lírikus a fenti belátásokat veszteséggé éli meg, ám igazságukat nem vitatja. Az ebből az alapállásból fakadó modalitás lesz azonban az oka annak, hogy a vers recepciója a magyar költészet történetében úgy alakul, ahogy. Az említett

¹ Deréky Pál: *Az esztétizmus és az avantgárd vitája a magyar irodalomban*, In: u. ö.: „Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi”, Debrecen, 1998. 34–64.

² Kulcsár Szabó Ernő: *Költészet és dialógus, A lírai művek befogadásának kérdéséhez*, In: u. ö.: *A megértés alakzatai*, Debrecen, 1998. 30–46.

veszteségtudat ugyanis nem elégszik meg a líra determináltságának belátásával, hanem reménytelennek tetsző kísérletet tesz annak meghaladására. A kísérlet elé baljós mottóként a vers a következő sorokat fűzi: „Bűvös körömből nincsen mód kitörni. / Csak nyílam szökhet rajta át: a vágy – / de jól tudom, vágyam sejtése csalja.” Az említett sorok mintha sorsszerűen írnák meg Szabó Lőrinc kísérlete számára a kudarcot, aki majd megpróbálja mestere versének metaforáit és a hozzájuk tapadó idealógiát újraszituálni, annak reményében, hogy ezáltal mód nyílik az alteritás költői megszólaltatására. Szabó Lőrinc azonban nem vall kudarcot, miáltal létrehozza azt a dialogikus versbeszédet, amelyik már a babitsi monologikusság bűvkörén túl mozog.

Babits versének beszélője saját helyzetét egy sokat idézett metafora kifejtésével világítja meg: „Vak dióként dióba zárva lenni / s törésre várni beh megundorodtam.” A megszerűen önmagába záródó (megismerő) szubjektum kartézianus képzele kétségtelesen kevés esélyt ad az alteritásnak.³ A költemény azonban nem elégszik meg egyetlen metaforával, hanem az ént szétosztja azok sokaságában. Különösen izgalmas az „Én maradok: magam számára börtön,” kijelentés, hiszen itt egyértelműen a vers alanyának a megoszlásával találkozunk. Az „én” és a „magam” különbsége a schilleri „Ich” és „Selbst” különbségére vezethető vissza, amelyről Rohonyi Zoltán nyomán tudjuk, hogy a magyar romantikában is jelentőséggel bírt.⁴ A vers alanyának megoszlása tehát látszólag feltöri azt a diót, amelyik olyan szigorúan zárul magába, ám Babits verse ezzel nem kerül kívül a hegeli paradigmán, hiszen Kulcsár Szabó Ernő nyomán tudjuk: „A beszéd megkettőződő – önmaga tárgyává és alanyává tett – szubjektuma Schillernél lényegében a líra elméletének azt a kiindulópontját is láthatóvá teszi, ahonnan nézve indokolttá vált empirikus és költői én, majd később pedig pragmatikai, grammatikai és retorikai én megkülönböztetése. Innen fogva a líra mindenestre annak a szubjektivitásnak lesz a fogalmi foglalatja, amely »az ideálisan önmagáért való, a külsőségből a belső létbe (Dasein) visszavonuló szellemnek a fogalma.«”⁵ A „börtön” metafora tehát a vers beszélőjének önmagától való elidegenülését teszi lehetővé, de ez még nem vezet az idegenség tapasztalatához. Ennek csupán később, Szabó Lőrincnél teremődik meg az esélye.

A lírikus epilógja még egy összebékítő dialektika jegyeit viseli magán, hiszen a fent elemzett sort a következő zárlat folytatja: „mert én vagyok az alany és a tárgy, / jaj, én vagyok az ómega s az alfa.” Az alany és a tárgy itt a megismerés és a szemlélet szubjektumát és objektumát jelöli, ahogy a görög betűk neve is allegorikus értelemben, a kezdetre és a végre utalva vannak jelen a szövegben. A mű igényére odahallgató ideologikus olvasás úgy kell, hogy vélje, a paralel mondatrészek a bennük szereplő két hármas szintézist (én, alany, tárgy; én, ómega, alfa) teremtik meg.⁶ Ennek csupán egy „értetlenkedő”, betű szerinti olvasás szegülhet ellen, amely érzékeli: az „én”-nel azonosított fogalmak egyike sem nevezhető ekvivalensnek vele, vagyis a vers grammatikai és poétikai összetettsége némileg feszültségben áll az ideológiával, s az utóbbi így hamis dialektikát ter-

³ Descartes persze lényegesen összetettebb képet alkotott a lélekről, mint amit napjainkban feltételezünk róla. (vö.: René Descartes: *A lélek szenvedélyei*, Szeged, 1994.)

⁴ Rohonyi Zoltán: *Az „én” és a „magam”, (A posztkriticitista tapasztalat és Katona József versköltete)*, Literatúra 1995/1, 92–102.

⁵ Kulcsár Szabó Ernő: i. m. 32.

⁶ Kezdet és vég összebékíthetlenségéről Paul de Man a Gauss-szemináriumokon hosszasan eltöprengett. (vö.: Paul de Man: *Time and History in Wordsworth*, In: u. ö.: *Romanticism and Contemporary Criticism*, 74–95.)

mel ki.⁷ Ez a betűhív olvasat éppenséggel az eleven nyelviségben föl nem oldódó individualitás tapasztalatát mutatja meg (hogy az „én” nem azonos az alannal és a tárggyal, vagyis a rá osztható grammatikai szerepekkel), illetve a jelölő anyagiságában föl nem olvadó individualitását (hogy az „én” nem azonos az ómegával és alfával, vagyis az őt jelölő betűkkel). Ezt a feszültséget a recepció jelentős része nem érzékelt. Talán csak Szabó Lőrinc volt az, aki komolyan vette a metaforákat, és miközben részben a babitsi idealógia foglya maradt, képes volt költői képei által olyan új poétikát kidolgozni, amely minduntalan ellenszegült annak, amit hordozott.

Szabó Lőrinc már a *Kalibánban* tematizálta fenntartásait Babits költészetével szemben, ám igazán hatékonyan csak a *Te meg a világ* versei voltak képesek – elsősorban újszerű poétikájuk révén – ellenszegülni a mester műveinek. Ez az ellenszegülés kezdetben még a hitetlenkedő példakövetés látszatát ölti magára az olyan versekben, mint amilyen a *Magány*. Ennek a szonettnek még a pragmatikai szituáltsága is kísértetiesen hasonlít *A lírikus epilógjához*, ráadásul mintha csak annak „dió” metaforáját írná tovább. Itt is egy önmagába zárt – a diónál némileg puhább, nem csonthéjas – gyümölcs megszemélyesítő és allegorikus monológjával van dolgunk. A következő sorral indul a vers: „Mint héj az almát, borít a magány,” és végül kiderül, ez a gyümölcs ugyanúgy burkának elvesztését kívánja, mint Babits diója: „Nap, föld, eső voltam, most alma, várok: / várom, hogy a halál kézbe vegyen / s lehámozza rólam az életet.” Az önmagába zárt személyiség panasza tehát ez az alkotás is. Az alteritáshoz fűződő viszony mégis másként tematizálódik Szabó Lőrincnél, mint Babitsnál: „Gyümölcs vagyok magamban, *idegenben*, / úgy vénülök, mintha kis életemben át kéne élnem az egész világot.” (kiem. tőlem, K. B. L.). Babits alkotása éppen a világ, illetve az idegenség megtapasztalhatatlanságát panaszolta el. Szabó Lőrincnél erről szó sincs, aminek legfőbb oka az, hogy mesterétől némileg eltérő idealógia jegyében gondolkodik a személyiségről. Babits a beszélő szubjektumot gondolta önmaga rabjának, Szabó Lőrinc azonban a *Te meg a világban* a lelket és a testet egymás rabjainak, és ezek kettősét vélte azonosítani az önmagába záródó babitsi szubjektummal.⁸

A „börtön” és a „rab” metaforák Babits nyomán végigvonulnak Szabó Lőrinc teljes költészetén. Kezdetben nyilvánvalóan test és lélek oppozíciójához kötődnek, ám azt nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy igazából melyik metafora melyik fogalomhoz rendelhető. Mindez állandóan változik. Azt gondolhatnánk, úgy logikus, hogy valamiféle térbeli képzetet követve a test a lélek börtöne, hiszen „fizikailag” ez keríti körbe a másikat. Szabó Lőrincnél van is példa erre, az *Egyetlenegy vagy* című versében például így ír: „Ez vagy, ez a test, mely / mint szent kerítés / őrizz örökké; / s értsd meg: csak egyszer! / csak most! csak itt! és / sehol soha többé!” A *Börtönök* című költemény is így kezdődik: „Mindig egy testben zárva lenni? / Mindig csak én? Soha se más?” Vannak ugyanakkor olyan alkotások, amelyek megcserélik ezt a viszonyt. A *test védekezik*ben a következő strófát olvashatjuk: „Bűn és rabság? De hát a rab / a bűnnél néha fontosabb! / Bűnös a test? Elhinni bűn! / Bűnös, mégis? Mít tudom én! / Talán a törvény az, nem én”. Itt éppenséggel a test zárul a lélek törvényének börtönébe. Hozzáfordul esdekelve a beszé-

⁷ Az idealógiának itt a de man-i meghatározását használom. („Amit idealógiának nevezünk, az éppen a nyelvi és a természetes valóság, referencia és fenomenalizmus egybemosása.” Paul de Man: *Ellenszegülés az elméletnek*, In: *Szöveg és interpretáció*, (szerk.: Bacsó Béla), Bp., é.n., 104.)

⁸ A bölcseletiesen képzett Baránszky-Jób László ezt értékelve írja Szabó Lőrinc lírájáról: „Analitikus Szabó Lőrinc lírájának struktúrája. Hiányzik belőle a szintézis.” (Baránszky-Jób László: *A józan költő*, In: u. ó.: *Élmény és gondolat*, Bp., 1978. 246.)

lő: „Ne üldözz, kértem sírva százszor / vádló, vádlott lelkemet”. Ez a vers tehát teljesen fölforgatja azokat a hagyományos képzeteket, amelyek a babitsi metaforákhoz tartozhat-
tak. Ennek azonban korántsem az az oka, hogy Szabó Lőrinc nem fogadja el a babitsi
ideológia belátásait. Sokkal inkább arról van itt szó, hogy komolyan veszi metaforáit, és
érezkeli, hogy azok szerint nem jöhet létre a mester által sugallt dialektika. Az én, a lélek
és a test *A lírikus epilógjában* valószínűleg az én, az alany és a tárgy mintájára békülne
össze. Szabó Lőrincnél ez nem lehetséges, lévén költőként érzékeli ezek összebékíthet-
lenségét.

Ez az összebékíthetlenség vezet például *A test védekezik*ben ahhoz az új poétikához,
amit dialogikus versbeszédnek nevezünk. Szabó Lőrinc költeménye teljesen eltérő prag-
matikai szituációban szólal meg, mint *A lírikus epilógja*. A beszélő itt egy önmagán belül
lévő másikhoz intézi szavait – „mit mondtál, örök hang, aki kérdez, / s kutatja, hogy az
ember mit miért tesz,” – párbeszédés helyzetben szituálva a verset, ez a párbeszéd azon-
ban nem személyek, hanem hangok között zajlik le. Hang és személyiség elválik tehát itt
egymástól – ami teljesen idegen a hegeli és a babitsi hagyományoktól is –, a személyiség
pedig eltérő hangok összjátékából rajzolódik ki. *A test védekezik*ben ráadásul egy hang-
hoz is különböző, egymással dialogikus viszonyban lévő szólamok tartoznak a követke-
ző helyen például: „Bűnös a test!” – első szólam, „Elhinni bűn!” – második, „Bűnös
mégis!” – az első vagy egy harmadik, „Mit tudom én!” – az első, a második vagy a
negyedik, „Talán a törvény az, nem én.” – bármelyik vagy egy sokadik. Érdeemes megfi-
gyelni mindeközben, hogy az én és a test miként kapcsolódik össze és válik szét a szöveg-
ben. Az itt tapasztalható teljesen eltérnek attól, mint amit Babitsnál láttunk. Ráadásul
korántsem egyedi jelenségről van itt szó, Kabdebó Lóránt, majd Kulcsár-Szabó Zoltán
elemzése ezt már *Az Egy álma*t vizsgálva gyönyörűen megmutatták.⁹ A már említett
Börtönök is magán viseli a dialogikusság nyomait: „Lelkem, mi van odaki? Vannak / más
napok, más rend, más egek!” Ezt a helyet követően pedig – amely egy hangon két szóla-
mot tesz hallhatóvá –, a következő, autoreflexív rész következik: „Agyamban, bent, mint
valami teremben, / száll a szó s visszajön megint”. A szólamok eme benső – de nem
bensőséges – összjátékát Babits költészete azért nem ismerhette, mert ideológiájának
túlereje ezek összebékítésén dolgozott. Szabó Lőrinc viszont a személyiségről a követke-
zőképpen gondolkodott: „gépész vagyok, aki saját / szerkezetének börtönében / vakon
tesz-vesz, és a sötétben / egyszer majd elrontja magát.”

Az irodalomtörténetileg meglehetősen terhelt, de Szabó Lőrincnél egyértelműen Ba-
bitsra utaló „börtön” metafora a *Te meg a világ* verseiben tehát többféle jelentéssel is
telítődik. Néhány költemény valamifajta szociológiai távlatot nyit meg a metafora által
és társadalomkritikai potenciálra tesz szert. A *Semmiért egészen* például így ír: „Mit bá-
nom én, hogy a modernnek / vagy a törvény mit követelnek; / bent maga ura, aki rab /
volt odakint, / és nem tud örülni, csak / a maga törvénye szerint”. A „törvény”, amely
„börtönbe” zárja az „én”-t, több versben is tematizálódik. A már elemzett *A test védeke-
zik* című költeményben is megjelenik ez a probléma. Ezekben az alkotásokban az én
integritása a törvény akaratával szemben képződik meg. Ez nem jelenti azonban, hogy
az így létrejövő én magyszerű jelenség lesz. A személyiség ezekben a versekben hangok és
szólamok sokaságából jön létre – eltérően a hegeli és babitsi mintától –, ám ez nem vezet

⁹ Kabdebó Lóránt: *A dialogikus poétikai paradigma nagy pillanata: Szabó Lőrinc személyiséglátomása*, (Te meg a világ), In: u. ő.: *A magyar költészet az én nyelvemen beszél*, Bp., 1996. 36–57.; Kulcsár-Szabó Zoltán: *Különbőség – Másként*, (Szabó Lőrinc: Az Egy álmai), In: u. ő.: *Az olvasás lehetőségei*, Bp., 1997. 53–71.

„széthangzásához”, mert van egy külső instancia, amely egybefogja azt. A „törvény” szavának éppen ezért pozitív hozadéka is van – minden negatív, tiltó jellege ellenére –, nevezetesen az, hogy valami ellenében, valami börtönében mégiscsak lehetővé teszi azt, hogy az én artikulálódjon. Az így létrejövő saját világot aztán újfajta bensőségességgel üdvözli a *Belül a koponyádon* és más versek. Eszerint a képlet szerint tehát az én egy társadalmi kötöttség – valamiféle idegenség – ellenében képes csak önmagává válni, így tehát bizonyos értelemben kívül kerül a babitsi problémán, miszerint az én nem képes túllépni önmagán: a vers beszélője éppen azért jut el önmagához, hogy érzékeli a mások által kijelölt határainak negativitását.

Vannak azonban a kötetben olyan alkotások, amelyek a „börtön” metaforát kimozdítják a már említett szociológiai távlatból, így például a *Börtönök* vagy *Az Egy álmai* című versek. Ezeknél a műveknél Babitshoz képest új szubjektumelméleti, végső soron pedig létbölcseleti horizontok nyílnak meg. Ezt a tapasztalatot *Az Egy álmai* a szökés metaforával teszi szemléletesebbé: „Szökünk is, lelkem, nyílik a zár, / az értelem szökik, / de magára festi gondosan / a látszat rácsait”. Az „én” részei között lejátszódó párbeszéd itt már nem teszi lehetővé, hogy azt egyetlen egységes alanyként gondoljuk el. Rabságban és egységben csupán a látszat tartja még, vagy az sem. Részben erre utal a háló metafora is, amely biblikus kontextusokat idéz meg: miként József Attila *Háló* című versében, itt is a lélekhalászat eszköze. Belőle a hal, a lélek tűnik el, lévén az immár a kint/bent oppozícióban megragadhatatlan lesz („Hol járt, ki látta a halat, / hogyha a háló megmaradt / sértetlenül.”). Ez vezet aztán – Paul de Man és Kulcsár-Szabó Zoltán kifejezésével élve – az „én” radikális olvashatatlanságához a következő részben: „Ketten vagyunk, én és a világ, / ketrebben a rab, / mint neki ő, magamnak én / vagyok a fontosabb”. Itt én és világ között hasonló viszony jön létre, mint amit korábban láthatunk test és lélek között – mindkettő lehet a másik börtöne, ráadásul az adott helyen nehezen eldönthető, hogy éppen melyik kié. Az „én” radikális olvashatatlansága persze itt már nem csupán szubjektumelméleti szempontból érdekes, bölcseleti hozadéka is vannak. Poétikai érveket hoz egyfajta szolipszista eszmerendszer számára. Fontos azonban itt megjegyeznünk, hogy habár Szabó Lőrinc költészete ezekben a versekben tudatában van saját filozófiai távlatainak, ezek a távlatok poétikájának és az ebből fakadó esztétikai hatásnak köszönhetik meggyőző erejüket, nem pedig valamiféle szigorú érvvezetésnek, miként Babitsnál. Szabó Lőrinc versének gondolatmenete meggyőző erejét az egyes szöveghelyek esztétikai hatásából meríti.

Igaz ez a *Szentjánosbogár* című versre is, amely pedig tankölteményszerűen foglalja össze a fent leírtakat. A világ és az én között létesülő kölcsönviszony itt is a „börtön” metaforával lesz leírható: a fényhez szólva – ami képletesen a felvilágosult értelemre is utalhat a szövegben – így beszél a lélek: „akár / te vagy az uram, akár a homály, / tehetetlen agyam valami hit / zsákmánya marad: ott lesz rab, vagy itt”. A fény, ami világot hoz létre egy adott térben – világol –, vagy az azon túllévő homály Szabó Lőrinc szerint rabságba zár. A kötet beszélője úgy vélheti, ez a rabság nagyon hasonló Babitséhoz. Ez is a költőelődéhez hasonló szolipszizmus nyomait viseli magán, ám mégis radikálisan különbözik attól. Az én és világ fölcserélhetősége itt kölcsönös egymásbazartságot jelent, a rabság egy különös formáját, ami nem teszi lehetővé az alteritás tapasztalatát. Még ennél is fontosabbnak látszik azonban az, hogy ez a sajátos szolipszizmus nem dialektikus, vagyis nem én és világ összebékítésén alapul. Szemben Babitscsal Szabó Lőrinc azért nem tud Hegel jó tanítványa lenni, mert ízig-vérig költő. Értzi a nyelv figuratív jellegét és azt a performatív erőt, ami a dialektikus gondolkodás egyes elemeit létesíti és

elkülöníti egymástól a vak ideológia összebékítő szándékai ellenére is. Babits ezt nem érzékeli, pedig egy helyen ő is rátalál a „börtön” és a „rab” metaforák új lehetőségeire.

Az „én”, a „börtön” és a „rab” metaforák kapcsolódásainak szövevényes lehetőségeiből Babits *Bólyai* című versében sejtett meg valamit, ám mielőtt ezekről szólnék, rövid kitérőt szeretnék tenni. Néhány elejtett megjegyzéssel már utaltam arra, hogy Babits költészete meglehetősen ideologikus. Művei gyakran morális, politikai vagy bölcséleti kérdések szolgálatába szegődnek, csupán ritkán szegül ezeknek ellen egy-egy verse poétikai vagy esztétikai okokból. Nem független ettől, hogy a *Bólyai* című vers úgy ábrázolja hősét – a mottóként választott, szállóigévé lett mondás nyomán („Semmiből egy új, más világot teremtettem.”) –, mint Isten riválisát. Eszerint az euklideszi geometria az isteni rendet képezné le, míg a Bólyai-féle ennek a rendnek szegülne ellen. A magyar tudós azonban Kant nyomán jól tudta *A tiszta ész kritikájából*, hogy a tér és az idő *a priori* kategóriák, vagyis a szemlélet és nem a tapasztalat oldalán állnak.¹⁰ Euklidész nem tapasztalataiból vezette le geometriáját, hanem néhány axiómából.¹¹ Ezen axiómák megváltoztatásával jött létre a magyar matematikus forradalmian új rendszere. Nem a világ isteni törvényeit változtatta tehát meg, hanem annak kogníciós szabályait. Babits szerint azonban „Isten elménket bezárta a térbe. / Szegény elménk a térben rab maradt”, de jött Bólyai, aki megszökött a rabságból, hogy csak nevésszen Euklidészen. Valójában Bólyai nem nevetett az ókori gondolkodón, mert tudta, nem szüntette meg elődje munkájának érvényességét, de még csak kívül sem került bűvkörén, hanem kiegészítette, új irányba bővítette a matematika eme ágának lehetőségeit. Istennel más okból rivalizált: világteremtő-képessége geometriájának új szabályaiból – mondjuk így, nyelvtanából – fakadt. Babits tehát elvétí Bólyai jelentőségét, de nem költői, hanem ideológiai okokból. Nem érti Kantot. Ez pedig művészi teljesítményén túl ideológusi nagyságát is megkérdőjelezi.

Babits verse ugyanakkor a „börtön” és a „rab” metaforák alkalmazásával mintha megteremtené a lehetőségét annak, hogy a szöveg alanyát Szabó Lőrincchez hasonlóan újraszituálja. A saját elméjének börtönéből megszököő rab-lélek még akár a *Te meg a világ* képzetkörét idézheti, ám csupán ez utalhat a későbbi művekre. Babitsnál a metaforáknak nincs olyan dinamikus erejük, mint Szabó Lőrincnél. A vers végig egyetlen hangon szól, és ez is egyetlen szólamot tesz hozzáférhetővé, ráadásul a jól meghatározott pragmatikai szituáció egy jól meghatározott retorikai konstrukciót tesz hozzáférhetővé a versben. Eszerint a beszélő egy tisztán átlátható térbeli helyzeten belül határozza meg pozícióját, illetve Euklidészt, meg a hozzá hasonló többi emberét. Így az, aki az isteni teremtés keretein belül marad, az rab, miként kezdetben ő is az volt, ám aki kívül kerül ezeken a kereteken, az immár szabad. Ez a világos elgondolás a már ismertetett és meglehetősen elhibázott ideológiai konstrukció műve, amely még hibásan is szigorú és unalmas keretek között rengezi el a metaforákat, amelyeknek esélyük sincs saját szabályaik szerint újrendeződni. A *Bólyai* című vers anélkül használja azokat a szavakat, mint amelyeket később Szabó Lőrinc, hogy a bennük megmutatkozó energiák potencialitását kihasználja.

A modernség második hullámának megjelenése azután mintha visszahatna Babits költészetére is. A *Mint forró csontok a máglyán* vagy a *Csak posta voltál* című versek úgy tűnik, hogy megmutatnak valamit az új szubjektumelméleti belátásokból. A kritika egy

¹⁰ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*, Bp., 1913. 49–54.

¹¹ Euklidész: *Elemek*, Bp., 1983.

jelentős része azonban – Kulcsár Szabó Ernő szavaival szólva – úgy vélekedik, hogy „az én destabilizációja csupán a téma szintjén mutatkozik meg, nem vált még nyelvi magatartássá”.¹² Mi tagadás, a *Mint forró csontok a máglyán* kétségtelenül azt a monologikus versbeszédet viszi színre, mint *A lírikus epilógja*. A „Nem az énekes szüli a dalt: / a dal szüli énekesét” mondat nem érinti a vers szubjektumának és az azt létesítő hangnak a viszonyát. A főnixként megújuló énekes annak az állandóan visszatérő tűznek lesz a terméke, amelyik az őt életrehívó hang allegorikus megjelenése lehet a versben. Ez a tűz a belőle való állandó újjászületésben is biztosítja az énekes integritását, ahogy a főnix is önmaga marad minden újbóli megjelenésekor. Vélhetően a téma szintjén sincs tehát igazi megújulás Babitsnál, csupán a már adott költői programon belüli elmozdulások figyelhetők meg benne. Hang és identitás kérdését azonban mintha egyes kései verseiben Babits poétikája mégis újragondolhatóvá tenné. Koós István egy tanulmányában meggyőzően érvel amellett, hogy a *Gondok kereplője* című versben az énekes madár dalának és a gondok kereplőjének interferáló hangja a vers alanyának pozícionálhatatlanságát okozza.¹³ Hang és identitás ilyesféle megosztása azonban csupán zárványként jelentkezik Babits kései költészetében, amit a modernség második hullámának hatásaként értékelhetünk.

A harmincas évek végén azután Szabó Lőrinc mintha újraértékelte volna elődjéhez fűződő viszonyát. A *Harc az ünnepért* kötetet neki dedikálja a következő szavakkal: „Első mesterem, Babits Mihály emlékének.” A versgyűjtemény valóban magán viseli a mester emlékezetét. Az *Én* című szöveg mintha átmenetet képezne a korai Babits és a *Te meg a világ* Szabó Lőrinc között. Poétikája és metaforikája *A lírikus epilógját* idézi, csupán néhány részlete mutat a későbbi fejlemények irányába. A monologikus versbeszéd itt így tematizálja önmagát: „Mintha vas függönyök / ereszkedtek volna körém, / rab vagyok a titkok között, / melyeket úgy hívnak, hogy: Én.” Az önmaga fogságából kitörni képtelen lírikus leírása aztán egy másik strófában ismét megjelenik: „Mi lehet odakint?! / Csak börtönöm magánya kong. / Úgy ugrálhatok benne, mint / gumicellában a bolond.” A szubjektumelméleti belátások ilyesfajta restaurálása pedig szükségszerűen kihat Szabó Lőrinc költészetének más területeire is. Mint említettük, a „börtön” és a „rab” metaforák létbölcseleti aspektusán túl van egy szociológiai, társadalomkritikai távlat is. Ez a távlat az *Én és ti, többiek* című versben némiképpen eltérően formálódik, mint a *Semmiért egészen* vagy a *Belül a koponyádon* című alkotásokban. A másoktól determinált, de azoktól elkülönülni vágyó, önmaga számára törvényt szabó én itt már nincs jelen. Az alteritás tapasztalata hirtelen elérhetetlen vágyalom lesz ebben a versben: „mert miért keressük / mindig egymást, mindig a másikat / s mindenkivel a közös gondolat / édes otthonát, ha zárva marad / testünk börtöne, és benne a mag, / magányos lelkünk, mely ős-sötét / burkát soha más föl nem nyitja-tárja, / mint a halálon- s testen-túli vég / romboló és rejtelmes kémiaja?”

Szabó Lőrinc említett versei feledhető teljesítményt nyújtanak. Valójában az egész kötetben egyetlen olyan költemény akad, amely a Babits-hatástörténet említett ágát ha nem is túl magas fokon, de némi hatékonysággal alakítja: a *Reggeltől estelig* kilencedik darabjára gondolok, amely a *Rabok* címet viseli. Ez a vers is *A lírikus epilógjának* a kom-

¹² Kulcsár Szabó Ernő: *A kettévált modernség nyomában*, In: „de nem felelnek, úgy felelnek”, *A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, Pécs, 1992. 44.

¹³ Koós István: *Szubjektum és nyelv a kései Babits poétikájában*, *Irodalomtudomány* 2001/1–2., 102–1124.

mentárja, méghozzá a következő helyé: „Bűvös körömből nincs mód kitörni. / Csak nyílam szökhet rajta át: a vágy – / de jól tudom, vágyam sejtése csalfa”. Az idézett képet Szabó Lőrinc ebben a meglehetősen didaktikus művében globális látomássá növeli. Ez a látomás nagyon hasonlatos József Attila *Eszméletének* vagy a *Költőnk és kora* című versének bizonyos helyeihez, hasonló determináltságról is panaszkodnak, mint a fiatalon meghalt pályatárs művei. (Csupán a szükséges filológiai vizsgálatok hiánya miatt nem mondom ki, bár sejtem, hogy a Babits-hatástörténet egy hasonló irányú ágával találkozhatunk József Attilánál is.) A vágy ökonómiájának működését elemző *Rabság* azonban nem termel ki olyan poétikai megoldásokat, mint a *Te meg a világ* versei. Valójában Szabó Lőrinc életművén belül túl sok hasonló pillanatra már nem is kerül sor. A *Valami szép* is csupán megidézi az egykor történeteket – a dialogikus versbeszéd poétikai hozadéka nélkül –: „Szétszállni, mint a gondolat! / Egyre jobban szorít a régi / rabság: mindig egy testben élni, / egy tér, szám, idő, egy anyag?” Talán csak egy kötet van még az életműben, amely a babitsi metaforáknak új értelmet tud adni, ez pedig *A huszonhatodik év*.

Szabó Lőrinc poétikájában *A huszonhatodik év* jelentős változást hoz. A dialogikus versbeszéd fenntarthatóságával kapcsolatos kétségek a szeretett másik elvesztése miatt a gyász tapasztalata által felerősödik. Ezekben a versekben a különböző hangok és szövegek sokaságában széthangzó én saját pozícióját képtelen megtalálni a másik kontrollinstanciája nélkül. A dialogicitás egy szerelmi dialógus megbomlásában véget érni látszik. Ez pedig a vizsgált babitsi metaforák hatástörténetében is változást jelent. *A lírikus epilógjában* az én önmaga börtöne volt. Ez nem változott a *Te meg a világban* sem, csak éppen az én fogalma vált lényegesen komplexebbé, mint amilyen az korábban volt. *A huszonhatodik évben* viszont az én a másik börtönévé válik, és fordítva, a másik lesz az én börtöne. A kedves halálakor ez utóbbi gondolat fogalmazódik meg a „kell énnekem még sírodba csukódnom” és a „mint akit ólom / húz le, sírodba, magamba csukódom” sorokban. Nem csak a sír lehet azonban az én vagy a másik börtöne, lévén a metafora több versben újra felbukkan, új kontextusokban új értelmet nyerve. Ezek közül a versek közül is különösen fontosnak tűnik a *Két halántékom között*. Ez a szonett számos Szabó Lőrinc által gyakran használt szóképet gyűjt magába úgy, hogy találkozásuk rendkívül sikeresen erősíti föl mindegyik esztétikai hatását.

A Két halántékom között megrázó erejű költemény. A másik „csillagának” elvesztését úgy próbálja meg kommunikálhatóvá tenni, hogy egy asztrológiai allegóriában teszi elgondolhatóvá. Miként a *Csodálatos-rémületes* című versben, a lélek távcsövének tükre itt is megőrzi a másik képét, de azáltal, hogy fogságba ejti, még nem képes életben tartani. Sőt, a tükör valójában méginkább megfoszt az eleven léttől, mint az a halál, ami legalább az emléket meghagyja („Agyonlőheted előttem magad, / kihullsz belőlem, mint a pillanat, / kihullsz, nyomtalan, üresen, bután, / mint az öröklétekből a földi árny.” [*A tükör vallomása*]). A tükrök csapdájába esett kép éppen ezért úgy őriz meg, hogy nem őriz meg semmit. Az egykor volt létező és képe között olyan feloldhatatlan ellentmondás és olyan hatalmas távolság képződik meg, amelynek fenséges nagyságából csupán a világűr sejtethet meg valamit: „itt vagy két halántékom között – / s messzebb, mint fényévtengerek mögött / a Véga s a Nagy Androméda-Köd”. A vers egy paradox tapasztalatot egy kiazmus által visz színre: a belső, kicsiny világ nagyobb távolságot nyit meg magában, mint a külső, elvileg végtelenül tág tér. Ez a fölfoghatatlan ellentmondás – ami egyszerre képi és fogalmi – megrázó tapasztalat lehetőségét sejteti meg, vitathatatlan esztétikai hatása pedig kiemelkedő jelentőségű alkotássá teszi a verset. Az egész Szabó

Lőrinc-életművön, sőt a Babits-recepción belül is különleges helyet foglal el ez a szöveg, mert esztétikai hatása képes a „börtön” és a „rab” metaforák értelmét új árnyalatokkal gazdagítani.

Dolgozatomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen hatással volt Babits költészete Szabó Lőrincére. Kimerítően nyilván nem tárhattam föl a két életmű között kibontakozó párbeszéd minden részletét, de a „börtön” és a „rab” metaforák folyamatos rekontextualizációjának vizsgálata során néhány fontos észrevételt tehetünk. Babits korai költészetében hang és szubjektum szoros összetartozása az „én”-t önmaga börtönébe zárta. Szabó Lőrinc költészete ennek a hagyománynak a meghaladására törekedett. Hang és szubjektum elválasztásával olyan dialogikus költészetet teremtett, amely képes volt a babitsi metaforákat új jelentéssel megtölteni. Az „én” a *Te meg a világ* és az azt követő legtöbb kötetben börtönbe zárul, de a metaforák új jelentésköre fölforgatja a babitsi örökség legtöbb elemét. Szabó Lőrinc művészete képessé vált szabadság és rabság fogalmainak átértelmezésére és ettől nem függetlenül egy sajátos szolipszista bölcséleti álláspont kidolgozására. Szabó Lőrinc poétikájának néhány sajátossága aztán – igaz csak szórványosan – visszahatott Babits írásművészetére is, mint azt korábban a *Gondok ke-replője* kapcsán már megfigyelték. Az ifjabb költő írásművészetének alakulása végül az ötvenes években az említett metaforák újbóli áthelyezésével a korábbi szubjektumelméleti belátásokat ismételten fölforgatta. *A huszonhatodik év* verseiben az „én” a „másik”, a „másik” pedig az „én” börtöne lesz, ami Szabó Lőrincnél lényegében dialogikusság és alteritás viszonyának újragondolására utal. Babits meghatározó jelentőséggel bírt tehát a másodmodernség egész alakulástörténetében, hiszen metaforái és a hozzá kapcsolódó ideológiai hozadékok minduntalan megőrződtek és átalakultak az évek során át. A vele folytatott vita az arra érdemeseket képessé tette arra, hogy a mesterén túlmutató költői pályákat járjanak be.

Szőllősi Géza: Pálfi György *Taxidermia* című filmjének látványterve I. (diplomamunka)
Magyar Formatervezési Tanács díja (2004, 240×240 mm);
megrendelő: Magyar Iparművészeti Egyetem; kivitelező: DPT Digitális Nyomda

Körmendi Lajos

A költő, akinek a párnája is tövisből volt

A magyar parasztság alkotóerejét érezhetjük ki a szebbnél szebb népdalokból, a kivételes képességek megnyilatkozását láthatjuk a népművészeti, népi iparművészeti termékekben, a nyelvi formáló-erő működését élvezhetjük a népmesékben, a népköltészetben.

Aztán, amikor a kezünkbe kerülnek egy napszámos ember versei, elcsodálkozunk: lám, a társadalom legszegényebb rétegéből milyen gyönyörű üzeneteket küldözget egy nehezen élő parasztköltő!

És milyen fájdalmasakat!

1.

Én Szűcs Sándor révén ismertem meg a Sárrét költőjét, Nagy Imrét. Sándor bácsi akkor már nem volt a karcagi múzeum igazgatója. Időnként felkerestem őt Biharnagybajomban, s beszélgettünk. Az egyik ilyen alkalommal említette, hogy nem olyan régen megjelent egy kötet a sárréti szegények költőjétől. Ennyit mondott. De ahogyan mondta, abból érezni lehetett, hogy fontosnak érezheti ezt a kiadványt. Még aznap megvettem a könyvet, s olvasni kezdtem. Megfogtak azok a versek.

Amikor a *Tücsök a máglyán* végére értem, töprengtem. Ha ez a költő más utat választ, nem marad Sárrétudvariban, hanem néhány népi íróhoz hasonlóan a fővárosba megy, fényesebb pályát futhatott volna be? Még az is lehet, hogy ma Sinka mellett említenénk a nevét?

Ki tudja?

A kérdés azonban költői, mivel szerzőnk nem ment el, maradt szülőfalujában. A nyomorban. A túlélés volt a gondja, nem az irodalom.

Sokat szenvedett költő volt Nagy Imre, aki Sárrétudvariban született 1896. október 23-án. Nem élt túl sokáig: 1942. december 6-án már a holtak deresén feküdt, s itt hagyta ezt az árnyékvilágot.

A két dátum közé csak a szenvedésből fért nagyon sok.

Hat osztályt járt, napszámosként kereste kenyerét, verseit, cikkeit a munka szüneteiben vagy éjszaka írta. Lírai életműve a szociográfia pontosságával, sok helyen nagy költői erővel dokumentálja az alul lévők életét, fojtott indulatait, vágyait.

Írásai 1927-től kezdve megjelentek a Magyar Falu, a Kelet Népe, a Híd, a Válasz, a Szabad Szó hasábjain és más fórumokon. Egyik cikke miatt elítélték két év börtönre, de nem ülte le. Ekkor már nagyon beteg volt, s hamarosan meg is halt.

Életműve kevés papírra ráfér. Könyvei: *Holtak derese* (versek, 1940); *Összegyűjtött versek* (bevezette Veres Péter, 1943); *Álmatlan éj* (válogatott versek, 1958); *Tücsök a máglyán* (válogatott versek és próza, 1971, 1976, 1986); *Percnyi tavasz* (Debrecen, 2002).

2.

Nagy Imre, vagy ahogy a falujában mindenki ismerte és ismeri, Költő Nagy Imre verseit olvasva az ember előbb-utóbb kíváncsi lesz egész kisvilágára, a tájra, a településre, Sárrétudvarira, és az ott élő emberekre is.

A község a nevében ma is őrzi történelmi jellegét: olyan emberek lakták, akik szolgálattal tartoztak az udvarnak, a királynak vagy a főuraknak. A falu nevét először a Várad Regestrum említi. Udvari előbb a Zovárd nemzetségé, majd a várad püspök birtokába került. A tatárjárás után a Bessenyeiek sikertelenül próbálták megszerezni a falut. A lakosság a tizenhatodik században tért át a református hitre. A hódoltság korában adózott a töröknek, de hamarosan az erdélyi fejedelem birtoka lett. A lakosság nagyon sokat szenvedett a pogány időkben, sőt a török elleni felszabadító háború során is. A tizennyolcadik században ismét a várad püspök a község földesura.

Még a tizenkilencedik század végén is a kicsi, tornácos, nádfedele, nádból készült kerítésű házak határozhatták meg a faluképet, amik közül még bizonyára rengeteg állt Költő Nagy Imre idejében is.

A közeli Püspökladány, Báránd, Szerep vagy Biharnagybajom határa is ugyanolyan vizes, mocsaras, náddal és más vízinövényekkel borított terület lehetett, mint a Sárrét-udvarihoz tartozó határrész. Búvóhelynek számított ez az ellenség számára kiismerhetetlen nádregeteg és veszélyes ingovány a tatár vagy a török pusztítása idején. Rengeteg hal, vízimadár és sok-sok emlősállat lelt itt ideális élőhelyre, egyúttal táplálékul is szolgálva a lakosoknak.

Szép irodalma van a régi, folyószabályozás előtti Sárrét életének, elég talán Szűcs Sándor legalább annyira néprajzi, mint irodalmi (és legalább annyira irodalmi, mint néprajzi) munkáira gondolnunk.

Időnként Költő Nagy Imre is megidézi a táj régi arcát, több versében például éppen a nagyapja ürügyén. A nád árnyékában üldögélő, pipázgató öregapjé volt az őt körülvevő sok-sok természeti kincs, a szél, a hal, a növények, az egész mocsár. „Úgy ült a nádkéve árnyán, mint egy mesebeli király” – írja a tollforgató unoka. Akkoriban még a mocsár eltartotta az ott élőket, Szűcs Sándor is leírta, milyen sokan „élelmeskedtek” a rétben. Ilyen rétes ember lehetett a vers szerint a poéta nagyapja is, akinek „Volt dohánya, hala bőven”, így aztán „Nem álmodott, csak pipázott, / s szállt füstje a Sárrét felett, / és nagyapám szépnek látta / a mocsarat, az életet”.

A táj faunájából Költő Nagy Imre sok, általában (és a verseiben) negatív hangulati, érzelmi töltést hordozó állat nevét említi. Ilyen például a pók: „pók mászik kaszámon, / s ördögszékér hajt rám” (*Fekete kalászosok talaján*). Ugyanebben a versben a hörcsög az elvetett magot lopkodja, a költő fölött elszállt varjak pedig átkozottak. Igen sokszor szövi bele versei szövegébe a patkány által okozott borzadást, iszonyatot. Többször ír a nem éppen a derűt sugárzó denevérről, molypillékről, legyekről.

Amint a most említett verseknek a hangulata is sejteti, vége szakadt ennek a régi, idillikus vízi világnak.

3.

A nagyapa „Nem gondolta, nem álmodta, / hogy halál jön majd a tóra, / hogy a hal és a víz helyén / tanyát üt a hörcsög, róka” (*Nagyapám a nád árnyán*). Szabályozták a Tiszát, az Alföld vízfolyásait, a földekről elvezették a vizet, s egy egészen más világon kellett megélnie Költő Nagy Imrének, de előtte már az apjának is.

Még a tárgyak is új életet kezdtek élni a folyószabályozás után: „Ladik volt, míg élt a Sárrét / – nagyapám megrakta hallal, / s meghívta halpaprikásra / a kondást is, és boldogan / merengtek a csillagokkal”.

A következő sorban megtudjuk, milyen szerepet tölt be újabban az egykori ladik:

„Most a holtak derese lett” (*Holtak derese*). Vagyis ravataként szolgált. Micsoda kép!

Az ő világuk már a lecsapolt Sárrét, ahol földbirtokok vannak, sok a nincstelen ember, akikben időnként talán még fölhorgad a régi, nádrengetegben bolyongó ősök büszkesége.

Rájuk emlékezteti az olvasót az a komondor, amelyik a kastélyban „...üvölt az égre, / s hangja a csillagokra rontott, / a kastély új őrzője lázong, / nem szokta még a koloncot”. Mintha emberről beszélne itt a költő, aki „szabadságát siratja”, s akinek a sorsa kísértetiesen hasonlít a versbéli komondoréhoz: „kóbor eb volt, fiók nyúllal élt, / s most a kastély koloncos rabja” (*A kastély új őrzője*).

A lecsapolt, feltört Sárrét már nyomokban sem emlékeztet a nagypapa idilli vízi világára, inkább magára a pokolra hasonlít. A költő versei szerint a nap tüzeben aszalódik a vidék: „...aszályt álmodik a puszta / a nyár tüzes szárnya alatt” (*Hajnalban az Őrhalmon*). Itt a nyár „semmit se adó” (*Kútgém árnyán*). A szerzőre „örülten tüzel” a nap, mert „...fent a napnak udvara terül, – / mintha valahol hodály égne” (*A mezőn*). Mind egy, hogy Bihar, Sárrét vagy Nagykunság, mind fölött a nyári nap kohója izzik, s ettől szenved Sárrétudvari nincstelen népe is: „Az én falumban nagy a hőség, / a kánikula mindent elemészt”.

Nehéz itt az élet: „Embertelen, s forró az utca, / kertekben a rózsák megégtek” (*Falum hősége*). Ember, állat, növény, föld szenved a tomboló kánikulát, de még a tárgyak is, hiszen a költő leírja egy szekérről, hogy „Szertehull ha soká tart még / az aszályos, bús magyar nyár” (*Magyar sors*). A beteges, gyenge költő talán még a többi napszámosnál is jobban megsínyli a szélsőséges hőséget: „Emésztő tűz hull rám a Naphól, / s elszárad bennem a vér, a zsír” (*Emésztő tűzben*).

4.

Pontos képet rajzolt Sárrétudvariról, a szülőfalujáról is. A „mécsvilágú” településen, ahol „A csillagok széthullt parazsak” (*Darvak a falum felett*), a „kuvikmorajos utcákon” (*Éjféli csillag*) többnyire kis házak állhattak.

Költő Nagy Imre következetesen használja a viskó szót a saját és a hozzá hasonló szegény emberek lakhelyére: „roskadt viskók árnyain járok” – írja. Néhány sorral lejjebb pedig már azt is közli, talán a késői utódok kedvéért, akik már nem ismerik az ilyen lakhelyet, hogy ezek a viskók sötétek: „Lépkedek a pocsolják partján, / panaszt tenni megyek a Naphoz, / hogy nincs fény a vályogviskókban, – / és elhívom minden ablakhoz” (*Az álmok fakírja a Nap előtt*).

Egy másik versében már arról ír, hogy „elátkozott viskók csöndjében / a mécs lángja bús sorsot lobog” (*Árny a viskó falán*). Valóban bús sors volt az övé, akár a többi nincstelené, minden szegényé. Tehát szinte az egész Sárrétudvarié. A költő megrázó két sorral fejezi ki közös sorsukat: a faluban „viskó viskótól kér, s kap kölcsön / sót, kenyeret, ecetet, borsot” (*Az én utcám*). Ezekben a házacskákban „Tízen is köhögnek egyszerre, / s egész éjszaka hangos a ház. / A belopódzó holdsugáron / a halál csontkeze citeráz”.

A nyomor, az elégtelen táplálkozás sokféle betegségnek melegágya, így többek között a tüdőbajnak is, ettől véres itt a fal, így hát „tavaszra a kis sárviskóból / kripta lesz...” (*Tízen is...*). Ezen a vidéken csupa „...dült arcú béres” (*Zűrzarvar*) él.

A költő egy szekeret jelképpé emel: „Egy rossz szekér, két rossz gebe / s a kerék de búsán fordul – / mentse Isten a pogányt is / ettől a bús magyar sorstul” (*Magyar sors*).

Ezen a vidéken, a versek tanúsága szerint, „...szipolyok / szívják a búza édes tejét”

(*Érő vetés előtt*), az emberek szeme éhségudvaros, kővé válik az átok. A virágokat „kotupor lepi” a tücskös, daltalan pusztaságban, a föld sziksós, mely fölött „Zsiványos kedvű őszi szelek” kószálnak, s nem kétséges, hogy a „szolgaság földjén átok élni” (*Szomorú fa árnyán*).

Többször visszatér nála egy szép kép: „...egyszer a pacsirta leszáll / dalolni az eke-szarvára” (*A béres kára*). Úgy érzem, a poéta lírai önarcképe ez. Vágyainak költői felszárnyaltatását is a pacsirtára bízta álmában: „...kezem felnyúl / az égre s pacsirtát ereszt el, / hogy csillagok közt rakjon fészket, / s onnan szálljon le minden reggel” (*Vallomás*). A szerzőnek azonban nincsenek illúziói. A pacsirtát némelyik versében elvágott lábakkal, máshol elmetszett szárnyakkal, netán holtan ábrázolja, s ez arra figyelmeztet minket, hogy meglehetősen komoran látta saját sorsát, jövőjét is.

5.

Költő Nagy Imre életkörülményeiről a *Tücsök a máglyán* című kötet előszavában Pintér József leírja személyes élményét: „Esteledett már, mire bekopogtam hozzá. Körülnéztem a gyér lámpavilágnál a kemencés kis szobában. Egy sublód, asztal, egy karos fapad, két ágy: ez volt a berendezés. Itt élt Nagy Imre szülőstül, feleségestül, három saját és két lelences gyerekkel”.

Itt született (a lánya, Nagy Róza szerint) nagyon szegény családban. Az édesanyját korán elveszítette. Igen hamar munkára fogták, úgyszólván csak néhány osztályt végzett az iskolában. Az iskolai könyveit elolvasta, s megkérdezte a tanítótól, hogy melyik részéből feleljen, meséli a lánya, arra utalva ezzel, hogy édesapja képességeivel egyáltalán nem volt baj.

Püspökladányból hozott magának feleséget: Rácz Zsófiát vette el 1928. január 2-án. A lánya, Róza, és kisebbik fia, Ferenc visszaemlékezése szerint is a nagyszüeleikkel laktak.

A ház ma a Zrínyi utca 20. szám alatt található, rajta a Sárrétudvari Községi Tanács és a Bihari Múzeum jóvoltából 1976 óta emléktábla hirdeti, hogy „E házban született 1896. október 23-án Költő Nagy Imre, a sárréti szegényparasztság életének hűségese krónikása”.

– Szegény édesapám alacsony, törékeny, gyenge fizikumú, rövidlátó ember volt, én hasonlítok hozzá – mondja Nagy Róza. – Kisfiú korában még a karja is eltört, ez is gyengítette. Napszámba járt, édesanyám pedig varrogatott, ebből éltek.

Jól emlékszik a költő lánya. A versekben sok utalás található az elmondottakkal kapcsolatban. Például: „nincs erőm a kaszát forgatni, / s jármot tenni fel az ökörre” (*A mezőn*).

Jól mutatja, milyen szegényen élt (ahogy magát nevezte) a pórok költője: Sárrétudvariban lakó két gyermeke mindössze egy arcképet tudott mutatni ott jártamkor, és egy kis csoportképet, amelyen a cséplőmunkások között fehér sapkában látszik a napszámos Költő Nagy Imre is. Nem volt pénze fényképeket készíttetni, hiszen a mindennapi be-tevő falatra is kevés jutott.

Egyik versében halottnak képzelem, s látja önmagát az Isten előtt: „Elmondok majd színe előtt / minden szenvedést, minden átkot”, majd két versszakal lejjebb kerekén kijelenti, hogy nagyon sokat szenvedett (*Elmondok mindent*). Szenvedett is, egyebek között az éhségtől: „...nyeldekem / az éhségnek keserű levét”, majd három szakasszal lejjebb: „...éhségem / mint leintett kutya, elhallgat” (*Érő vetés előtt*).

A sárrétudvari parasztköltőben sok keserűség gyűlt össze nehéz sorsa miatt. Úgy érzi,

hogy még a párnája is tövisből van, néhány sorral lejjebb pedig megvallja: „sohsem fájt még úgy lelkemnek, / mint most fáj, a parasztságom” (*Kútgém árnyán*).

Annnyira szegény, hogy a kutyájához írt versben szokatlan dologra kéri az ebet: „Morzsa kutyám hagyd el a viskót, / Nincs mit őrizni, elmehetsz. / Nem illik a kutyaugatás / Az én sivár szegénységemhez”. A következő strófában még hozzát teszi, hogy „A fognak itt ritkán van haszna, / Könny a fröstök, sóhaj az ebéd” (*Morzsa kutyám...*)

Megrendítő az a hihetetlen szegénység, ami Költő Nagy Imre verseiből élénk tárul. Amit leír, hiteles, hiszen maga is a napszámosok nehéz életét élte. Már az apjának is csak „sóslevet” vitt ebédre a felesége, „hogy a kaszát bírja a karja” (*Anyám a viharban*). Ebben a világban a száraz kenyérmorzsákra is „égő szemű patkányok lesnek”, s a hodályban éjszakázó napszámosok egyike, a gyenge, beteges falusi verselő, papírra veti a benne lévő iszonyatot: „Az arcomon a sunyi patkányok / éles, hideg körmeit érzem” (*Álmatlan éj*).

Költő Nagy Imre költészetében a halált nem félik, de szinte kívánják a szegény sorsú emberek. A nyomorúságban élők számára a vég megváltás, így a versekben kellemes képzetek kapcsolódnak az elmúláshoz: „...a halál dorombol” (*Napszámoslány virágos kertje*). Áldottnak nevezi a halál kaszáját, s a kiterített vén szellérnek „nincsen kedve feltámadni”, s ravatalán „...boldogan hever... / kínja után a holt paraszt...” (*Holtak derese*).

6.

Még papírra sem volt pénze. Költőtársa, Nádudvari Nagy János mondja, hogy a község házában elrontott papírok tiszta oldalára írta verseit. Ugyanezt említi a költő is Pintér Józsefnek: „...sokszor még papírhoz is csak úgy jutottam, ha a község házáról kiselejtezett adóíveket kaptam. Írni? Kint, a mezőn vagy a hodályok falán, déltájban, s jó ha futotta erőm estére, javítani, tisztázni”.

– Emlékszem, édesapám éjjel felkelt, égett a petróleumlámpa, és mivel rosszul látott, pár centire hajolt a papírhoz, úgy írt – meséli Nagy Róza. – Édesanyám észrevette, hogy felébredtem, s intett, hogy maradjak csendben. De írt a cséplőgépnél, napszámban is: kis papírt szedett elő, ceruzával feljegyzett néhány sort. Egyébként nagyon szép külalak-kal írt.

Nagy Róza, a költő lánya, beszélgetés közben megemlítette, hogy édesapjához jártak a faluból lánykérő verseket, halotti búcsúztatókat íratni. Nem véletlen tehát, hogy apja a halál írnokának nevezi magát: „Bús özvegyek könnye a tintám / s koporsók mellett írogatok”. Aztán így folytatja: „Holtak szagával vagyok tele / s elmúlásról írok rimeket / és segíték könnyre tüzelni / a vergődő, vérző sziveket”. A közösség, a falu igényeit ily módon is igyekezett kielégíteni ez a csupa szív, szeretetre és méltó életre sóvárgó ember.

Költő Nagy Imre nem hagyja ki műveiből családtagjait sem. Verset ír például korán meghalt anyjáról: virágot vet a sírjára, arra lepke száll, amely „...beragyogná a temetőt, / lepkeszárnyon anyám álma, / hogy ne legyek nagyon árva” (*Anyám virága*).

Az apja képét is megidézi, akinek alvás közben „veríték verődik ráncbatört homlokán”, a kezét ökölbe szorítja, és huszárnak álmódja magát. A versből kiderül, hogy az első világháborúban apa és fia együtt szolgált. Az apja is csak olyan szegény ember volt, mint költővé is lett fia: „Túrta a más földjét, éhen rongyoskodott, / de nekem sok este virágokat hozott” (*A vén huszár*).

Ritka derűs pillanatokot rögzít „két csöppnyi” arcot nézve: „körülöttem mosolyt lengetnek / a felém szálló fuvallatok” (*Fiam mosolya*). A kissé napsugarasabb versekre, vers-

részletekre szükség is van, hiszen ezek a világos tónusok jelentik a viszonyítási pontot: a sötét a fényhez képest tűnik igazán komornak. Szinte idilli képek is előfordulnak néhol ebben a lírában, főleg ha a szerző a kisfián felejtí a szemét. Ilyenkor „Madársoltáros tiszta csendet / szítál a friss tavaszi reggel” (*Tavaszi reggel*). A keserű versek között a ritka kivétel egy olyan, viszonylag derűs életkép, amelyikben a szerző azt írja le, ahogy egy leány teknőben fürdik. Azért itt sem zavartalan a derű: „Hat napi robot szennyét, porát / lemossa egy teknő langyos víz” (*Napszámoslány tisztálkodása*).

7.

– Volt neki irodalmi sikere is, hiszen 1929-ben megnyert egy pályázatot, és egy bronz tulipánt kapott, ami most a kézírataival együtt Berettyóújfaluban van, a Bihari Múzeumban – emlékszik a költő lánya. – Több verse volt szegény édesapámnak, de egyszer jött egy végrehajtó, s elvitt egy pepita füzetet, ami tele volt költeményekkel. Sosem láttuk többé azt a füzetet.

A hasonló sorsú paraszti tollforgatók voltak a barátai a gyerekei szerint: a Füzesgyarmaton élő Hegyesi János, Dancsházáról pedig Horváth Lajos.

– Veres Péter bácsi nagyon szerette szegény édesapámat – emlékezik a lánya. – Nem emlékszem, hogy járt volna nálunk, de találkoztak.

Akad néhány verse, amelyben költőket, írókat emleget. Sinka például úgy élt benne, mint „kinek lelkében versek égtek, / aki egy zápor szárnya alatt / neki vágott a messzeségnek. // Elhagyta a pulit, a nyáját, / megy, mendegél, fénylik az arca, / s bocskora nyomától csipkerózsák / nyílnak fel a nyári napra” (*Sinka István pulija*).

Költő Nagy Imre azonban távol élt az irodalmi élettől, nem volt irodalmi költő, szegénysége miatt még könyvet sem tudott vásárolni. Sőt! Annyit szenved, annyira kilátástalan harcot vív a napról napra való túlélésért, hogy az ő versében az is hitelesen hangzik: „Ajkaimon meghalt már a szó” (*Emésztő tűzben*).

A sárrétudvari poétában élt egyfajta keleti származástudat: „messzehagyott rokona- im, / tüzes szemű tatárlányok!”, írja, de aztán hozzát teszi, hogy a lelkének fáj Ázsia (*Hajnalban az Őrhalmon*). Ugyanennél a halomnál „Szeleket most Ázsia liheg”, a költő ló csontvázat és koponyát talál, s a táltosokat is megidéz, a versen átívelő látomás végén kijelenti, hogy „Bús magyar sors a lovak sorsa” (*Lócsontváz a pusztán*).

Hatások után persze lehetne kutakodni, de nem hiszem, hogy érdemes. Korának szellemi divatjai őt nem érintették meg. A visszarévedés az őshaza felé benne élhetett olyan természetes módon, ahogy egy népi mesélő beleszövi a keletről hozott pogány magyar hitvilágot a történetébe az égig érő fa, a világfa révén.

A falu nem felejtette el keserű szavú költőjét, ápolják emlékét. Többek között könyvtárat, utcát neveztek el róla, emléktáblát, szobrot kapott, szavalóversenyt rendeznek tiszteletére, a Sárrétudvariról elszármazottak kiadták a verseit, hogy a faluban felnövekvő újabb nemzedékek is a kezükbe vehessék máig sugárzó költeményeit.

A faluban csatangolok. Nem találok azt a sárréti viskó-világot, amiről a versek szólnak. Megváltozott a település képe. Már egészen más életet élnek a Sárrétudvariban lakók, s egészen más körülmények között: nagyobb házakban, burkolt utcákon járva, villannyal világítva, ha nem is gazdagon, ám Költő Nagy Imre korának napszámosainál mégis tehetősebben.

Már elvetődik a községbe néha-néha egy-egy idegen is, aki kíváncsi az itteni határban is élő tűzokra, esetleg érdeklí az itt rendezett térségi aratóverseny, netán a szüreti felvo-

nulás, vagy az innen elszármazottak találkozója. Akad olyan, aki az 1613-ban épült, de 1767-ben megnagyobbított református templomot, a művelődési házban lévő kis múzeumot, Zagyva László karnagy emlékszobáját, vagy éppen Költő Nagy Imre szobrát, emléktáblával megjelölt egykori házát szeretné látni.

Sárrétudvarinak vannak értékei.

Bár a falu költőjének életműve egy egészen más világban íródott, a mai kornak mégis tanulságul szolgál. Ha valaki az Alföldön járva látja az egyes tanyákon, falusi gazdaságokban ellátásért és éhbérért dolgozó, többnyire az alkohol miatt a családja által kiteszített szerencsétlen férfiakat, akkor elgondolkodhat azon, hogy a huszonegyedik században hamarosan ismét aktuálissá válnak Költő Nagy Imre komor indulatai, a napszámoslét keserűségeit felpanaszló versei. Túl sokan sodródnak ellenállhatatlanul a szűkölködés, sőt a nyomor felé. Féltő, hogy ismét időszerű költészet lesz a sárrétudvari napszámos lírája!

Minden faluban szükség lenne egy Költő Nagy Imrére. Az egymást követő költőnemzedékek megfogalmazhatnák a település önképét, tárgyias keménységgel, ugyanakkor szárnyaló fantáziával rögzíthetnék a kishaza állapotát, az ott élők életét.

Sárrétudvari poétája ezt tette. Túlnőtt faluja, régiója határain, tehetsége magasabbra repíthette volna, ám foglya volt hihetetlen nyomorának. Azonban ebből a nagy szegénységből is adott értéket falujának, s a vele egy sorson lévőeknek: komor igazságokat, önismeretet, szépséget.

Oláh György: *Lehetek királyfi Dániában?* / Magyar Reklámszövetség díja
(plakátterv, 2004, fotó, 700×1000 mm; társalkotó: Oláh Gábor)

Bornemisza Rozi

Békéscsaba a tervező grafika őshazája A XIV. Országos Tervező Grafikai Biennáléről*

Békéscsabán a Munkácsy Mihály Múzeumban 28 éven át, 1978 óta, 2004-ben immáron tizennegyedszer rendezték meg az Országos Tervező Grafikai Biennálét, igen rangos bemutatkozási lehetőséget teremtve az e műfajban dolgozó művészeknek országos szinten. Ez a Biennále vált kétévenként a tervező grafika igazi ünnepévé. Sokáig kérdés volt, hogy a mindennapi munkák termékeit vagy kifejezetten az az évi megadott témára készült műveket állítsák-e ki. Mára ez tisztázódott: mindkettőt, amennyiben azok a zsűri szerint olyan művészi értékkel bírnak, melyeket méltónak találnak a Biennalén történő bemutatásra. Sőt a Magyar Képzőművészeti Egyetem és a Magyar Iparművészeti Egyetem hallgatói által készített magas színvonalú feladatok is helyet kaphatnak itt.

Ha visszatekintünk a Tervező Grafikai Biennalék múltjára, azt láthatjuk, hogy a kezdetekben inkább műfajok szerint lehetett zsűrizésre beadni munkákat, úgymint plakát, könyvgrafika, illusztráció, embléma. A későbbiekben tematikussá vált a Biennále anyaga. Először *A betű*, majd *A szín*, *A rajz*, *A fény*, *A tér*, *A jel*, a későbbiekben pedig *Hazánk – Magyarország, A képzelet valósága a XXI. század hajnalán, Képtárástól az írásképig, Grafika (vagy) Reklám; Reklám (vagy) Grafika (?!?)*, *Globalizáció vagy alkotói személyiségjegyek a vizualításban* címen hirdették meg a kiállítás témáját.

2004-ben az Európához történő viszonyulással kapcsolatos gondolatok ábrázolása volt a feladat, miután 2004. május 1-jétől Magyarország is tagja lett az Uniónak. Jelképes üzenetet küldhettek az alkotók a régi uniós polgároknak; az a kérdés, hogy ki milyen fontos dolgot vinne magával, vagy hagyja itthon, alaposan megmozgatta a grafikusok, tipográfusok fantáziáját. Molnár Gyula, a Magyar Iparművészeti Egyetem Vizualis Kommunikáció Tanszékének tanszékvezető tanára a következőket fogalmazta meg a Biennále felhívásában és a katalógus bevezető szövegében:

„2004. május 1-jén csatlakoztunk az Európai Unióhoz. Az ünnepi eseményen kívül mégis van magánemberként is véleményünk, hogy kik vagyunk, milyenek vagyunk, hogyan érezzük magunkat, mit gondolunk másokról, mit viszünk az Unióba egyenként, mit üzenhetünk egy másik ország polgárainak, – a holland kisembernek, a bajor sörivónak, az angol grafikusnak, a francia bortermelőnek, vagy a dán diáklánynak. Az üzenetek lehetnek jók, rosszak, igazak, satirikusak, magyarok és európaiak, de ami közös bennük, az a vizualis kultúra, amit a magyar tervezőgrafikus társadalom birtokol. Erre invitálta 2004-ben a Biennále a magyar tervező grafikus szakmát. (És vigyázzunk a kovászos uborkára!)” – tette hozzá kajánul.¹

Ez a felhívás százötvennél is több alkotót ihletett meg. A többfajta szemléletet tükröző, sokféle stílusú, színű, tartalmú és jócskán eltérő méretű kiállítási anyagot hosszantar-

* A kiállítás 2004. szeptember 25-től november 7-ig tartott nyitva.

¹ Molnár Gyula: *Privát globalizáció*. In: XIV. Országos Tervező Grafikai Biennále. Katalógus-bevezető. Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége, Budapest, 2004. Szerkesztette: Gyarmati Gabriella. 4. p.

tó, fáradságos munkával állította össze a Biennále zsűrije. (A zsűri tagjai voltak: Árendás József Munkácsy-díjas grafikusművész, Gyárfás Gábor Ferenczy Noémi-díjas grafikusművész, Molnár Gyula Ferenczy Noémi-díjas grafikusművész, a Magyar Iparművészeti Egyetem Vizuális Kommunikáció Tanszékének tanszékvezető tanára, Molnár Kálmán Munkácsy-díjas grafikusművész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem Tervező Grafika Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, Szepes Hédi művészettörténész és Lócsei Ágnes tanácsos, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus képviselője). Igen sok erős, jó színvonalú munkát találtak bemutatásra alkalmasnak, amiből következően az anyag mennyiségileg túlnőtte a rendelkezésre álló kiállítóterem nyújtotta lehetőségeket. Így sajnálatos módon voltak olyan művek, melyek helyhiány miatt a mappákban maradtak.

Évek óta az a gyakorlat, hogy a Békéscsabán kiállított munkákat Budapesten is bemutatják. Reméljük, idén sem lesz ez másképp, hiszen aki nem tudott a megnyitóra, vagy a nyitvatartási idő alatt eljutni a kiállításra, nem maradhat le erről a szakmában is eléggé ritkaságszámba menő nagy eseményről. A 2002-ben rendezett kiállítást 2003-ban az Iparművészeti Múzeum fogadta be. Két évvel előtte a Múcsarnok adott helyet a Biennálénak a nagyszabású *Iparművészet* című kiállítás keretein belül. Korábban többször a Palme-ház valamint a Szlovák Kultúra Háza vállalta a fővárosi utógondozást. Amennyiben ez a tárlat megvalósul, bizonyára azok a művek is a közönség elé kerülnek, melyek erre Békéscsabán nem kaphattak lehetőséget.

Jó látni, hogy ezt a szakmát magas szinten is lehet művelni. Sajnos a nagyközönségnek ebből nem sok jut. Bár a rendezvény országos, de országosan nemigen hallani felőle. Úgy látszik a médiának a kulturális események nem hírértékűek, csak ha negatívak. Hát ez bizony nem az. Az is elszomorító, hogy a Békéscsabai Tervező Grafikai Biennáléről talán éppen Békéscsabán hallottak a legkevésbé. A termeket majdhogynem a Budapestről, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének székháza elől a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége által indított busz közönsége töltötte meg. A nyomda ősházájában – valószínűleg pénzhiány miatt – az utcákon egyetlen plakátot sem lehetett látni, pedig a katalógus mellé minden alkotó kapott egyet. Aki nem épp a Munkácsy Mihály Múzeum közvetlen közelében halad el nap mint nap, sejtése sincs arról, hogy mi zajlik a falakon belül. Pedig jó lenne ezt publikusabbá tenni, hiszen az ártatlan, reklámokkal agyonbombázott emberek véleménye a tervező grafikáról nem is igen lehet más, mint amit látnak a postaládájukból kizúduló reklámszemétként, vagy amivel találkozhatnak az ordító, szemet kiverő, kétes színvonalú óriásplakátokon. Talán ha nemcsak a szakmán belüliek állítanának ki egymásnak, hanem bevonnák a kívülállókat, a nézőközönséget is, le lehetne küzdeni a kontárokot, akik önjelölt grafikusként – merthogy megtanulták számítógépükön kezelni egyik-másik grafikus programot, kompozíciós készség, szín- és arányérzék nélkül – ontják a minősíthetetlen és többnyire ízléstelen munkákat féláron. Fogalmuk sincs arról, hogy mekkora kárt okoznak ezzel a tervező grafikának valamint a nyilvánosságnak. Sok pénzbe kerül a szemétermelés ma Magyarországon. Olyan sokba, amit nálunk jóval gazdagabb országok sem engedhetnek meg maguknak.

Eljátszhatnánk azzal a gondolattal is, hogy egy olyan kiállítást kellene rendezni, mely vizuális környezetszennyező munkákat mutatna be. Ahhoz aztán lenne bőségesen anyag, a zsűrinek pedig még több dolga. Csak féltő, hogy a képzetlen szemű látogatók azt hinnék, hogy ezek is jók, hiszen megrendelték, megtervezték, kinyomtatták, kifizették és terjesztették őket. Sőt, még ha egy kiállításon is megjelenhetnek, hát annyira rosszak nem lehetnek. Ez poénnak sem igazán jó, ha megtévesztés a vége. Bár a silány minőségű, primitív nyomtatványok gyártása is folyamatos megtévesztés. Ott a baj gyökere, hogy

a vizuális oktatás csak azok privilégiumává vált, akik művelni szeretnék azt. Akik nézik, sajnos ennek hiányában teszik. Szemléletváltásra addig, míg a társadalmi háttér meg nem változik, nincs remény.

Míg Londonban a British Múzeumban lépten-nyomon apró gyerekekbe botlik az ember, amint futkározva keresik azt a műtárgyat, amit feladatként kaptak, hogy aztán törökülésben nekiláthassanak annak lemásolásához, addig nálunk ilyesmivel elvétve találkozunk. Miután egy kisgyerek megküzdött egy szobor vagy festmény lerajzolásával, közben megismerkedett annak arányaival, megtanulhatta értékelní egy alkotóművész munkáját, hiszen még lemásolni is milyen nehéz volt, hát még kitalálni és ilyen szépre megcsinálni! Ezek által látásmódja, esztétikai érzéke folyamatosan fejlődik. Valószínű, hogy ilyen alapokra építkezni stabilabban és könnyebben lehet. Művészeti oktatás nélkül a vizuális kultúra autodidakta képviselői és közönsége ezt tudják egymásnak nyújtani. Jó lenne az oktatásban megtenni az első lépéseket afelé, hogy ne külön-külön egymástól függetlenül és természetesen teljesen összeegyeztethetetlenül tanítsák az irodalmat, művészettörténetet, történelmet, hanem összefüggéseikben kellene láttatni, azaz egyféle kultúrtörténetet tanítani a kronológia figyelembevételével. Tehát, ha a történelemórán a francia forradalomról van szó, a művészettörténetből nem az Akropolisz épületelemeiben kellene elmélyülni, irodalomból pedig a *Pál utcai fiúkat* elemeztetni, hanem ugyanannak a kornak az íróit, költőit, történelmi alakjait, festőit, szobrászait ismertetni. Lehet, hogy az a szegény gyerek előbb utóbb átlátna dolgokat, lehet, hogy időben kialakulna valamiféle érdeklődési köre, és az is lehet, hogy nem lenne probléma egyetlen kamaszt sem bezavarni egy kiállításra, mert értené. (Az üres múzeumokról most inkább nem nyitnék vitát.) Az efféleképpen megalapozott művészeti oktatás kölcsönhatásai más minőséget eredményeznének nemcsak a képzőművészetben, iparművészetben, hanem speciálisan a grafikában, sőt az alkalmazott grafikában, tipográfiában egyaránt. Nem keveredhetne nyilvánosság elé minősíthetetlen munka, mert már a közvetlen környezete is kivetné azt akár már a tervezés korai fázisában. Csakhogy ahhoz az oktatás szervezőinek is ilyen háttérrel kellene rendelkezniük. Mivel ők is hagyományos oktatási módszereken nőttek fel, jelenleg az is elképzelhetetlennek látszik, hogy ez a téma egyáltalán felszínre kerüljön.²

Mellesleg megnézhetjük azt is, hogy mi befolyásolja a tömegízlést. Sorra szűntek meg a kulturális rovatok a médiában, felváltották őket a bővli valóságshow-k, primitív vetélkedők, pletykarovatok, a bulvár sajtó. Sajnos nincs egy olyan szakmai lap, mely segítené a művészeket pozitív vagy negatív kritikáival, tájékoztatna, segítene eligazodni ebben

² A rajz, a vizuális nevelés alap- és középfokú oktatásának komplex problematikája egyértelműen kapcsolódik a szerző által vázolt helyzethez. A pedagógusok felkészültsége és kreativitása segít(het) változtatni a kialakult helyzeten és megoldani a kérdést, viszont a heti óraszám tekintetében nyilvánvalóan nem ők döntenek. Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy a békéscsabai múzeum még a szerencsésebb helyzetben lévő kiállítóhelyek közé tartozik, ugyanis a helyben dolgozó tanárok meglehetősen fontosnak tartják, hogy hozzászoktassák tanulóikat a múzeum „levegőjéhez”, hogy folyamatosan biztosítsák számukra a műalkotásokkal való találkozás lehetőségét. Tulajdonképpen arról van szó, hogy e látogatások során megtanítják nekik azt, hogy a múzeumban az élet számos területére hatással lévő élmények ér(het)ik őket, valamint nyitottá és fogékonyá igyekeznek tenni őket a műtárgyak által keltett gondolai és érzelmi impulzusok iránt. Előbbiekkel próbálnak értékrendjükre hatni, viszonyulásukat, értékítéletüket egy más, a tömegkultúra által kevésbé meghatározott és befolyásolt rendszer felé irányítani. E tanári törekvés rendkívül üdvös, viszont igaza van Bornemisza Rozinak abban, hogy sokan vannak olyanok, akik immúnisak az effajta „finom” hatásokra, hisz a kommersz jóval hangosabb, vibrálóbb és intenzívebben próbál beférkőzni a mindennapokba. (A szerk.)

az anyagias világban. Az alkotó dolga az alkotás, nem az ügyintézés, munkaszerzés, melyre sajnos sokkal több időt kénytelen elpazarolni, mint magára az alkotásra. Még ha önmenedzselést sohasem tanult, akkor is rákényszerítik az érvényben lévő szabályzások. Az önállóan, nem kollegákkal dolgozók, az úgynevezett „szabadúszók” próbálnak személyes kapcsolatokat keresgélni vagy az ügynökségek, stúdiók lepotyogott morzsáit felszedgetni; ha nem jut, vidáman odébb somfordálhatnak. A közvéleményhez el sem jutnak ezek az egzisztenciális problémák – pláne ha azok még ráadásul kulturális jellegűek –, mert ez a párttorzsalkodások közepette nem téma.

A politika visszaél a ténnyel is, hogy a kilincselésre kényszerített művészek saját, belső igénye az alkotás. Tehát akkor is alkotó munkát végez, ha erre senki egy fillért sem hajlandó áldozni. Sőt, mikor végre üzletről és anyagiakról esik szó, szinte szégyelli magát, hogy olyan dolgokról kell tárgyalnia, amihez nem ért. A vevőnek nem érdeke sokat fizetni, ezért mint egy lóvásáron elkezd alkudozni, hogy van ilyen vastag bőr a képén, amiért ennyit mer kérni két billentyű megnyomásáért a klaviatúrán... Ilyenkor a nem túl nagy szájú – és ez általában jellemző – inkább még jobban összehúzza magát, csak ne kelljen alkudozni a lekicsinyelt munkái miatt, és lassacskán ő is kezdi elhinni, hogy tényleg valami színvonal alattit alkotott. Utána pedig alulértékeltlen, megalázottan kullog be a művészellátóba vagy a számítógépes szaküzletbe egy újabb, erőn felüli kiadás terhére jelentő vásárlás céljából.

A kereskedelmi központú világunkban folyton-folyvást csak eladni akarnak nekünk. A termelőmunkánkra sincs szükség, hiszen a távol-keleti országokban alacsony bérből, olcsó anyagból megtermelt tömegcikkkel már megtelt a piac. Effajta, vagy más hasonló kereskedelmi ügy szolgálatába kell állnia sok esetben az alkotóknak is. Szolgálatába, ám nem rabszolgaként. A megrendelő rendel és persze ő fizet. Ezért aztán úgy érzi, hogy bele is szólhat. Hogy milyen mértékben hagyja ezt a grafikus vagy tipográfus, mennyire tud olyan színvonalas munkát letenni és meggyőzni a kedves kuncsaftot, hogy abba ne lehessen már belenyúlni és ne mindig a legkevésbé sikeredett öszvérmunkát válassza (mert ehhez a megrendelőknak nagyon jó érzékük van), hogy a napi viaskodásokon át miképpen tudja megőrizni saját kifejezőmódját, stílusát, melyet „alkalmazkodó” grafikusként sem ad fel, ez egy nagy kérdés. Megkötözött kézzel szárnyalni elég nehéz. Nos a nem kereskedelmi célú műveknél ez sokkal könnyebben megy. Erre ad készíttést egy ilyen rendezvény, mint a csabai.

Az iszonyú sivárlelkűségről árulkodó silány reklámözön után jól eső és megnyugtató érzés egy olyan közegben nézelődni, mint a Biennále. Feltöltődik az ember. Ezért fantasztikus ennek a Biennalénak az alapötlete, mely elsősorban Békéscsaba városának, a Munkácsy Mihály Múzeumnak, Papp Gábornak és az akkori lelkes grafikusoknak köszönhetően megvalósult.

1978 óta van az alkalmazott grafikának egy olyan szakmai fóruma, mely huszonnyolc éven át egyféle igényes, színvonalas kontrollt ad mindazoknak, akik két évente megmutatják alkotásaikat és összemérik tehetségüket, szellemüket a többi hasonló gondolkodású és ízlésű kollégával. Keveseknek van idejük egyébként arra, hogy alkotás közben vagy egy-egy mű létrejötte után összejöjjenek, megbeszéljék azt, kritikát, esetleg tanácsot kérjenek egymástól vagy adjanak egymásnak. Ezen a fórumon legalább két évente ezt megtehetik. A Biennále arra inspirálja a művészeket, hogy az általa meghatározott színvonal-mérce alá semmiképpen ne kerülhessenek, hanem inkább minél magasabb szintű szakmai tudásról tegyenek tanúbizonyságot. Egy picit versengés is érezhető, és nem a díjazás, hanem inkább – jobb szó híján – a dicsőség miatt. Az érdek nélküli művészi

igényességgel készült alkotások bemutatási lehetőségét Békéscsaba, Munkácsy Mihály, Kner Izidor és Tevan Andor városa jelenti lassacska harmadik évtizede. Ilyen elődökkel a háttérben nem is lehetett volna jobb helyet találni a Tervező Grafikai Biennálénak máshol az országban.

A XIV. Országos Tervező Grafikai Biennálét dr. Bendzsel Miklós, a Magyar Szabaddalmi Hivatal elnöke nyitotta meg, a teljesség igénye nélkül kiemelve néhány művet. Elsőként a díjazott Vágfalvi Dóra munkáit említette, melyek közül az egyik a Biennále plakátja lett, a kiállítás meghívója és katalógusa borítóján is szerepel, majd Maczó Péter *Retour*, Faragó István *Connect/lor* és Gelencsér Judit egy villanykörteben izzó szállal írt, *Europe* című plakáttervét tartotta nagyon szellemesnek. Somogyi Anikó *Europe 2020* és Somodi András *Stabat Mater* plakátjai is kivívták elismerését, csakúgy mint Szekeres István *Iskolai testnevelés és sport emblématerve*, Szugyiczky István *30 napja*, valamint a Fővárosi Nagycirkusznak tervezett munkák közül Turny Zoltán bohócféjú tigrise. Környezetvédelmi témában is születtek sikeres alkotások, mégpedig Sárközi Román szeméttengere, mely mindent elborít, még a kukában, mint mentőövben kapaszkodó tulajdonost is. Endródi Katalin *Li Taj-Po* és Fekete Marcell *No színház* plakátterveivel a távolkeleti kultúrák világában is tehetünk egy kis kellemes, izgalmas kalandtúrát. Flohr János *Outsourcing* című munkái, valamint Koncz Tímea *Print magazin borítóterve* és Dina András *Buckler* alkoholmentes sör plakátja is elismerésre méltónak bizonyultak. És végül, de nem utolsósorban a mindig szép, igényes munkáikkal persze a „Kissek”! Kiss Ilona *La pluie / Az eső* című kötetével és Kiss István a *Vízjel* című folyóirat arculatával. A még viszonylag kevesek által művelt műfajból, a művészkönyvekből is láthattak néhány példányt a látogatók, Kiss Ilona és Bornemisza Rozi munkáit.

A megnyitó után a díjak átadására került sor. Az idei díjazottak Molnár Melinda, Vágfalvi Dóra, Kárpáti Tibor, Varga Gábor, Tóth Tamás, Oláh György és Szöllősi Géza grafikusművészek voltak. A Konecsni György-díjat Benkő Sándor kapta.³

A díj-zsűri tagjai voltak: Szepes Hédi művészettörténész, a zsűri elnöke, prof. Bojidar Ionov, a Szófia Nemzeti Művészeti Akadémia rektora, Árendás József, Molnár Gyula, Molnár Kálmán és Sára Ernő grafikusművészek valamint Lőcsei Ágnes tanácsos.

Békéscsabán minden Biennálén a két évvel azelőtti díjazottak kamara-kiállításon mutatkozhatnak be. A Megyei Könyvtárban így most Árendás József, Gondos Mária, Halasi Zoltán, Máthé Bálint és Máthé Dorottya munkáival találkozhattak az érdeklődők.

A rendezvény harmadik helyszíne a Békés Megyei Jókai Színház Vigadó Galériája volt. Ott Dan Reisinger izraeli grafikusművész mutatta be munkáit.

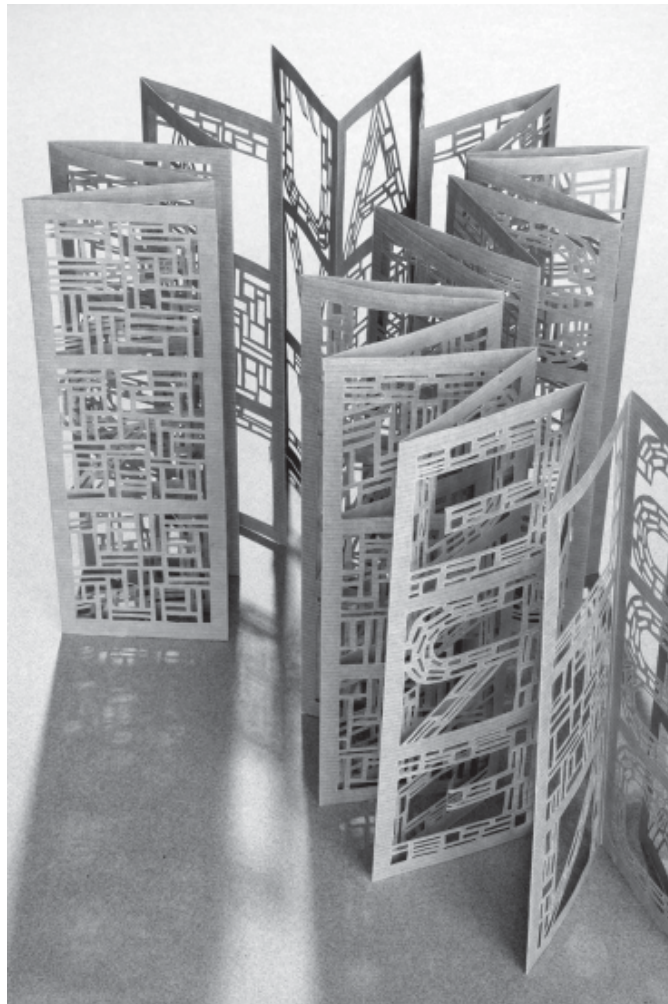
Köszönetet és elismerést érdemel a szervezésért Molnár Kálmán, a szakrendezésért Szepes Hédi, a katalógustervért pedig Rozmann Ágnes, aki a képanyagot a Bárka rendelkezésére bocsátotta, és természetesen mindazok, akik lehetővé tették, hogy ez a kiállítás létrejöhesse.

³ Djalapítók és díjazottak:

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma fődíját Molnár Melinda, Békéscsaba Megyei Jogú Város fődíját Vágfalvi Dóra, Békés Megye Képviselő-testülete fődíját Kárpáti Tibor, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete díját Varga Gábor, a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége díját Tóth Tamás, a Magyar Reklámszövetség díját Oláh György, a Magyar Formatervezési Tanács díját pedig Szöllősi Géza nyerte el. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége Tervezőgrafikai Szakosztálya Konecsni György-díját Benkő Sándor grafikusművész kapta életművéért. (A szerk.)

Jó tudni, hogy még nem haltak ki az ötletekből ki nem fogyó, szellemes, gondolkodó emberek. Akármilyen nagy, feszített rohanásban élünk és óriási a bizonytalanság körülöttünk, még meg tudnak mosolyogtatni. Szintén jó tudni, hogy a magas szintű oktatás nyomán színvonalas alkotások készülnek az országban, sajnos sok esetben majdhogynem csak a szakmának, rosszabb esetben a fióknak. Azt is jó tudni, hogy van egy hely, ahol befogadják ezeket a műveket, rengeteg áldozatos munkával a háttérben, hogy lehetőséget adnak a fiataloknak is a bemutatkozásra. Szeretnénk, ha ez még sokáig így maradhatna.

Jövőre a XV. Országos Tervező Grafikai Biennále kerül megrendezésre. Ez azt jelenti, hogy már harmincadik éve dolgoznak egy jó ügyért a tervezőgrafikusok és a békéscsabaiak. Előre is sok sikert kívánunk hozzá, magunknak is.

Bornemisza Rozi: Latin közmondások (művészkönyv, 2003, kivágás, 280×80×24 mm;
kivitelező: Bornemisza Rozi)

Pataki Ferenc

Az igazság kötelezvénye

Székelyhídi Attila művészetéről*

Óvakodom attól, hogy művészettörténeti, művészettörténeti sémákat, vagy kiüresedett „kihűlt” fogalmakat langyosítsak föl – tiszteletlenül a kiállító művész iránt, tiszteletlenül a lelkes, művészetszerető látogatók, barátok iránt. Annál is inkább, mert Székelyhídi Attila mindenkor került a blöffölőknek. Kerülöm az öncélú bölcselkedést, mégis segítségül kell hívnom néhány közismert fogalmat. Kamara kiállítását nézegetve elsődleges az érzelmi hatás, a látvány öröme. Ez a látvány nem csiklandósan, magakelleltően, hanem emberi méltósággal ölel körül. Jó ez a vidéki tematika, a vidéki tájolás. Képeinek van levegője. Az otthonosság, ismerősség öröme fog el. Igazán lehet örülni annak, hogy van még becsülete a szép tájnak, a finoman „megdolgozott” részleteknek, a harmonikus színeknek. Ez egy emberséges világ. Nézzük a tájat, mint egy kedves kirándulócsoport a vízparton túlról... kis idő múltán elindul a „Hamvas-i” kép elé állított ember és a kép párbeszéde: nem csak a néző faggatja a festményt, a festmény is faggatja az elébe álló nézőt. A kép faggatja a megnyitó személyt is.

Tehát az igazsággal kell kezdenem. Ezzel a nagyon komoly fogalommal. Az igazság fogalmához rögtön hozzáillesztem Székelyhídi Attila meghatározó festői attitűdjét: az „igazságkereső” festő magatartását, „beszédét”. Évtizedek óta folyamatosan, szabatosan, következetesen „beszél” a természettel, a természetből lassan „kilépő” emberrel. Mondja a magátét idősnak, fiatalnak. Becsületes munkája során minden élő felé tisztelettel és szeretettel fordul. Így látom és így kell láttatnom művészi erkölcsiségét, művészi hitelességét, emberi alapállását, tartását. Hivatkozom azokra a legszebb magyar festészeti példákra, melyeket Szinyei Merse Pál, Ferenczy Károly, Nagy István, Bernáth Aurél „igazságkereső” módon hozott művészetünkbe. Arra a magyar piktúrára hivatkozom, amely a valóságot – a szemmel, szívvel, értelemmel és lélekkel felfedezhető valóságot – a szépség valóságát, igazságát mutatta meg. Kedves Mesterem Bernáth Aurél ezt „megemelt valóságnak” nevezte, ez az Arany János-i gondolat – „...nem a valóság, hanem annak égi mása...” festészetre is érvényes áttétele. Végtelenül gazdag ez a valóság, sokrétű attól függően, hogy a látható dolgok, az élet melyik arcát mutatja nekünk. Ez az élet igazsága, mely egyúttal szólít tanúságtételre és a szépség keresésére. A látható világ a tárgyilagosság és a pontosság szűrőjén képződik, a szellem és a képzelet bő érzékletességgel dúsul, színeződik.

Az élethez minden pillanatában szorosan kötődő festészeti „tanúságtétel” nem csak pontos másolatát akarja adni tárgyának – a végletekig kidolgozott részletekkel – hanem tárgyához érzelmi úton közelít: fölszabadul a líra, teret nyernek a hangulati elemek.

Székelyhídi Attila kitekintése és panorámája széles, igen tág. Számára ugyanolyan költői jelentésűek nyitott egei, mint a napsütötte málló falak, vagy a műterem dermesztő fényében előtűnő aktok, az ablakból látszó bihari hegyek. Beszédeselek a bozotos kertek, a kertre nyíló verandák, a korhadó fakerítések, a pusztuló madárlátta tanyák. Beszé-

*Elhangzott a szegedi Bartók Béla Művelődési Központ B Galériájában a kiállítás megnyitóján, 2004. szeptember 30-án.

desek a jól ismert férfiak, az apró tárgyak a *Marci szedte virág* körül. A nyugalom, a szelídség fogant meg ékes fényű pasztelljein, mives akvarelljein. A finom, költői atmoszféra el nem omló, el nem lágyuló, mert kissé fanyar, szikár, fegyelmezetten „férfias kiadásban” jelenik meg. *Borongós táj. Tanya eperfával. Őszi tarló Óvári felé. Téli kert varjakkal.*

Mit jelent a képzőművészetben a „tisztánlátás”? Milyen a „tisztá Szem”? „Monet pusztá tekintete, vagy az, amit Ruskin „a szem ártatlanságának” nevez, mely a világ frissességét látja, minden előzetes ismeret nélkül.” (Helga Muth: *A motívum titkai*) Székelyhídi mindent jó szemmel figyel: észrevesz. Sajátos krónikás. Éber, hűséges krónikás, szerető krónikás. Bár képein sok esemény nem történik. Látszólag egyszerű képtémák foglalkoztatják: jelenetek, élethelyzetek, „életképek”, amelyeket mély átéléssel, emberi azonosulással dolgoz föl. Lehet-e szemlélni bármit elfogulatlanul? Lehet-e tárgyilagos az ember a témaföldolgozásában? Paul Cézanne a magunkkal szembeni őszinteség mellett, a „tárggyal szembeni alávetettségről”, mint a mű alapjáról beszél. Ez az alávetettség vagy művészi alázat – saját értelmezésemben – a tiszteletet, a tiszteletadást jelenti a tárggyal, a témával szemben. Festőnk esetében minden lehet téma: *Régi befőtt. Egy közvetlen mosoly. Mindennapi kenyereinket add meg nékiünk!* Egy öreg fejőszék a *Kertre nyíló ajtóban*. Minden portréját egy csöppnyi iróniával fűszerezi, de sohasem gúnnyal: úgy ábrázol esendő embert, hogy elképzeleli, látja önmagát abban a helyzetben. *N. András portréja. Pista bácsi a téli vendég.* Pillanatnyi benyomások, tiszta szem, a világ frissessége. Az állandó változásban, születésben, mozgásban kell megtalálni a megörökíthetőt, rögzíteni a benyomásokat. Ezért kell nyitott szemmel járni a világban. Éberségnek is nevezhetjük a művész készenlétét arra, hogy ráhangolódhasson feladatára. Érzi, éli feladatát, teljes tudását, felkészültségét összpontosítja, „beveti” szellemi és energiatartalékait. Közte és a világ között munkája során láthatatlan szálak szövődnek, minden a készülő mű felé mozgatja. Kialakul egy meghatározhatatlan, furcsa erőter, amely aztán átvetődik az elkészült műbe. A festő szeme, gondolatai, érzései – felmérései – mind a választott téma, a készülő mű „megemelt valóságában” születik újjá: a festés folyamán tisztul meg látása, gazdagodik érzésvilága, csendesül gondolkodása.

Megszűnik a világ, de megszületik a műben egy új világ.

Székelyhídi Attila képeinek alapja a koncentrált figyelem, amellyel vizsgálja a világot. Pontos megfigyelései által teljességre, harmóniára törekszik. Az igazságról beszél: közben szemét próbáztatja, „leírja” véleményét a látottakról. Saját szavai szerint munkája ábrázoló, természetközeli, emberközeli. Ez benne a végső komolyság. Műveiben több a szépség, mint a kritika. Kissé időtlenül, a kor zavaraitól mentesen, tisztán megőrizte magát. Eljutott a „szellem”-hez, a világ dolgainak bölcs megértéséhez. A földieken túl eljutott az égiekhez. Az ég kékje által, a gyulai táj csipkebokra által. Talán a *Késő délutáni fény* által. Talán az *Angyali üdvözlés* seccojának festése közben.¹ Talán *Mária kútja* vize által. Lehet, hogy a *Körös vize* által. Már nem csak keresi az igazságot, az a birtokában van. Így igazából otthon érezheti magát festői világában. *Mindennapi kenyereinket add meg nékiünk...*

Festette: Székelyhídi Attila 2002-ben.

¹ Az *Angyali üdvözlés* című, 28 m² felületű seccot 1984-ben festette Székelyhídi Attila a gyulai józsefvárosi római katolikus templomban. (A szerk.)

Figyelő

Babosi László

A költészet és a történelem „szabadrabja”

Görömbei András: Nagy Gáspár

2004 nyarán jelent meg a pozsonyi *Kalligram* kiadó *Tegnap és ma* című, kortárs vagy a közelmúltban elhunyt magyar írókat és költőket bemutató, igen színvonalas sorozatának új kötete, Görömbei András Nagy Gáspárról szóló kismonográfiája. Aki ismeri napjaink nagy hatású, iskolateremtő irodalomtörténészének szellemi irányultságát és munkásságát, annak egyáltalán nem meglepő, sőt kifejezetten törvényszerűnek tűnik, hogy Sinka István, Sütő András, Nagy László és Csoóri Sándor életművének monografikus feltérképezése után éppen Nagy Gáspár művészetét veszi górcső alá. Ezen alkotókról eléggé közismert, hogy ars poeticájuk szerint az irodalom *nem csak* a szűken vett széptani és esztétikai kérdések felvetésének és megoldásának nyelvi terepe, hanem olyan kommunikációs színtér is, mely lehetőséget ad az alkotónak arra, hogy az egyetemes létproblémák és az örök művészi témák mellett – hűen több évszázados irodalmi hagyományunkhoz – a magyarság sorskérdéseivel, a hibás vagy hiányos nemzet- és történelmi tudat sérüléseivel, a politikai diktatúrák tabuként kezelt kérdéseivel is foglalkozzon. Ennek az irodalomszemléletnek ma az egyik legismertebb, legszínvonalasabb és leghitelesebb képviselője minden kétséget kizáróan Nagy Gáspár, akiről – Görömbei András jóvoltából – először készült eddigi munkásságát átfogó részle-

tességgel bemutató és elemző kismonográfia.

A könyvet Görömbei *A magyar líra az ezredfordulón* című, már több helyen publikált (pl.: a 2003-as *Irodalom és nemzeti önismeretben*) tanulmányának rövidebb, tömörített változatával kezdi. Ebben vázolja sokszínű költészetünk főbb irányzatait, a hagyományokat továbbvivő, megújító, és a posztmodern szemléletű irányzatokat. Görömbei Andrásról köztudott, hogy évtizedek óta következetesen vallott egységes esztétikai, elemzői és etikai normarendszert képvisel, s hogy ez alapállásában nem egyezik a nyelvi és szemléletbeli fordulatot hozó posztmodern irodalom és gondolkodás számos kanonikus tételével. A költészetet mindig a „magyarság egzisztenciális műnemének” tekintő debreceni irodalomtörténész leginkább azért kritizálja a magyar posztmodern irodalom művelőit és kritikusat, mert felszámolták a „lírai én integritását, szuverenitását”, a „valóságvonatkozású jelentés” kiiktatásával „ügynéklívé” tették a költészetet, s ez „leszállította” a költészet értel-

Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004.

mét a társadalom tudatában. Az új irányzat képviselői megkérdőjelezték, lefokozták és mellőzték a magyar költészet klasszikus hagyományát, és azon alkotókat, akik ezen hagyományokon alapuló, de természetesen azokat átformáló és megújító műveket alkottak. Ez pedig a költészet hatalmában és nemzettudat-formáló erejében mélyen hívő Görömbei szerint az egész „magyarság szellemi állapota szempontjából súlyos veszteség.” Nagy Gáspár életműve, miként Orbán Ottóé, Csoóri Sándoré, Utassy Józsefé, Lászlóffy Aladáré, Buda Ferencé természetesen a hagyományokban gyökerezik: „sokféle klasszikus költészeti hagyományt és kortárs-ösztönzést fogad be és formál sajátjává. Költői útja bizonyosság arra, hogy a mai világ kihívásaival szembenézve is építhető organikus költői életmű, megőrizhető a költői személység épsége és tisztasága.” (18. old.)

Ezek után Görömbei András a monográfiáírás hagyományos szabályait követve előbb a költő „megszületésének” és az irodalomba való „beavatásának” körülményeit tárja fel. Bemutatja, hogy miként alakította a Bérbaltavárról induló ifjú poéta költői világgképét a gyermekkori környezet, a család, a pannonhalmi egyházi iskola, és a nagy mesterek, Nagy László, Kormos István (és „egyete”) Jékely Zoltán óvó, támogató segítségével. Majd az egymás után sorjázó kötetek bemutatásával, a kismonográfia nyújtotta terjedelmi lehetőségekhez mérten nem túl hosszú, de lényegre tapintó, a szakirodalmat is felhasználó elemzésekkel vetíti olvasója elé Nagy Gáspár eddigi életművét. A szerző avatott szakértője témájának: mindent tud, amit a monográfia szempontjából Nagy Gáspárról, az emberről, és Nagy Gáspárról, a költőről, az esszé- és prózáíróról tudni kell. Otthonosan mozog Nagy Gáspár valós és teremtett világában, mélyen érzi s érti azt, éppen ezért nagyfokú érzékenységgel tudja megjeleníteni, hogy milyen belső ösztönzések, sokrétű szellemi hatások, történelmi-politikai

és kulturális szituációk közepette formálta meg a költő ma már méltán klasszikus értékűnek számító életművét.

A történelem „rabságába” vetett Nagy Gáspár pályakezdésétől kezdve a mai napig olyan típusú szépirodalmat művel, amely jelentős mértékben a létező valóságra reflektál, azt ítéli meg. A prágai tavasz könyörtelen leverése döbbsenti rá és tudatosítja benne, hogy a közép-kelet-európai régió történelmi eseményeinek hivatalos, hatalom általi értelmezései enyhén szólva nem fedik a valóságot. Ekképpen nem véletlen, hogy 1990 előtt költészetének „közéleti” vonulata eredendően az 1970-es, 1980-as évek „puha” kádári diktatúrája ellen irányul. A költő – a III/III-as ügyosztály kategóriája szerint „ellenséges ellenzékiként” – verseiben kimondva a kimondhatatlant, folyamatosan a rendszer szűkre szabott, szabadsághiányos kereteit tágítja, és a legfontosabb, tabuként kezelt témákra: a hatalom tudatos történelemhamisításaira, 1956 forradalomként való értelmezésére, Nagy Imre meggyilkolására és rehabilitációjának szükségességére irányítja rá a figyelmet. Ezért művei elemzésekor természetesen nem hagyható ki a történelmi szituáció pontos bemutatása, értelmezése, amit Görömbei András gondosan megtesz. Az életmű súlypontjait kihangsúlyozva leg hosszabban az olyan nagy, „rendszerelváltó” és az azt „előkészítő” műveket, mint a *Csak nézem Olga Korbutot, az Öröknyár: elmúltam 9 éves, A Fió naplójából* című verseket elemzi, és bemutatja az általuk a hatalom körében kiváltott ellenreakciókat, megtorlásokat, amelyek olykor a költő egzisztenciális létét is fenyegették. Eközben azt is meggyőzően bizonyítja, hogy ezen versek nem csak etikai értelemben nagyszerű és időtálló alkotások, hanem az esztétikai nézőpont szerint is. Görömbei megállapítása szerint „a nyolcvanas évek szellemi és politikai küzdelmeiben az irodalomnak különlegesen fontos szerepe volt. Az igazság kimondásával segített lebontani a hazugság-

ra épített politikai rendszert” (125. old.).

Görömbei gyakran tudatosítja olvasójával, hogy a szilárd keresztény vallási és etikai alapokon álló Nagy Gáspár „személyiségmélyítő” művészete alapvetően az erkölcs és esztétikum magasfokú szintéziséből, a nemzet sorsáért való fokozott és tevékeny felelősségvállalásból tevődik össze. Ezt a művészi magatartásformát máig hitelesnek és követendőnek tartja és rendszerint szembeállítja a posztmodern értékrendet valló felfogásokkal (166. old.).

A rendszerváltást követő évek Nagy Gáspár lírájának részbeni megváltozását hozták. A közéleti irányultságú versei leginkább a „magyar abszurdról” adnak érzékeny látéleket, koranalízist, és a felemásra sikerült rendszerváltás után az értelmiségi és politikai szekértáborok csatározásairól, arról a hihetetlen szituációról, hogy az el-

múlt diktatúra elnyomó apparátusának bűnöket elkövető tagjai, nem „tudnak (képtelenek)/megbocsátani/áldozataiknak” (*Magyar abszurd*), hogy az elmaradt történelmi igazságszolgáltatás miatt, a múlt tisztázása csak részben valósult meg (173. old.). Ezek mellett egyre több transzcendens kérdéseket taglaló létfilozófiai és az elmúlással foglalkozó verseket ír.

Görömbei András kismonográfiája irodalmi értékei mellett egy hiteles értelmiségi magatartás szubjektív, hitvalló és korunkat megítélő könyve.

Nagy Gáspár még csak ötvenöt éves, életműve koránt sincs lezárva, és Görömbei András irányt adó kismonográfiája az első nagyobb lélegzetű értelmezés művészetéről, amit remélhetőleg még sok fog követni.

RETOUR
v i s s z a E u r ó p á b a !

Ciprus • Csehország • Észtország • Lengyelország • Lettország • Litvánia • Magyarország • Málta • Németország • Szlovénia

Maczó Péter: Retour (plakátterv, 2003, print, 559×836 mm; kivitelező: Megaprint Kft.)

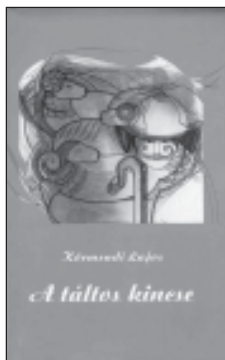
Kocsis Csaba

Elfelejtett szavak a krónikás tenyerén

Körmendi Lajos: A táltos kincse

A 19. században a milliókat fenyegető zabolázatlan folyókat gátak közé szorították. A következő században megváltozott a táj és megváltozott az ember. De nem csak a vizek húzódtak vissza, nyelvünk gazdagsága is apadni kezdett. Az egyre fogyatkozó tájnyelv féltő őrzője, a Nagykunság jelenkori krónikása, a Karcagon élő Körmendi Lajos. Mielőtt rátérnék legújabb könyvére, *A táltos kincse*re, hadd utaljak vissza 1996-ban megjelent kötetére, a *Magánkrónikák*ra. Két gondolatot idéznék Tar Sándor ajánlásából: „Körmendi Lajos az Alföld írója mindenestől, aki ráadásul egy költő és egy festő már-már expresszionista szemléletével látja, láttatja világát.” „A táj azonban csak tér és kép, önmagától a benne foglalt élőkkel együtt sem válik novellává, reggennyé, verssé, több, egyben kevesebb azoknál.”

A tér és a kép, egymáshoz illesztve: tér-kép, amely azokból a régi határnevekből áll össze, amely a nagykunok fővárosát, Karcagot határolták: Bengecseg, Túzoklaponyag, Gergely-halom, Pingyó-halom, Apavára. A felsorolt határ-részeknek most már van egy közös irodalmi vonatkozása: mindegyik szerepel Körmendi Lajos könyvében. Elbeszélé-

Karcag Város Önkormányzata, 2004.

seit, meséit, illethetném Szűcs Sándor nyomán népi olvasmányoknak is. A sárréti krónikás 1946 december havában ezt a jegyzetet írta egy elfelejtett írásához: „Elsősorban

a sárrétieknek, a sárrétszéli kunoknak, hajdúknak szándékoztam benne visszaadni feledésbe merülő szájhagyományuk egy parányi részét, egy rövid híradást a régi népélet színes epizódjáról, amaz elgondolásom szerint, amelynek írásaimban már többször hangot adtam: a magyar néprajz nem csupán tárgyának tekintse a magyar embert, hanem szóljon is hozzá.” Úgy vélem, igaz ez *A táltos kincse*re is. Írója nem az egykori múzeumigazgatók – Győrffy István, Szűcs Sándor – anyagaiból dolgozta fel a nagykunsági népéletet, a helyiek által megélt történelmi eseményeket, a népi hitvilágban gyökerező hiedelmeket. (Mert ez a két kiváló tudós oly lebilincselően tudott írni, hogy könnyen hatása alá kerülhet az ember.) Körmendi Lajost ez a veszély nem fenyegette, hiszen írásain átszüremlik, hogy különösen jól érezte magát a mesélő szerepében, tovább gazdagítva és egyben megőrizve sajátos írói stílusát.

Az egyéni íz, a harmónia ugyanúgy elmondható L. Ritók Nóra illusztrációiról is. Az újfalu művész 1996-ban már bizonyította a Rege a csodaszarvasról sorozatával, hogy ebben a műfajban ott van a helye a legjobbak között. Most is eleget tett a kihívásnak, hiszen – szemmel látható – széleskörűen tanulmányozta, és sikeresen használta fel a népművészet jelrendszerét, amellyel plasztikusan jeleníti meg Körmendi Lajos és a sárréti pástortársadalom világát.

Az első két elbeszélésben, lehet, hogy egy-egy mondatnak kétszer is neki kell veselkedni, mert a múlt bővizű forrásában elapadhatatlanul törnek a felszínre régi szavaink:

„A bojtárfattyú hosszan keckálódott.

– Haydi, azele et! (Siess!) – förmedt rá a nagy dahó pogány.

Erre a legény nyakába akasztotta a kacabajkáját, s elindult. Csúszkált a habarékban, rögtön kastos lett a ruhája.”

Talán első olvasatra az is szokatlan – de érthető a szándék –, hogy a bakafántos török és a rettegetett tatár is az anyanyelvén szólal meg. Igaz rögtön utána, zárójelben magyarul is olvashatjuk a gondolataikat. Az első két elbeszélés az esszenciája tájnyelvnek, ezért a mára már kevésbé ismert szavak megértésében a lábjegyzet segít. A harmadik elbeszélés, az *Apavára* bevezetésében, még meghatározásra kerül a határrész, el tudjuk helyezni a térképen, de eztán a mesélő nekilendül, és feloldódik a nyelvben. Feloldódik, de nem hígul fel.

A Nagykunság forgószínpadán jól behatárolt helye van a cselekménynek, vagy a főszereplőnek. „Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer a Bige-fertőtől délre, de a Pingyó csárdától északra egy gulyás...” (Garabonciások), „Az Orgonda-halmon túl, de a Pincés halmon innen, egy takaros kis tanyában élt egy Juli nevű leány.” (Kolera), Egyszer volt, hol nem volt, a Kis-Szénáson túl, de a Battonyás réten innen, volt egyszer egy tanya.” (Az éjféli kutya)... stb. Dömötör Tekla *A magyar nép hiedelemvilága* című könyvében azt írja: „Hazánk egy kisebb területén, főleg a protestáns Kelet-Magyarországon, Hajdú-Bihar megyében és néhány szomszédos megyében (Békés és Szolnok) minden bába boszorkány.” Ha bábákkal nem is foglalkozik az író, de mesterien használja fel a népi hiedelemvilág számos ismert történetét. A Bölöjte gyerek (*A szúrós szemű fattyú*), hiába akadályozza meg kedvese, Esztike nagyanyjának ártó szándékát, egy boszorkánnyal szemben ő sem boldogul. Csak a halála után tudja meg ország-világ, hogy boszorkány okozta a vesztét. *A megrottott legénynek* az erejét fejte el egy vénasszony, míg le nem leplezték, az egyik tanya gazdáját (*Az éjféli kutya*) pedig az egyik

szomszéd asszony rontotta meg fekete kutya képében, míg meg nem ugrasztották. *A Máglya* is boszorkány-történet, de más perspektívából, valós idősíkból szemlélve: középkori per archaikus párbeszéde lírai keretben.

A máglya, Apavára, Kurucok Karcagon, A szökött huszárok, Kolera, A szabadságharc tüzértisztje mind olyan gyöngyszeme a könyvnek, amelyet írhatott volna magyarul akárki fia – nem szó szerint idézem Vári Fábrián szavait –, de nem írt. Körmendi Lajosra várt a feladat, aki a táltost megszegyenítő hittel vallja a szavak jobbító szándékát. Nem csupán a múltnak akar emléket állítani, üzeni szeretne a jövőnek, hogy micsoda emberek(!) éltek itt. Mert ezen a földön sajátos törvények uralkodtak. Rózsa Sándorral szemben (*A pandúrok jutalma*) alul maradnak a „rend őrei”, a kelepcebe került betyár fejét levágyják (*A tölgyfatermetű legény*), hogy ne vallhasson. *A kaptabetyár veszte* pedig az lett, hogy meglopta az egyszerű pásztort. El is nyerte méltó jutalmát, minden szívfájdalom nélkül agyonütötték: „A juhász kijött a hodályból, kívülről megkereste a tolvaj holtestét, s a lábánál fogva húzta egészen a mocsárig, s ott behajította a nád közé. Tudta, az ilyen tekerdő embert nem keresi senki.” *A Szamaras Pista főhősének talpára* esett szavai adják vissza jussát, de végül is, kedvenc jószága szolgálat számára teljes igazságot, mert „...a szamar rúgott egyet, s éppen telibe kapta a legény sudrimankóját. Nem szólt az egyet se, feküdt mozdulatlanul, hiába locsolták, csak jó sokára eszmélt.”

Az Egy bécsi úr Karcagon, A dohánycsempész és a fináncok, a Poéta a hóban, A katonna meg a halál írásaival a szerző igyekszik megnevetetni olvasóit, talán csak azért, hogy ne darvadozzanak sokáig az olyan szomorú történeten, mint *A kerékgyártó és rímhányó mester*, aki „az Agyagoskerti temető egyik jeltelen sírjában várja az utolsó ítélet harsonáit, hogy nyughelyéről kipattanva rigmust gyárthasson a feltámadásról.”

Körmendi Lajos – fiatalon – maga is bejárta szülővárosának határát, és most elérkezettnek látta visszafejteni a múlt fonálát, hogy emléket állítson a megholt szavaknak, és néhányat tenyerére emeljen, mielőtt elsüllyedne. Ő nem a folklórszövegek kínálta elemeket transzformálja át az

adott írói jel- és stíluskészlettel, mint ahogy olvashatjuk ezt Bódis Zoltán egy tanulmányában a meseszöveg változatairól, hanem arra törekszik, hogy sajátos írói eszközeivel hitelesen jelenítse meg szűkebb hazájának és lakóinak térben, időben és lélekben változó életét.

(bérszámfejtés)

megbízható számfejtés,
azonnal elérhető információk,
a megbízó humán-rendszerébe
automatikusan beépülő adatok,
mindig pontosan tervezhető
bérügyviteli költségek

NEXON

kihelyezve

nexON SOURCE

NEXON
integrált rendszerek Magyarország vezető
humáninformatikai szolgáltatója
www.nexon.hu
1138 Budapest, Váci út 186. telefon: 965-5130

Flohr János: Outsourcing II. (plakát, 2004, vegyes technika, 1000×700 mm, társalkotó: Zoób Kati divattervező; megrendelő: Nexon Kft.)

Fekete J. József

„Unatkozni nincs idő, mert újabb történet kezdődik”

Gobby Fehér Gyula: *Újvidéki dekameron I–IV.*

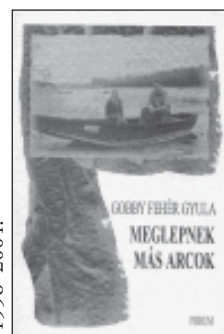
Nyolc év alatt jelent meg Gobby Fehér Gyula százegy elbeszélést tartalmazó, *Újvidéki dekameron* elnevezésű sorozatának négy kötete. A sort 1996-ban a *Tekergők* indította, majd 1999-ben következett a *Sötét árnyéka*, 2001-ben *A tűz közepéből*, 2004-ben pedig a sorozatot záró, a novellavilágot berekesztő *Meglepnek más arcok*, amely az előző kötetek háromszor negyedszáz elbeszéléssel szemben huszonhat szöveget tartalmaz, mintegy mellékdallal lezárván az opust, megerősítve, hogy szerkesztett novellavilágot hagyott maga mögött a szerző, ugyanis az előző kötetekben is vagy az első, vagy az utolsó szöveg bevezetőként vagy utószóként keretet adott a többi elbeszélés olvasásához.

Olyan könyvek ezek, amelyeket az ember olvasói szokásainak megfelelően forgathat a fotelban ellazulva, az íróasztala mellett, de ugyanígy, jóleső érzéssel lapozhat az ágyban vagy a fürdőkádban. A szerző ugyanis tudja, hogy miként kell elmondani egy történetet úgy, hogy az olvasó magára a sztorira figyeljen, meg a benne megjelenő alakok galériájára, ne pedig a szerkesztésbeli fondorlatokra, stilisztikai csavarokra. Szórakoztatni akar történeteivel, miként a valami formában mintául szolgáló, hat és fél évszázaddal korábban készült, és azóta is egyedülálló – noha több tucat kötet viseli ezt a címet – *Dekameron* szerzője. Igaz, Boccaccio egy, a pokol tűzével fenyegetőző szerzetes sugallatára meg akarta semmisíteni hallatlan népszerűségű művét, és csak barátja, Petrarca rábeszélésének köszönhető, hogy ez a kifejezetten szórakoztató céllal készült mű mindmáig rendsze-

res és élvezetes olvasmánya a betűkbe és az életbe szerelmesek seregének.

Valahol itt, a szórakoztatásra szántságban kell keresnünk és megtalálnunk a párhuzamot a firenzei és az *Újvidéki dekameron* között. Az ősminta a pestis elől nyújtott szellemi menedéket, szerzője olvasmányélményeiből vett történetekből és környezetének alakjaiból gyúrt tízszer tíz történetet, bizonyára elsőként a maga szórakoztatására és élvezetére. Gobby Fehér Gyula a háború pestise elől menekült a történet csigaházába, a baranyai és slávoniai harcok idején elevenítette fel az Újvidék külvárosában élő jellegzetes telepi vitézket, elesett fickókat és megesett lányokat, akik szinte mindent képesek elérni az életben, csupán a továbblépés lehetőségének nem jutnak a közelébe, esetleg csak a telepi világból való kitörés illékony látszatába kapaszkodhatnak. S ezek a hősök, akárcsak a hetedfélszáz évvel korábbiak, ott éltek az író körül, vagy éppen a fantáziájában.

Ha van az életnek naposabb oldala, akkor annak fényét azok érzékelik erősebben, akik túlnyomórészt az árnyékban kénytelenek élni; s ezért már a halvány derengésnek is elégedettséggel örvendeznek, szemben azokkal, akiknek mindennapjait a verőfény ragyogja be. Ez talán így van, csak az a kérdés, hogy mit értünk „az élet napos olda-

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996–2004.

lán”, mivel helyettesíthetjük be ezt a fogalmat: a polgári vagy a kispolgári értékrend pozitívumaival, vagy az egzisztencializmus normáival, esetleg azzal a minimummal, ami a lét peremére sodródott egyének lehetővé tesz egy újabb ébredést, egy újabb napért való küzdelmet. Az is meglehet, hogy ez sem az igazi kérdés, hiszen „az élet naposabb oldala” mint a boldogság szinonimája igencsak viszonylagos jellegű: ha az olajmágnásnak a még több olaj a boldogság megtestesítője, akkor miért ne lehetne ugyanolyan boldogságértéke egy ölben tartott macska dorombolásának az anyagi javakat megtagadó remete számára? Persze hogy lehet.

Ezt olvashatjuk ki Gobby Fehér Gyula novellásköteteiből is. Hősei ugyanis a jóléti társadalom peremvidékére szorulva küzdenek a létért, becsületes vagy találcsony (a jóléti társadalom értékrendszere erre erősebb kifejezést használ) módon tengődnek egyik napról a másikra, örülnek egy fröccsnek, annak, hogy beülhetnek egy moziba, hogy meghúzódhatnak egy szenesfészkerben, hogy tavasszal kibújik a hóvirág... közben az élet hatalmas mitológiáit élük: a szerelem, az erkölcs, a halál, a nemiség mintha kifejezettebb hangsúllyal lenne jelen életükben, mint másoknál. Mintha ezek a *csellengők* jobban tudnák élvezni azt a bizonyos napos oldalt.

Gobby Fehér Gyula pedig igazi novella-hősöket talált bennük. S mintha magukkal hozták volna a formát és a szerkezetet is: történeteikből egységes kötetek álltak össze.

A szerző korábbi művei is bizonyítják vonzódását a kétes egzisztenciák létmódjának feltárása iránt. Az eddigi gazdag pannotikumok helyett mostani könyveiben már csak néhány hősré összpontosítja figyelmét, az elbeszélő főhősre, néhány társára a tekergésben, akik időnként maguk is narrátorrá lépnek elő, valamint az újvidéki, főként magyarul Telep néhány jellegzetes nőfigurájára. Ezek mozgásköre is

könnyen betájolható: Újvidék, a Telep, a Petőfi mozi, a vasútállomás, a Futaki úti piac, a Kövesnek nevezett üdülőtelep, a Fállábú kocsmája... Úgy tűnhet, hogy mintha divatba jönne az írók saját utcájuk lakóiról készült műveinek megjelentetése, de ezt a látszatot csupán néhány könyvcím kelti, valójában az ilyen, mikroköznyezet-re korlátozódó témaválasztás mindig is „divatos” volt – ha tükrözheték a mindennapok különlegességét és a nagy mitológiák örökérvényűségét.

A *Tekergők* novellái monológok, amelyek az élet nehezebben viselhető oldalát sajátos humorba, a legkézenfekvőbb megoldásokba fordítják, a közben folyamatosan jelen lévő fájdalmat megjátszott naivitással leplezik. A humoros fordulatok, az előre- és visszautaló tómondatok által keltett feszültség iróniában való feloldása, a hősök nagyképű vagánykodása Rejtő Jenő legjobb regényoldalait idézik. Gobby Fehér Gyula megtalálta hőseit és hozzájuk a létfilozófiájukat, a gondolataikat leginkább kifejező tömör, sallangmentes stílust, ami olvasmányossá, szórakoztatóvá teszi novelláit, és egyszersmind kifejezi a szerzőnek a hősei iránti hangsúlyozott lírai vonzódását. S csak egy túlfinomult esztétának okozhatna gondot, hogy a hősök magatartásának ábrázolása Rejtő-vonásokat idéz.

A monologizáló hős egy igencsak félresikerült eljegyzés drámai kulminációja előtt például úgy távozik, miként ő az angolos lelépést értelmezi: „Tudtam, hogy valami történni fog. Már csak annyi időm volt, hogy összeszedtem a kabátokból a kulcsokat. A hálószobában a zsebembe süllyesztettem a háziasszony ékszerait, egy karkötő volt, három gyűrű, két medál meg két pár fülönfüggő. A spájzban megfogdostam Blazseknét. Mást nem is lehetett tenni, mert percenként jöttek a polcokra rakott kalácsokért. A konyhában egy szatyorba készítettem egy kis sültet meg két üveg palicsi pálinkát. Az előszobában egy kisbundát a

spájzból hozott papírsákba tömtem, aztán kivettem a ház előtti két fenyőfa közé. Ott akármikor megtalálható.”

A rokonszenves hősök hangulatos monológjait egy tragikus történet keserű hangvételű előadásával töri meg az *Akik megszámláltattak* című novella, majd ezt a hangulatot aknázza ki a *Ház a kövesben* és a *Frigy a kövekkel*. E két szöveg azáltal is kiválk a gyűjteményből, hogy előrejelezvén a későbbi formai gazdagságot, megtöri a monoton szerkezetet: egyikben a narrátor előadásában egy másodlagos, majd azon belül még egy harmadik monológot is nyit a szerző, a másikban pedig a mesélt történet mellett egy mellékszöveget futtat (mellesleg a Gobby-elbeszélésekben visszavisszatérő békákkal kapcsolatosat).

A novellák szerkezete az eltérő elbeszélői technikák alkalmazása mellett egyébként ebben a kötetben még lényegében egységes. Éles, célratörő indítással kezdődnek, egy-egy, az olvasó érdeklődését felkeltő mondattal, ami nem is a történet előkészítését szolgálja, hanem egyszerűen berántja az olvasót a szövegbe. Az írások füzérbe fonódnak, s miként a regényben, oldalról oldalra újabb vonásokkal gazdagítják az ábrázolt mikroközösség léthelyzetéről alakuló képet, valamint az egyszerre számalomra méltó és szívünkbe zárható figurák (miniatűr) galériáját. *Helyzetről*, állapotról szólnak ezek az elbeszélések: a Telep néhány évtizeddel ezelőtti lakosainak a létkérdésekkel – étellel, halállal, erkölccsel, szerelemmel és nemiséggel – való állandó és folyamatos szembesüléséről.

Nehéz élet a Tekergőké. A novellákban mégis megszépül történetük, egyfajta bájjal jelennek meg a létkérdéseket görgető mindennapok, velük együtt a hősök, a bűnözés állandó vonzásában élő vagányok, akik körül néha összebonyolódik az idő. Miként a kötetzáró, nagyszerű lírai szövegében észrevételezi Gobby Fehér Gyula: gyakran a szerző akaratán kívül.

A *Dekameron* emberközponú, a közép-

korból a felvilágosodás eszméi felé kancsító szerzője legtöbb történetének fókuszában a földi élet minél örömtelibb kihasználása áll; az *Újvidéki dekameron* hősei számára keveset nyújt az élet. Időszaki munkát, albérleti szobát, két hold földet, egy lovat, feleséget vagy egy hajdani szerelem emlékét, néhány szál cigarettát, olykor egy üveg pálinkát, még ritkábban egy alkalmi hetegést az esetleg utcalányból lett házi-asszonyok egyikével, de leginkább csak annak a lehetőségét, hogy beszéljenek ezekről az életről jelentő dolgokról. Az újvidéki, telepi dekameron második kötetéből már hiányzik az igazi vidámság, és a boldogság is lényegében ideig-óráig tart csupán.

A viszonylag könnyű folyású narrativitással áradó, mégis fegyvelmezett szerkesztettségről tanúskodó elbeszélések második kötetének egyik legjellemzőbbje *A sötét árnyéka*, amelyben a kamasz-szexualitás lángol fel egy május elsejei piknik dekorációi között. Az érzékek birodalmának felfedezésébe vezeti az író a rokonságban álló párt, miközben szem- vagy mégis inkább fültanúi lesznek egy igazi szerelmi csatának. Gobby nagyszerű érzékekkel fordítja el hőseinek és olvasóinak a tekintetét a legintimebb pillanatokban a vitatkozó, majd szeretkező párról, ugyanakkor egy szinte semleges szövegvonulattal temperálja a kamaszok szerelemmentes testfeltárását és -felfedezését.

A második kötet egyik legerőteljesebb darabja a jelenetváltásokból épülő novella, *A hatujjú majomember*, akinek megrendítően szomorú története pár mondatos pillanatképekből lírai töltetű epikai szállá áll össze. A monológformában előadott – mégis számos ellenpontozással mérsékelt –, indulatoktól súlyos történetei közül pedig a *Halálnak démona* magasul ki, és sokáig visszhangzik az olvasó fülében az édesanyja temetésére érkező, a vagonot szétkapkodó rokonokat, szomszédokat találó elbeszélő fájdalmas kiáltása: „Hol a Bodri?

Hol vannak a lepedők? Hol van a nagytata régi hegedűje?”

Eltűnt körülötte a múlt minden kézzelfogható emléke, de talán még tragikusabb felismerés, hogy jelene sincs már, és „az ember kénytelen volt elővenni ismerőseit saját emlékeiből, hogy ne maradjon teljesen egyedül”.

Az *Újvidéki dekameron* harmadik kötetét legegyszerűbb hátulról kezdve értelmezni. A könyv utolsó novelláját ugyanis egy dátum zárja le: 1993. április 11-e. A keletkezésnek a Költészet Napjára is mutatható része talán arra utal, hogy Gobby szemléletében, ember-látásában és ábrázolásában megszűnt a költészet, prózája a valóság régióiba eresztette gyökereit, a fikció már kevésbé szárnyal elbeszéléseiben, hanem inkább teret teremt a valóság számára. Az évszám ugyanakkor azt jelzi, hogy a kötetbe került novellákat a kilencvenes évek legelején, a legkegyetlenebb jugoszláviai háborús időszakban, a hiperinfláció idején, az általános nincstelenség és létbizonytalanság közepette vetette papírra. A szövegek keletkezésének ideje természetesen meghatározza az elbeszélés módját is. A harmadik kötetből hiányzik a sorozat korábbi darabjaiból megszólító dévaj humor, amellyel a legsikerültebb helyeken kristályosra csiszolt életbölcsleteket fogalmazott poénokká. Itt azonban, midőn az elbeszélések alaptónusa a humor felé közelít, a hangulat azon nyomban keserű iróniába vált át. Ugyanakkor ismét szembeötlő a kötetben szereplők hangsúlyozott szexuális motiváltsága. Gondolatban, álomban, a valóságban folyton üzekednének, mint aki életének utolsó szerelmes éjszakájára készül, mint aki egyszerre kívánna felmarkolni mindent az életből, a létből, valamilyen tőkét kovácsolni a nincstelenségből. S ez a jellegzetesség is a novellák keletkezésének idejével hozható kapcsolatba. Ezt a feltételezést megerősítő tény, hogy szociológusok és pszichológusok közös erővel bizonyították, a válsághelyzetben kollektív jelenség-

ként figyelhető meg a nemi gerjedelem gátlátalan kifejezésre juttatása, a WTC elleni, 2002. szeptember 11-i terrortámadás nyomán végzett felmérések azt igazolták, hogy a támadással sújtott városok lakosai a pánik óráiban tapasztalhatóan többet szereztek, akár ismeretlen partnerrel is, mint egyéb körülmények között.

Mindezt már csak a Gobby-féle történetek valóságalapja kapcsán tartottam fontosnak elmondani. Az elbeszélések zömének biblikus hangulatú, a mai köznyelvtől eleve idegen hangzású címadása talán arra utalna, hogy a szerző korai paraboláihoz hasonló, elvont értelmű példázatokat sorjáz a kötetbe, ám ritka kivétellel (pl. a *Ki állhat meg*, vagy *A fekete lepel* című írások esetében) szó sincs ilyesmiről. A mostani *példázatok* nagyon is hús-vér sorsokat, karriereket, jellemeket mutatnak fel a közelmúltból.

A „néha eszembe jut” személyes formulájával kezdődő kötet záró szakaszában is ez az individualizmus, a „nincs nép, csak voltak emberek” egyéniesítő megfogalmazása jelenik meg.

Egyéni figurák Gobby Fehér hősei, némelyik annyira, hogy név szerint is azonosított, mint például a költő-szerkesztő Gál László a *Vérzik a szóban*, vagy az énekes Boros István az *Öt kenyérünk van* című történetben. Ők a valós alakokkal tökéletesen azonosítható figurákként léptek be az irodalomba. Bizonyára ugyanennyire nevesíthető személyek a modelljei azoknak a típusoknak, amelyek oly meghatározó szerepűek voltak a Vajdaságban és annak fővárosában méginkább. Hiteles figurák ezek egytől egyig, kezdve a maguk veritékével emelt házukat védő Siposéktól és a Telepen jogtalanul építkezők sorától a Gróf Monti szerepében tetszelgő Kovács úrig, a többre érdemes műkedvelő színész és amatőr nőcsábász; Lukácsig, akinek apja még szegényparaszt volt, maga meg teljhatalmú igazgató, vagy Jakubec Péterig, a rettenetes szájszaggal megvert

lőszakértő pártmindenesig, aki az igazság bajnokaként távozott a történelemből, meg a *Haragod rám nehezedett* című elbeszélésnek a kisebbségi pártkarriert befutó hőségig. Sőt, ugyanilyen, egyéni sorsokban megjelenő típusok reprezentánsai az *Újvidéki sorozatfilm* és egyéb történetek névsorolójának szereplői. A Gobby-féle névsorolvasás ugyanis mindig egyben sors-soroló is, amelyben nép(ek) helyett ember(ek) kerülnek az elbeszélés reflektorfényébe. Hiszen, miként a *Haragod rám nehezedett* című történetben megjegyzi: „A kisebbségi lélek szemlélődő, sóvárgó, a problémákban jobban elmélyülő lélekkel válik, ezért érthető, hogy a kisebbségek a legtöbb reménnyel, érdeklődéssel és hittel szemlélik, sőt támogatják azokat a mozgalmakat, amelyek a határok ledöntésére, az etatizmus eltüntetésére s Európa népének egyesülésére törekzenek.” A szövegek születésének idejére nem ez a törekvés volt a jellemző. A történetek az ötvenes, hatvanas, hetvenes évek kádereit, kulcsfiguráit és mellékszereplőit jelenítik meg, de a megírás idejében ható események átszövik, moderálják az elbeszélést.

Minden nemzedék megjárja a maga háborúját, és megéli a maga vesztes csatáját – üzenik ezek a történetek, legyen szó éppen szociográfiai indíttatású elbeszélésről, mint *A föld gyenge füve*, vagy a lehetséges valóságok egymásba játszásával zsonglőrököző *Kezek bő idejéről*. Gobby Fehér változatos szerkesztéssel, az elbeszélő pozíciójának előre-, vagy hátrahúzásával, formulák ismétlődésével, gyakorta a történet menetét megszakító „szakszövegek” beillesztésével igyekszik érdekfeszítőbbé tenni *A tűz közepéből* című kötetben közölt elbeszéléseit, amelyek életszerűségükkel, hitelességükkel, a közelmúlttal és jelennel folytatott párbeszédükkel, olvasmányos stílusukkal, fanyar iróniájukkal és édes erotikájukkal, testek és álmok egybeszövődésével megnyerik az olvasó szívét.

Ezen túl azonban úgy érezzük, az *Újvi-*

déki dekameron harmadik kötetének főhősévé maga a szerző vált. Erre utal hangulati váltása, a keserűbb szájízzel való mesélés, a humor visszafogása, az irónia elburjánzása, a hősök erotikába kapaszkodása, s nem utolsósorban az *Ezek azok, akik hozzátok mennének* című szöveg beszélőjének a következő, a mesélő szó elakadását előrejelző mondata: „A naplórás ideje rémes gyorsasággal közeledett.”

A sorozatot záró kötetben a vonatkozó névmás kérdő névmásra cserélésének nyomán alakított című, *Mikor megérkeztem Újvidékre* elbeszélés első személyű narrátora hatalmas színpadként éli meg a várost, amelyen számtalan dráma játszódik, és az érkező még választhat, melyik történetnek lesz, lehet szereplője. Az alig pár oldalnyi szöveg ennek a képzetnek megfelelően néhány mondatos fragmentumokból áll egybe, mindegyik a címbe emelt mondattal kezdődik, és mindegyik egy mikrodrámát jelenít meg. Az egységes elbeszélői hang mögött egymástól elkülönülő perszónákkal megtörténő események füzére áll, s a szinte szüzsészerűen tömörített történetek kockáiban is, és egészében is élvezhető mozaikká állnak össze, interpretációjuk az olvasói ráhangolódástól függően egyetlen elbeszélő hangjává integrálhatja az elmondottakat, vagy meghallja az elbeszélői szólam mögött a többek beszédét.

A világ dolgainak fragmentumokká való tagolása a gyermekkort idéző *Makacs faggatózásod sora* önéletrajzi elbeszélésben éles vágásokkal elkülönített emléktöredékek szöveggé formálásában ölt alakot. A részeket, a történet-töredékeket itt az elbeszélő személyének változatlansága és a kronotopozok állandósága fűzi folyamatos narrációba, ugyanakkor a történet-szálak eldolgózatlansága széttagolja az elbeszélés folytonosságát. A gyermekkor Ezeregyéjszakáját idéző elbeszélő ugyanúgy számtalan novellát vagy akár regényt sűrít elbeszélésébe, mint az *Újvidékre* érkező különböző személyek élményeit egyetlen elbeszélői

hangba integráló narrátora. Kifejtetlen történetek temetői lennének ezek az elbeszélések, vagy csak ennyit érdemelnek meg a történetek? Is-is, gondolom. Gobby született elbeszélő, a történetmondás a természetes közege, amire az *Újvidéki dekameron* negyedik kötetében külön utal is: „Ezer életet élhettem, de annak az egynek, ami csupán az enyém volt, annak a felületén lubickoltam.” Azután pedig: „Mintha az egész életem mással történt volna. [...] Mintha más írta volna ezeket a történeteket. [...] mintha maguktól születnének ezek az esetek, s magától alakulna könyvvé a róluk szóló szöveg.”

Ez a történetmondói alapállás az egyes szám első személyű elbeszélésben talál alkalmas megszólalási módot, s ennél fogva a történetekre való rálátást is az első személyű elbeszélő szemszöge határolja be. Különösen a Dekameron-típusú keretes elbeszéléseknél (pl. *A pogányok öröksége*) tapasztalható az az eljárás, amelynek során Gobby a különböző elbeszélő perszónákat jelzés nélkül játssza át első személyű narratori szólamba, egyik mondatban még harmadik személyben mutatja be a leendő elbeszélőt, a Fállábú kocsmájában történeteikkel egymást szórakoztató Tragacsot, Magót, Blazseket és a magának monologizáló Fállábút, a következő mondatban már első személyre vált, sőt, ha az elbeszélő mástól hallott történetet idéz, akkor egy másik első személy hangjára kapcsol, vagyis teljesen kiiktatja az idézést és a folyamatos jelenidejűség képzetét kelti. Ennek az ikerdarabja a *Fényes gyűrűk utcája*, ahol Rózsika, Kertészné, Julis és Eszter mesélik egymásnak történeteiket, kocsma helyett – a cukrászdában. E szövegnek különösen az első története emlékeztet a hajdani nagyszerű Gobby-parabolákra, valamint a fantasztikumba forduló novelláira, akár csak a *Bocsásd rám kezed* valósággá váló álomszituációja.

Máskor, *Az elemi tények* című elbeszélésben például egyetlen ember nyolc ön-

életrajzát mondja el, ami teljesen más szándékú eljárás, mint az ezer életet is élő kisfiú emléktöredékeinek sorjázása a *Makacs faggatózásod sora* fragmentumaiban. Ez utóbbinak ugyanis a nosztalgia az előhívója, míg az előbbi az ironikus szemlélet jegyében fogant. „Önéletrajzot írni a legnehezebb műfaj. Az ember sohasem tudhatja, mi derül ki.” Ezt, az egyébként a novella hőséneke tulajdonított mottót olvashatjuk a szöveg fölött, amely majd fősorakoztatja Varga Rudolf nyolc életrajzát, és a mindentudó elbeszélő azonnal párhuzamba állítja azok elemi tényeit a valósággal, amiből végül bőséggel áradó, szellemes, kacagtató humorú történet kerekedik. Csakhogy az egymással szöges ellentétben álló életrajzok a huszadik század különböző, keserű korfordulóihoz kötődnek, s mindig az időszerű követelményekhez való simulás szándékával fogalmazódnak meg. Gobby tehát nem csak a gumigerincű ember elé tart görbe tükröt, aki elvtelenségével hasonult a jelenének elvárásaihoz, hanem ironikus távolságot teremt a múlt század történelmével szemben is, elbizonytalanítva a döntést: a kor formálta-e a maga elvárásai szerint a kor emberét, vagy az ember alapvető tulajdonsága a mindenkori hatalomnak mutatott kaméleoni mimikri-öltés. A *Szövetséget a te szolgálóidnak* elbeszélés tovább élezi a magatartás kérdését: két egykori iskolatársat hoz össze évekkel utolsó találkozásuk után két palack sör elfogyasztásának idejére, ami alatt kiderül, hogy egyikőjük daczból maradt vajdasági magyaroként a szocialista Jugoszláviában, arra várván, hogy egyszer kimondhatóvá legyen, mi történt a második világháború után az itteni magyarokkal, a másik pedig beállt a bűnöket elhallgató és letagadó Párt sorába, s magyar káderként igyekezett pozícióba jutni, meggyőződése szerint egykor majd (sors)döntő pozícióba. Gobby itt már nem kertel, nem ironizál, hanem közvetlenül fogalmazza meg a vajdasági magyarság múltbeli és jelenlegi traumáit. Ebben a

novellában nem csak a hangütés, hanem az elbeszélő személye is változik: a történetnek van narrátora, s ő beszél el a két iskolatárs dialógusát.

A vajdasági film forgatására készülő Gyuricza (*Ittam idegen vizeket*) számtalan forgatókönyv-változattal próbálkozik támogatást szerezni munkájához, amelynek célja az ironikus társadalomábrázolás, a kritikus szemügyre vétel mulatságos esetekbe való ojtása, s Gyuriczában nem nehéz felismerni Gobby alteregóját.

A Szent Miska történetét földolgozó *Szent bolond* című Gobby-regény (1976) szürrealista betéteire emlékeztető montázs-technika többször megjelenik az *Újvidéki dekameron* negyedik kötetében is, a *Bagoly a romokon* mellékszála például a baglyok természetrajzi leírását használja késleltető eljárásnak, *A gyümölcs zsengéje* pedig gasztronómiai traktátust montíroz a szövegbe, azzal, hogy itt ebből a mellékszálból lesz a főszál, ami a klasszikus novellaszerkezetre leginkább hasonlítva fokozatosan gerjeszti a feszültséget, mindaddig, amíg ki nem pattan, hogy a férj gasztronómiai igényességéből fakadó kitörés mögött a valós, de eltitkolt vita-ok a család gyermektelensége. Az *Öv helyén kötél* című elbeszélésben a montírozást a Sándor Iván-féle kopírozásos eljárás váltja föl, aminek során különböző léthelyzetek és időszakaszok történései egymásra másolódnak és a két cselekmény egy szinkron idejű eseményt alkot, ami egyszerre kép- és látomászerű. A konkrét, valós személyeket és időt megidéző történet színésze, Nagygyellért János Dürrenmatt *Play Strindberg* című darabjának próbájára igyekezve különös szituációba keveredik, aminek során nem a maga szavait mondja, hanem Kurt szerepének szövege hangzik el Nagygyellért hangján,

átvetítve a színházi szituációt a valós helyzetre, amivel a diaporáma egymásra csúszó képeinek hatását éri el a szerző.

Erre rájátszik a képet és a hangot egyszerre kezelő, *Az örök mellékvágány* című forgatókönyv(nek álcázott novella), amely az Újvidék–Zombor vasútvonal mentén, Újvidéken épült Darányi-telep, később csak Telep elnevezésű városrész magyar lakosságának sorsáról fölillantott képek nyomán tudatosítja a vajdasági magyarság keserű sorsának alakulását a Monarchiából való kiszakadást megelőző évektől lefelé ívelő görbe mentén el egészen a jelenként jelzett közelmúltig.

A negyedik kötet elbeszéléseinek ugyancsak biblikus vonzatú címadása és a szerző történetindításainak szentenciázása („Ha nagyon sokáig félsz valamitől, odajön hozzád”), illetve hasonló jellegű, eseményeket összekötő mondatok („Aki lábujjhegyre áll, nem áll szilárdan. Aki túlságosan nagyokat lép, könnyen kibicsaklik a lába.”) a sors-történetet helyezi az üdvtörténet helyébe, és rátelepszik a történetek hangulatára. Az utolsó szöveg már nem is novella, hanem személyes emlékekből sorjázó anekdotafüzér neves magyar (magyarországi és vajdasági) írókról, aminek kötetbe kerülését az utolsó, a 26., *Ne rejtse el a te orcádat* című szöveg első mondata magyarázza: „Pirinyó világot teremtettünk.” Pirinyót, de teremtettünk. Pirinyót, de világot. Teremtettünk: mi, írók – véli a szerző. Gobby Fehér Gyula megteremtette az újvidéki Telep irodalomba épülő világát – a Telepről indult, s oda is tért vissza, közben azonban a vajdasági magyarság szemléletes tablóját is megszerkesztette, miközben végigjárta a novellaírás számtalan formai lehetőségét is.

Bogdán László

A Vásárhelyi elégiák újabb darabjairól

Vári Attila: Sztálinvárosi idill

Ki tudja hol van már az eleje? Valahol mégis el kell kezdeni. A felismerésre Vári Attila is rájött, hiszen a *Vásárhelyi elégiák* négy évtizede készülő sorozatának legújabb darabjában (*A lélek hajlékai*, Élet és Irodalom 2004. november 5.) egy megejtő bevezetőben írja: „fiatalabb koromban minden novellámhoz, karcolatomhoz találtam valamilyen kezdést, frappánsnak hitt véget. Most, hogy fantáziám öregesen romlik, kénytelen vagyok egy elkészült kezdéshez több karcolatot hozzáragasztani...” Noha kérdéses az elején kezdődik-e valami? Ami az idézett szöveg tanúsága szerint magában hordozza a véget, hiszen befejezés önmagától, az írás belső logikája szerint, erőlködés nélkül születik meg.”

Noha próbálkozott a kezdetektől nagyobb formákkal, Vári tulajdonképpen évtizedekig tárcaíró maradt, hosszabb elbeszélései is egymásból kinövő tárcák – vö.: Matriszka babák, egymásba helyezett dobozok stb. – valósággal beleivódott a tárcaterjeledelem, ez tördeli mozaikkockákra pályakezdő kisregényét, a *Felmentést* – bár az egyes darabok között valami csoda folytán mégiscsak létrejön a kohézió – avatja tárcaregényé a *Casanovát* s osztja sokáig pátratlan futamokra Vári legjobb korai elbeszélését, a *Pletyka a negyven platán körül*, ami akár Vári kötetében bujkáló külön még meg nem jelenő nagy művének, a Vásárhelyi elégiáknak is nyitánya lehetne...

Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2004.

Ma már világosan látható – és a nemrég megjelenő gyűjtemény, a *Sztálinvárosi idill* is bizonyítja ezt, a maga megejtő közvetlenségével, sőt bensőségességével (ezek kezdetektől Vári fő prózaírói erényei) –, hogy noha minden általa művelt műfajban elbeszélésben, regényben, versben, esszében alkotott emlékezeteset, leginkább testhezálló műfaját a furcsa, kissé átértelmezett, az uralgó sétatémához szabott anekdotában találta meg. A Vásárhelyi elégiák, tárcák és elbeszélések Ezeregyéjszaka-színes gyűjteménye, több mint negyven éve épül, s immáron agg hősei, a hírhedt Súrlott grádics asztalánál ülő Matuzsálem korú szereplők a Vári-legendárium törzshelyéről, különféle bizarr történeteikben is körülbelül ugyanazt mesélik, egyre színesebben és állandóan bővítve a kört: *túlélésük történetét*. Azaz színészen, szépen, kellemesen hazudoznak egymásnak, akárcsak Kosztolányi Dezső *A nagy család* című klasszikus novellájának holdfényben, az udvari asztal körül üldögélő hősei.

Hazudnak?

Igazat mondanak?!

Mesélnek!

S hiába töpreng az egyik csillogó darab, *A kupciher* hőse egy pillanatig borongva élete mély kútjába tekintve azon, hogy „...ebben az egész évszázadban félttem”, a mese, a műfaj arany szabályai szerint (gondoljunk olyan remekművekre, mint *A holtak kárpótlása*, *Bodon diadala*, *A repülő zsidó* vagy az *Üldözött*) legyőzi az időt, megszünteti a nehézségeket, átrepít gáncsokon, akadályokon és diadalmenetek színterévé avatja Vásárhelyet, amely egykor szabad magyar városként tündökölt a történetekben, és várának fala, Váritól tud-

juk, azért hullámos, hogy az ostromló törökök kapjanak tengeribetegséget...

Vári a hetvenes években különös, a gyermekkort felvillantó, az örökre elveszített otthon újratemtő elbeszélésekben megpróbálja ökonomikusan növelni írásai tárca-terjedelmét, hogy milyen eredménnyel azt mutatja a *Lassított lónézés*, *A török elefánt* vagy *A virágmadarak hajnalban lehullanak* – amely azután első regénye egyik fejezetévé lesz. Ezek az írások sajátos légkörükkel s módszerükkel – amelyben a Várra mindig jellemző szellemi elegancia, parodisztikus pedantéria és dús önreflexió már a másik kedvenc módszerével (elbeszélései, tárcái örök szervező elvével), a nyomozással vegyül – alakítják ki azt az összetéveszthetetlen szellemi attitűdöt, amely regényeire – *Volt egyszer egy város*, 1986; *Cselédársang*, 2001 – is jellemző, és amelyet elmélyítenek, magyaráznak a prózát (a görögök kedves, ideillő kifejezésével a „gyalog-írás”-t) lirizáló mondatépítményei, mondatfutamai. Már itt is lehetne elemezni a zeneiséget, mint mondatszerző elvet, azt a sajátos artikulációt, amely annyira jellemző Vári újabb írásaira, s amelynek kimunkálása során annyi szép vers is kicsúszik, gondoljunk itt csak *Az elsodort babaházra*...

Regényeiben és a Vásárhelyi elégiák darabjaiban, vagy a kötet más novelláiban, elbeszéléseiben mintha minduntalan a lassított lónézés szerkezetét vetítené ki, regényeiben „nagyban”, az elbeszéléseiben, a tárgyhoz szabottan. Indázó elburjánzó, mégis ökonomikus, egyre inkább a zeneiség törvényeinek engedelmessé mondathugáiban néha négy-öt-hat idősík is keveredik és továbbra is nagy fontossággal bír az önreflexió, kitüntetett helyet kap a nyomozás, mint cselekményszervező elv. A szerkezet leírásával kell kezdenünk, hiszen nem értése vagy rosszul értése (ami esetünkben teljesen mindegy), félremagyarázása belejátszhat az értelmezésbe is – amely befolyásolhatja az értékelést és a megértést is.

Vári vásárhelyi elégiáinak, elbeszéléseinek, regényeinek alapszituációja a *vallomás*. S most lássunk egy mintamondatot:

„A mesék maradjanak meg a szavak birodalmában, a szavak legyenek viszont olyan áttetszően tiszta üveghegyek, amelyeket minden ezer évben meglátogat egy griffmadár, hozzá törli a csőrét, de amire a hegy elfogyna, addig az emberi melegségtől megolvadtan tovább patakozna a kristályszikla, hogy folyamok deltáin átszűrve szavai tisztaságát, elérje az igazság Óperenciás tengerét.

És annak a tengernek a közepén lenne egy sziget.”

A vallomásokból kibomló mese hőské, a túlélés bajnokaivá avatja a Súrlott grádicshoz címzett kiskocsmá színesen-kellemesen mesélgető hőseit V. Békai nyugalmazott vasúti váltóórtól a temetőőrig, a pedellustól a Mesztic-féle nagykereskedés regényes életű fűszeres hordaráig. Akik egész elfuserált, megpróbáltatásokkal terhelt, zátonyra futó életükben hűségesek voltak ahhoz a városhoz, ahol megszülettek, felnőttek, ahol élniük adatott s mely város – ellenségei szerint flekkenváros – anekdotakincsét annyi színes kóffal gazdagították.

Vári vásárhelyi elégiáinak a jelenkori magyar prózában egy rokon darabja van, Kolozsvári Papp László Kolozsvári Ezeregyéjszakája – *Holló úr*, 1997; *Cleotéra története*, 2000 –, de amíg Kolozsvári Papp ráérősen mesélgető hősei a város legendáriumán keresztül önmaguk zaklatott, freudista elemzésekre váró, jungi mélyfurásokra áhító énjüket is feltárják, Vári a város legendáriumának kiteljesítése mellett főként elveszített gyermekkor után nyomoz, dacosan, vonzón és felejtethetetlenül idézi fel a kötet néhány darabjában (*Apával elmentünk havazni*, *Apja fia* vagy a kisregényterjedelmű *A szem*) mutatva, hogy nemcsak gyermekkorát veszítette időközben el, hanem otthonát is, hazáját is – hazájaként szeretett városával egyetemben. Ahogyan

A szem egyik vallomásában megjegyzi: „Szülővárosomban már szinte nincs olyan ember, akivel közös emlékeinket megoszthatnánk egy pohár bor vagy sör mellett. Így hát, ha otthon vagyok, nagyokat kirándulok a holtágakkal szabdalt folyóparti erdőkben, néha még gombászni is elmegyek a hegyek közé. Ha jó idő van, fölmászok a vártemplom tornyába, s nézem a lakótelepekkel eltorzított várost.” Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy valaha is, egy pillanatig is, egy kalandozó félmondattal erejéig is hűtlen lett volna gyermekkorához, városához, világához...

Az újabb gyűjtemény megint és újult erővel tesz kísérletet az elveszített otthon újratemetésére. A város történetének megannyi állomása elevenedik meg ezekben a mesékben, amelyek időben a nyolcvankilences román forradalmon is túlvezetve mutatják, hogy hiába esett ránk a szabadság, ha időben nem tudtunk félreugrani, minden olyan lett mint amilyen volt, sőt még olyanabb!... Különös fényben ragyognak az újabb darabok, mintha időnként csökkenne az ellenállhatatlan jókedv is, jól megformált, jellemző történetzilánkokban jelentkeznek a keserű történelem fricskái is, az elrontott történetek miatt érzett mély

bánatot. „A honvág és a hazaszeretet édesestvérei egymásnak – kezdte az okoskodást a református kollégium fáradhatatlan pedellusa – de odafentről egészen magasról leszólt Ben Izidor: – Na ja, a honvág... de hol van hozzá a haza?” (A repülő zsidó)

A készülő erdélyi Ezeregyéjszaka darabjai Vári Attila egymást leköröző és kiegészítő, folytató vásárhelyi elégiái. A kaleidoszkópszerű csillogó-villogó mese-anekdotahalmazból, fölsejlenek egy szabad királyi város több évszázados történetének momentumai is, a zivataros történelem prózatükörben tükröződő égi másaként, de fifikusan, úgy, hogy a kettő: a valóság és a képzelgő formája állandóan brutálisan egymásba játszva fedi fel és mutatja meg az emberi kiszolgáltatottságot is. A fortélyok, a furfangok, életstílusok, szokásrendek, életfelfogások, rögeszmék és mániák, bizarráriák egész armádiája vonul fel a tündöklően alpári történetekben, mindaz, amellyel az itt, e tájakon élő és a körülményeinek mindig, minden korban kiszolgáltatott ember védekezett az erőszakos, őt semmibe vevő, autonómiáját legázoló, emberi méltóságát megcsúfoló, eszményeiből, tartásából, állhatosságából gúnyt űző, „véreskezű” történelem ellen!...

Vajda Barnabás

Kedves Csinszka! Drága Mis!

Babits és Csinsza levelezése 1919–1920.

Az írásbeliség széles elterjedése óta népszerűek azok a könyvek, amelyben egy-egy alkotó hozzátartozója, felesége, gyermeke, szerelme veti papírra az általában jól ismert művész közember számára láthatatlan életét. Ezek közül is azok a biográfiák, regényes életrajzok, visszaemlékezések stb. tűnnek a legsikeresebbeknek, amelyekben egy kevésbé ismert arc tárul föl, vagy olyasmire derül fény, amiről a közvélemény csak *hitte*, hogy jól ismeri. Magyar irodalmunk nem panaszkodhat az efféle irodalmi műfajok hiánya miatt. Igaz, összehasonlítva mondjuk az angolszász kultúrával – ahol mindenkiről illik mindent elmondani, ha máskor nem, hát halála után –, mi magyar olvasók sok-sok bizalmas részletből kimaradunk, amit soha nem publikálnak. Az utóbbi időben azért nálunk is nőni látszik a nyomtatásban kiadott memoár-jellegű művek száma. Én itt most csak egy bizonyos írói csoport, a nyugatosok körüli emberek visszaemlékezéseire gondolok, specialisan is a *noran* könyvkiadóra, amely Kosztolányi Dezsőné második világháborús emlékiratait után most javított második kiadásban adja közre Babits Mihály és Csinszka, alias Boncza Berta 1919–1920 közötti levelezését (első megjelenés: Pesti Szalon, 1994).

A memoárokhoz és visszaemlékezésekhez képest, amelyeket ki tudja milyen mértékben befolyásol idő, hely, hangulat, szándék, a levelezés mint első kézből való dokumentumgyűjtemény közvetlen reflexiónak számít – ebből ered legfőbb érdekessége. Illetve ennek a konkrét könyvecskének abból is, hogy Babits 20. századi életművére nem irodalomtörténeti makrolencsén át néz, amiben minden felnagyítódik,

hanem itt mind a hatvannégy levél a lélek(tan) kontextusában értelmeződik újra. Vagyis olyan szempontból, ahogy/ amelyből több évtizedig nem lehetett nagy lírikusunk életére tekinteni. Akár még azt is mondhatnánk, hogy ma a Nyugat körüli nőktől, asszonyoktól származó memoárkönyvek modern, mi több posztmodern értelmezési keretet nyújtanak költőink-íróink magánszférájának alaposabb megismeréséhez. Csinszkaról Ady kapcsán szoktunk tudni, de annak halálával ez is eszmélésünk mélyére bukik. (Vezér Erzsébet legendás Ady-életrajzában például Bertukat utoljára férje Liget-szanatóriumbeli ágyánál látjuk.) De hogy hova vetődik később, mi lesz a sorsa az Ady halálakor mindössze huszonegy éves nőnek, aki beteljesíteni látszik a Hunn, új legenda fenyegetését: „Hulltommal hullni: ez a szolga dolga, / Ha a Nagyúr sírja szolgákat követel” – ki tartja számon? Későbbi homályba vesztését egyébként talán saját maga okozta: éppen ezek a levelek tanúskodnak róla, hogy férje halála után Babitshoz csapódva furcsa viselkedésével („*Adyné egy örült hisztérika*” – Szabó Lőrinc), fennhéjázó allűrjeivel, magát „*királyi játékszernek*” meg „*fiatal race lónak*” aposztrofálva, riasztotta környezetét éppúgy, mint magát a kiszemelt Babitsot.

Csinszka labilis személyisége ideális tükrös Babits lelkéhez. „*Mert nő vagyok, akit rejtetten, de biztosan az erotikája hozott el magához*” – olvashatjuk 1919. március 16-án, Ady halála után kevesebb, mint két hónappal (III. számú levél). Sőt még ugyanabban a hónapban sokkal nyíltabban: „*Szeretnék valami igazat, meleget és jót adni neked, a két hideg kezedbe. Magamat. Nagyon, nagyon szeretlek.*” (VII.) Így bonta-

kozik ki levélről levélre egy grafikus ambíciókkal teli, az állatkertben Aligátort és Tatut rajzolgató (így, nagybetűvel írja), politikailag pedig a kommünnel kacérkodó, de amúgy, egykori férjével szólva, hisztérikus kis csuka képe, akinek eleve több okból nem sikerülhetett Babits szívét meghódítania. Úzve nagyzási mániától, megingathatatlanul saját maga kivételes voltában („*kivételes embereknek mint mi vagyunk*” – VII.), és főként végzetesen lebecsülve Babits bibliofil voltát („*Én igazabb vagyok... és jobb barátod az összes könyvednél*” – III.), pátyolgatni akarta a legény Babitsot. Aki ezt ki nem állhatta. Még akkor sem, ha a ravasz Csinszka levélkéit megmeglócsolja a mesterséges elmúlásra („*mindég kevesebb az időm itt köztetek*”) és szuicid hajlamaira tett nevetséges, mert teatrális utalásokkal: „*Mihály én két éven belül muszáj kapjak egy lassan, de biztosan pusztító betegséget.*” (XXXV.) A Csinszkánál alig idősebb, és más értelemben sokkal tapasztalatlanabb Babits fényévekkel bőlcsebb a nőnél. Áradozásait gyerekes önkínzásnak tarja, és próbálja körülhatárolni őt a bizalmas barátnő kategóriájában, bár időnként olyan nyíltan ad kosarat, hogy az már-már vicces: „*Tegyük fel, hogy én valóban nem veszek annyira tragikus hősnőként...*” (XXXVI.) Kisebfbajta csoda, hogy Csinszkának három hónapba telt belátania, Babits nem szereti őt, vagy ahogy magát becsapva írta a férfinak: „*Nem szeretsz eléggé, nem értesz hozzám.*” (XXXV.)

Nem öncélúan állítom, hogy ez a hatvannégy levél és/vagy üzenet (42 Csinszkától, 22 Babitstól) leginkább a lélektan kontextusában értelmezhető. Olvasva az előbbi alig értelmezhető fordulatait („*én igazán nagyon rossz vagyok*” [XII.], „*de férfi vagyok, aki erős*” [XXXI.]) kérdéssé formálódik, vajon miféle felszabadulást keresett ez a makacsul hírességekhöz vonzódó nő? (Ne feledjük, Ady esetében is ő volt a kiktartó kezdeményező!) Az igazság az, hogy 1919. január 27-ét ő felszabadulásként élte

meg: „*Bandi mellett ápolónő voltam. Kimerültem. Pihenni akarok, szépen élni.*” Mindazonáltal sosem lett képes kiszabadulni egykori férje hatása alól, amiről tökéletesen adys szófordulatai, főként Ady erősen nominális gesztusait („*az íráshoz nekem nagy és keserves elszánás kell*” – X.) és képgazdag modorosságait („*egyszerű ősi melegek, hálálak és dübök vannak bennem*” – XIII.) utánzó mondatai árulkodnak. Nem lenne hiteles azonban, ha csak ezzel a nyomasztó hatással, csak a halálában is energikus személységű ex-férjvel magyaroznánk fölszabadulásra törő vágyát. „*Engem fölszabadítanak, boldoggá és bizóvá tesznek az események*” (VII.) – mondja a magyarországi politikai zűrzavar kellős közepén többször, újra meg újra megerősítve, hogy: „*Magamat keresem és így jó.*” (XXXI.) Kitél vagy mitől akart hát el- vagy felszabadulni, ha csak nem labilis idegállapotától, amire – mármint saját magával fenntartott ingadozó viszonyára – más egyebek mellett Babits-megszólításai utalnak, akit gyakran egy levélben belül is következetlenül hol magáz („*megbántott tegnap*”), hol tegez („*úgy kell elfogadj*”). Ha nem tudnánk, hogy Csinszka pusztá manírból is vágyhatott az akkoriban oly divatos pszichoanalízisre, nem értenénk, miért produkálja üzenetkéiben a verbális hisztéria tüneteit: a megszólítások és aláírások gyanúsán színes skálájától („*drága Mis*”, „*Királyfi*”, „*Méltóságos Uram*”, „*Az Adyfiú*”, „*Csinszka fiú*” stb.) az őszinte hódolaton át a dörgölődő cicaizmusig (XXIX. sz. levél), merészen eljutva a tettetett tudathasadásig (pl. a LXIII. levélben). Ha nem tudnánk Vezér Erzsébettől és más visszaemlékezőktől, hogy Bertuka nem az a lány volt, „akit könnyen le lehetett rázni”, s hogy mindez csak a Babitscsal folytatott játék része, akár még komolyan is vehetnénk a magát „*kis lyányod*”-nak (XIX.) aposztrofáló huszonöt éves nő levélbeli efféle búcsúzását: „*Kezdet minden neked kijáró hódolatával csókolja kis lázadó rabszolgád*” (XLI.), amin pe-

dig semmi más, csak a mazochista leigázottság gyönyöre suhan át. Tiszta pech, hogy Csinszka önmaga igaz megtalálásához éppen a mélyen introvertált Babitsot választotta partnerül.

Műfaji tekintetben erős túlzás „levelezésnek” titulálni mindazt, amit ebben a kötetben kézben tartunk. Csinszka sebtében papírra vetett levélkéi, üzenetkéi formailag ugyan valóban missilisek (rendszerint a postát mellőző, kézi hordárral küldött sebtü levelek), ám abban az értelemben nem azok, hogy kettejük üzenetváltása nem

dialógus jellegű: csak ritkán bensőséges a reflexiók oda-vissza áramlása. Babits és Csinszka rövid románcának okait, indítékait, azok bonyolult szövevényét talán csak egy mélyreható pszichoanalitikus elemzés tudná kideríteni, amit Nemeskéri Erika meg is kísérel kötetzáró tanulmányában. Ahhoz csak ezek a levelek nem elégségesek. Ahhoz viszont igen, hogy felkarcolják Csinszka elég hiteles lélekrajzát a célratörő nagylánytól a szerelmében megsemmisülő nőig.

Sárközi Roman: Újrahasznosítás (plakátterv, 2004, print, 700×1000 mm; megrendelő: Magyar Képzőművészeti Egyetem; kivitelező: Megaprint Kft.)

Bárka-díj

A Bárka társadalmi szerkesztőbizottsága 2000-ben pénzjutalommal járó díjat alapított, amelyet minden év végén ítél oda a szerkesztőség javaslatai alapján. A díjat azok a laphoz kötődő szerzők nyerhetik el, akik az adott évben jelentős publikációval, publikációkkal gazdagították a folyóiratot és olvasóit. A pénzjutalmat 2002-től Kiss György szobrász- és éremművész kispasztikája egészíti ki.

A korábbi díjazottjaink: Berniczky Éva, Erdész Ádám, Szilágyi Márton, Tandori Dezső (2000), Németh Zoltán, Papp Endre, Podmaniczky Szilárd, Újházy László (2001), Szilágyi András, Szilágyi Zsófia, Zalán Tibor (2002), Grendel Lajos, Nagy Gáspár, Szepe-si Attila, Varró Dániel (2003).

A 2004. év díjazottjai: KISS LÁSZLÓ (A hiányzó egy – Krasznahorkai László: Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó, 3. sz.; Egykori ajándékok – elbeszélés, 5. sz.), KÖRMENDI LAJOS (Agyban versbuborék – Szentí Ernő: Kőben csöndbuborék, 3. sz.; A hadifogoly karácsonya, Kálmán hadnagyai, Kurucok Karcagon, Szökött huszárok – elbeszélések, 4. sz.), VÁMOS MIKLÓS (Márkez meg én – regényrészlet, 4. sz.).

Kedves szerzőinknek gratulálunk és további eredményes alkotómunkát kívánunk!

AZ IRODALMI JELEN REGÉNYPÁLYÁZATA

Az Irodalmi Jelen irodalmi havilap pályázatot hirdet magyar regény megírására. A pályázatra, témától függetlenül, minden magyar nyelven írt regény benyújtható, amely még nem jelent meg nyomtatásban és közlési jogával más intézmény nem rendelkezik. A beküldött pályamű terjedelme legfeljebb 600 ezer karakter (leütés) lehet.

I. díj: 20 000 USA dollár

II. díj: 10 000 USA dollár

III. díj: 5 000 USA dollár

A fentiekén kívül három pályázati mű egyenként 1666 USA dolláros különdíjban részesül.

A díjtételek oszthatatlanok, de a bírálóbizottságnak jogában áll, minőségi okokból, egyes díjakat nem kiadni. A díjazott művek kizárólagos publikálási joga 8 évig az Irodalmi Jelenre illeti meg, amely azokat az Irodalmi Jelen Könyvek sorozatban jelenteti meg.

Beküldési határidő: 2005. november 30. (postabélyegző dátuma). A beérkezett pályaműveket neves megbízott irodalmárok bírálják el, 2006. április 30-ig. Ezután kerül sor – közjegyző jelenlétében – a jeligék feloldására és a hivatalos eredményhirdetésre. A díjakat ünnepélyes keretek között 2006. májusában adják át Aradon.

A pályázat jeligés: az író nevét, címét, elérhetőségeit külön lezárt borítékban kell a pályaműhöz mellékelni. A jogi félreértések elkerülése végett a pályázónak ugyanebben a borítékban mellékelnie kell az Irodalmi Jelen honlapjáról (www.ij.nyugatijelen.com) letölthető, aláírt nyilatkozatot is. A pályamunkákat kizárólag *Regénypályázat* feliratú postai küldeményként lehet az Irodalmi Jelen címére (310085 Arad, str. Eminescu nr. 55–57., Románia) eljuttatni. A művet CD-re rögzítve (Word formátumban) fogadjuk el, amelyhez mellékelni kell a 2 példányban kinyomtatott szöveget is. A begépelésre a pályázat kiírójának nincs lehetősége, a kinyithatatlan CD a pályamunka kizárását vonja maga után.

Az elismerésben nem részesült pályamunkák kéziratát nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Az Irodalmi Jelen kiadója

E számunk szerzői

Babosi László (Újfehértó, 1973) – Nagykálló
 Balázs Imre József (Székelyudvarhely, 1976) – Kolozsvár
 Balla D. Károly (Ungvár, 1957) – Ungvár
 Barak László (Muzsla, 1953) – Dunaszerdahely
 Benyovszky Krisztián (Ipolyság, 1975) – Érsekújvár
 Bogdán László (Sepsiszentgyörgy, 1948) – Sepsiszentgyörgy
 Bornemisza Rozi (Sarkadkeresztúr) – Budapest
 Both Balázs (Sopron, 1976) – Sopron
 Elek Tibor (Nyíregyháza, 1962) – Gyula
 Fekete J. József (Bácskossuthfalva, 1957) – Zombor
 Görömbei András (Polgár, 1945) – Debrecen
 Halmai Róbert (Pécs, 1978) – Pécs
 Hartay Csaba (Szarvas, 1976) – Szarvas
 Kocsis Csaba (Berettyóújfalu, 1959) – Berettyóújfalu
 Kovács Béla Lóránt (Debrecen, 1975) – Debrecen
 Körmendi Lajos (Karcag, 1948) – Karcag
 Molnár Lajos (Szeghalom, 1960) – Szeghalom
 Nagy Zopán (Gyoma, 1973) – Gyomaendrőd
 Németh Zoltán (Érsekújvár, 1970) – Ipolybalog
 Novák Éva (Szombathely, 1955) – Budapest
 Pánics Ferenc (Mezőhegyes, 1962) – Békéscsaba
 Pataki Ferenc (Szeged, 1941) – Szeged
 Selyem Zsuzsa (Marosvásárhely, 1967) – Kolozsvár
 Simai Mihály: (Medgyesegyháza, 1935) – Szeged
 Tandori Dezső (Budapest, 1938) – Budapest
 Újházy László (Jánoshalma, 1945) – Békéscsaba

Bárka ^{2005/1.}

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Telefon: 66/530-206; 66/454-354/106. E-mail: barka@bmk.hu. Internet: www.bmk.iif.hu/barka

Szerkesztéségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,

Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),

†Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 900 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

*Kéziratokat nem őrziünk meg, de visszaküldjük, ha kapunk megcímzett, felbélyegzett válaszborítékot.
Az elektronikus úton küldött írásokat lehetőleg „rtf” formátumban kérjük.*

 Az előző számunk tartalmából

Gergely Ágnes, Nagy Gáspár, Vári Fábián László, Kántor Zsolt, Lengyel Tamás, Nagy Mihály Tibor, Király Levente, Csehy Zoltán versei

Bánki Éva, N. Tóth Anikó, Benedek Szabolcs prózája

Prágai Tamás, Harkai Vass Éva tanulmányai a kortárs költészetéről

Mikola Gyöngyi esszéje Mauris Ferenc művészetéről

Kritikák Lengyel Tamás, Király Levente, Bujdosó Alpár, Szakál Gyula, Kósa László kötetéről

Helyreigazítás

Előző számunkban sajnálatos módon két hibát is elkövettünk. *Harkai Vass Éva* neve több helyen is hibásan szerepel, az Újraírások című tanulmányt természetesen ő írta. *Lengyel Tamás* pedig természetesen 1971-ben született és Nagyszőlősen. Az érintettek és olvasóink elnézését kérjük. (A szerk.)

● *Bárka*

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, tölts ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: